

Lunds universitet

Institutionen för kulturvetenskaper

ILH M05

Handledare: Fernando Flores

Examinator: Charlotte Christensen

VT 2013

Övergivna husvagnar och nyfunnet förnuft

Romer under folkhemmets homogeniseringspolitik från 1950 till 1975

Refik Samadragja

Populärvetenskaplig sammanfattning

Denna uppsats studerar mötet mellan den romska kulturen och den svenska kulturen under perioden 1950-1975. Under den här perioden förstår jag mötet som en homogenisering då de svenska myndigheterna försökte integrera den romska kulturen via sina egna kulturella värden. Under den studerade tidsperioden försöker man sammanföra den romska kulturen, som har haft en traditionell defensiv attityd i århundraden, med den svenska moderna välfärdstatens kultur som var ett hyper-rationalistiskt samhälle präglad av social ingenjörskonst. För att genomföra min studie använder jag idéhistorikern Fernando Flores teori som metod. För att belysa processen försöker jag få en heltäckande bild av vilka förmåner myndighetspersoner erbjuder romerna för att få dem att smälta in i det svenska samhället. Med andra ord är syftet med denna uppsats att utifrån ett idéhistoriskt perspektiv förklara processen för integrering av den romska kulturen under homogeniseringsperioden. Uppsatsen är avgränsad år 1975 innan den borgerliga valsegern som avslutade den homogeniserande processen, eftersom denna ideologi var förknippad med socialdemokraterna. Materialet består av offentliga handlingar, interpellationer, motioner, och dokument från opinionsbildarna. Avsikten med uppsatsen är att ta reda på vilka strategier man använde i den homogeniserande perioden, hur opinionsbildarna förhöll sig till zigenarfrågan och hur romer förhöll sig till den utmaning att modernisera sig som homogeniseringen krävde. Resultatet visar att de svenska myndigheterna trodde att integrering och modernisering av den romska kulturen skulle innebära en homogenisering av deras egen kultur. För att uppnå detta mål erbjöd man romer olika kulturella och sociala förmåner för att vara en del av homogeniseringen. Romerna accepterade dessa erbjudanden, men bara till en viss grad, så att de kunde bevara sina egna kulturella värden.

Abstract

This paper studies the encounter of the Roma culture with Swedish culture during the period 1950 to 1975. I understand this encounter as a period in which the Swedish authorities tried to integrate the Roma culture by means of the homogenization of cultural values. During the studied period of time, the confronted values were those of a Roma culture with traditional defensive attitude maintained for centuries and those of a new Modern Welfare state culture of a hyper-rationalist society marked by social engineering. To perform my study I used Fernando Flores theory like a method. To illuminate the process, I tried to get a comprehensive picture of what benefits government officials offered to the Roma to get them to assimilate into the Swedish cultural values. In other words, the purpose of this paper is that of understand from the point of view of the history of ideas, the process of integration of the Roma culture in the was "Folkhemmet". The victory of the conservatives in the election of 1976 ended the homogenization process because it was attached to the ideology of the Social Democrats. The material source that I refer to consists of public documents, interpellations, motions, records and documents of opinion leaders. The paper aims to find out which strategies were used in the Swedish homogenization period, what was the attitude the opinion leaders had to the gipsy issue and homogenization policy and how did Roma people accommodate to the challenge of modernization that the Swedish establishment demanded. The result of my study shows that the Swedish establishment believed that to integrate and modernize the Roma culture would be to achieve a homogenization of their own culture. To achieve this goal various social and cultural and social benefits were offered to the Roma people, including the participation of Roma children in the Swedish school system and the benefit of dwelling programs. Immerse in an intensive intern debate the Roma people finally accepted these offers but only to a degree that could preserve the Roma cultural perspective.

Keywords: Homogenization, Roma culture, assimilate, Swedish culture, modernity

Innehållsförteckning

Abstract	3
1. Inledning	6
1.1 Teori och metod.....	11
1.2 Syfte, frågeställning och disposition.....	14
1.3 Forskningsläge.....	16
1.4 Material och urval.....	22
1.5 Definition, avgränsning och perspektiv.....	25
1.6 Bakgrund – En kort historisk redogörelse om Romer i Sverige.....	26
2. Riksdagen utser en zigenarutredning	29
2.1 Folkhemmets strategier för homogenisering.....	34
2.1.1 Konsulttjänsten – En kulturförmedlare.....	35
2.1.2 Bosättning – Skyddat mot livets konflikter.....	37
2.1.3 Skolan – Vuxenutbildning och barnens framtid.....	39
2.1.4 Yrke – Produktiva och nyttiga romer.....	40
2.1.5 Zigenarsamfundet – Zigenarfrågan ett föremål för aktiviteter.....	41
2.1.6 Zigenarnas tidskrift – Amé Beschas.....	43
3. Opinionsbildernas engagemang och synsätt	45
3.1 Tillhagens uppfattning – En utdöende kultur.....	46
3.2 Takmans insatser – En läkare utan gränser.....	48
3.3 Trankells och Gustafssons bidrag till zigenarfrågan.....	53
3.4 Den moderna och den romska världsbilden.....	58

4.1 Romers förhållning till homogenisering och modernitet.....	64
4.2 Var den romska kulturen en spärr för assimileringen och moderniteten?.....	67
5. Romsk opinionsbildare – Proportionellt kulturellt utbyte.....	72
5.1 Ett icke äkta zigeniskt folk.....	78
6. Sammanfattning.....	81
7. Litteratur- och källhänvisning.....	87

1. Inledning

Romer är ett folk utan eget land och dömda att leva i någon annans land. Deras tusenåriga förföljelser och lidanden är inte unika. Dessutom har andra folkgruppers lidande kommit att skymma sikten för romernas lidande. Romer kommer alltid att påminna oss om, att detta att vara människa inte är något man kan ta för givet. De har i hög grad saknat makt och inflytande över sina egna liv; i själva verket har de levt utanför de samhällen som de närmast varit relaterade till. När de har kommit i kontakt med andra folkgrupper har de oftast varit utsatta för diskriminering och förföljelse. Karl-Olov Arnstberg, som är professor i etnologi, anser att romer är ”överlevnadskonstnärer” och ”etniska experter”.¹ I Sverige har romerna varit förtryckta i över fyrahundra år och de har en lång historia av förföljelse och diskriminering bakom sig.² I nutid försöker myndigheterna att samarbeta med romer, men de är ännu idag föremål för majoritetssamhällets hantering av ”de andra”.³ Det innebär att romer har varit integrationsobjekt för staten, medan statens roll har varit det goda familjeöverhuvudet. Vad majoritetssamhället inte uppmärksammar är att romer på ett alldeles utmärkt sätt uppfyller Salaman Rushdies definition av ”spöken/vålnader och skuggor”. De är nationens ”... ouppklarade affärer...”, som ständigt återkommer för att hemsöka ordningen.⁴ De uppfyller också filosofens Jacques Derridas beskrivning av spöken genom att romer kan vara ”... återkomsten av en makt som anses olycksbringande i sig och vars demoniska hot skulle fortsätta att hemsöka århundradet.”⁵ Det finns flera föreställningar om vad som kännetecknar ett spöke, men i det avseendet har romer blivit spöklika. Eftersom ämnet om romer är tabubelagt och det finns en rädsla bland majoritetssamhället, blir romer tvungna att ständigt återkomma för att påminna de andra om sin existens.

¹ Karl-Olov Arnstberg, *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, (Stockholm 1998), 10.

² Ingvar Svangberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, (Stockholm 1992), 348.

³ Termen majoritetssamhälle handlar inte alltid om antalet i exempelvis en viss etnisk grupp. I uppsatsen ligger fokuset på makt och överordning respektive underordning. Majoritetssamhället anser jag i den här uppsatsen vara makt och överordning som var innanför samhället, medan romer var underordnade och var en folkgrupp att få innanför samhället. ”De andre” i det här sammanhanget refereras till filosofen Jean-Paul Sartre som anser att kontrasten mellan människan och tinget har betydelse. Människan är till skillnad från tingen aldrig något slutgiltigt och bestämmer över sina egenskaper och är ”dömd till frihet”. Tingens egenskaper, däremot, är för alltid fastställd och förändrar sina egenskaper utanför tingen själv. Anledningen till att människor uppfattade andra som objekt sammanhänger med att människor vill uppfatta sig själva som betydelsefulla och andra som mindre värda. Ingen har i längden accepterat en sådan brist på jämställdhet, men romer har gjort det. Trots att de är ett fritt medvetande och inte ett ting har de godtagit statens/majoritetssamhällets bestämning av dem som ”de andre”.

⁴ Salman Rushdie, *Satansverserna*, (Stockholm 1989), 139.

⁵ Jacques Derrida, *Marx Spöken – Skuldstaten, sorgarbete och den nya internationalen*, (Göteborg 2003), 149.

De svenska romer som har smält in i det moderna svenska samhället har blivit ”en grupp i mängden”. De betar sig och klär sig som majoritetssamhället för att bli accepterade och för att kunna vara med i gemenskapen. När en romsk person börjar beskriva sig själv med majoritetssamhällets språk och se sig själv med deras blickar, övertar hon samtidigt majoritetssamhällets normer. Romen har förbisett sin romskhet som etnisk identitet och accepterar majoritetssamhällets diskriminerande fördomar och börjar fly från sitt tidigare jag.

En undersökning som rapporterades av ARS:s research om majoritetssamhällets föreställningar om romer, inkluderar utsagor om utmärkande drag såsom ”... brottslighet, stölder, tjuvaktighet...” eller ”... husvagn, tält och tältläger...” och ”... opålitliga, oärliga, smutsiga.”⁶ De gamla negativa och stereotypa bilderna av svenska romer har vägrat att dö ut. Det medför att nyanlända romer inte vill avslöja sin sanna identitet.⁷ Det leder till att båda grupperna betar sig och klär sig som majoritetssamhället för att bli accepterade och bli delaktiga i deras gemenskap. Myndigheterna har misslyckats med att bryta dessa fördomar. I Statens Offentliga Utredningar (SOU), *Romers rätt – En strategi för romer i Sverige*, har myndigheterna tre nya strategiska mål för romer. Det är att minska välfärdsgapet mellan romer och andra grupper, att hävda romers maktunderläge och förbättra romers tillit till majoritetssamhället samt minska förtroendeklyftan.⁸ Detta tyder på att de vill minska klyftan, segregationen och utanförskapet på nytt. En av de viktigaste invändningarna mot integrationstänkande är att man återigen utgår från ett ”vi” som ska integrera och ett ”dom” som ska integreras. Därför har man inrättat en delegation för romska frågor som tar hänsyn till att man ska ”... skydda och främja de mänskliga rättigheterna...” Delegationen bedömer att målen kan uppnås om 20 år.⁹ Att sikta på att ena romerna med majoritetssamhället är inget nytt fenomen.

⁶ ARS arbetar med opinions- och marknadsundersökningar för den offentliga sektor, för organisationer, näringsliv och media. Målgruppen kan vara delar av samhället, kunder/brukare eller användare av en vara eller tjänst, personalen i ett företag eller i en organisation. Se exempel: SOU 2010:55, 189f.

⁷ Enligt DO (Ombudsmannen mot etnisk diskriminering) rapporterade man att många romer känner sig orättvis behandlad och upplever Sverige som ett rasistiskt land. I Dos rapport var 149 romer delaktiga i undersökningen. Se exempel: Christina Rodell Olgac, *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola*, (Stockholm 2006), 30.

⁸ SOU 2010:55, 17.

⁹ SOU 2010:55, 17f.

Vad som har skett är att integrationspolitiken mellan myndigheterna och romerna tycks ha hamnat i en återvändsgränd. I Kierkegaards termer skulle man kunna säga att förhållande har hamnat i en återupprepningsrörelse. Det är exakt där man befinner sig i nutid med dessa nya strategiska mål. Efter den förvirrade 1954-års zigenarutredning hade integrationspolitikens definierade mål inte förverkligats fullt ut. Av de ovan angivna skälen, har jag valt att undersöka den perioden med start på 1950-talet, när en ny medvetenhet började växa fram om romernas situation i Sverige. Enligt zigenarutredningen från 1954, som skulle vara det definitiva slutet på utanförskapet, skulle romerna enas med majoritetssamhället under det homogeniserande begreppet, dvs. tillhöra ”det etniska folket” och vara en del av den nationella gemenskapen. Min undersökning kommer att sträcka sig fram till början av 1975.

”Homogenisering” är ett nyckelord och ett centralt begrepp i uppsatsen. En utmärkt definition av begreppet finner vi hos sociologen och professorn Håkan Thörn. Han menar att det var under folkhemsepoken som klassbegreppet underordnade sig homogeniseringsbegreppet som innebär att hela nationen skulle enas som ”ett etniskt folk” i det moderna folkhemmet.¹⁰ Under den här perioden arbetade myndigheterna för att fullfölja etableringen av det moderna folkhemmet som var i högsta grad ett etniskt projekt.¹¹ De samlade resurserna skulle brukas för att forma ett samhälle i ständig ekonomisk tillväxt, som skulle frambringa välfärd åt alla som befann sig inom nationens gränser.¹² En beskrivning av den nationella gemenskapen, eller den homogeniserande bilden, var att den förbättrade levnadsstandarden gjorde att befolkningen hade möjlighet till konsumtion. Till exempel att många skaffade sig ett eget hus och en egen bil. Den ideala familjebilden var en familj samlad runt köksbordet i sitt nya hus. Hustrun var förmodligen hemmafru, två välnärda barn och radion på central plats. Det var meningen att ingen skulle behöva frysa eller hungra och alla skulle enas under folkhemsandan och leva ett modernt liv.¹³

Det moderna som gör sig gällande i det här sammanhanget är att majoritetssamhället betraktade sig själva som överlägsna och föreställde sig att de har uppnått en bättre och mer

¹⁰ ”Folkhemmet” är ett begrepp som socialdemokraterna hämtade från den konservativa högern och omformulerade under 1920-talet.

¹¹ Håkan Thörn, *Blågul identitet* (om nationell identitet och nationalism) i Arena, Nr 2, 2002.

¹² Ibid.

¹³ Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia*, (Stockholm 2010), 373ff.

rationell synsätt. Det gäller bl.a. framstegsdoktrin, tron på vetenskapens och teknologins möjligheter, förnuftsdyrkan kombinera med handling och framgång och ett frihetsideal. Sverige var ett högmodernt samhälle under den undersökta perioden, men det som kännetecknar modernitet bland folket var dess centrala drag av förnekelse av det förgångna. Socialdemokraterna kommer till makten under 1930-talet och börjar behärska Sverige under 1950- och 60-talen. De anser sig vara rustade med all kompetens, rationalitet och effektivitet och tillhöra en generation som har lyckats beseгра det förflutna. Historieförnekelsen visar sig inom många områden; filosofin har gått vidare från de eviga frågorna, arkitekterna talade via former, språket var modernt och förnuftigt. De var helt enkelt inte i behov av föregående generations klokhets och människan hade blivit friare än tidigare. Det förflutna blev ett mörkt arv som man tog avstånd ifrån.¹⁴ Den modernitet man talar om kunde definieras så som Martin Wiklund hävdar i sin avhandling: ”Modernitet kan således för det andra betyda det nya samhället i motsättning till det gamla samhället eller den nya epoken i motsättning till den gamla tiden.”¹⁵ En heltäckande definition av termen modernitet är problematisk, men enligt Wiklund fäste folkhemmets modernitet uppmärksamhet vid rationalism, ordning och disciplinering. Socialdemokraterna har tagit till sig att formulera en vetenskaplig världsbild. Därför beskrivs folkhemmet som en rationalistisk ingenjörsideologi som fostrar folket till rationella och moderna människor där även romer ingår.¹⁶ Folkhemmet har byggt upp ett modernt samhällsprojekt utifrån ett målorienterat och rationellt tänkande. Det är egentligen inget nytt med målorienterat och rationellt tänkande under den här perioden. Men dess uppgift i det moderna samhället har en avgörande roll för att dominera över primitiva föreställningar.¹⁷

Den folkhemiska moderniteten visade sig också ha mörka sidor och en av dessa var de kluvna kategorierna av ”de andra”, som inte på något sätt kunde placeras ”innanför” eller ”utanför” folkhemmet. Under den period som jag studerar, faller romer varken innanför eller utanför det svenska folkhemmet. Sociologen Zygmunt Bauman, som har undersökt skapande av moderna nationella identiteter, menar att moderna nationella identiteter också har skapat främlingar. Skapande av ”främlingen” vid sidan om ”landsmannen” karakteriserar det

¹⁴ Karl-Olov Arnstberg, *Svenskheten. Den förnekande kulturen*, (Stockholm 1989), 19f.

¹⁵ Martin Wiklund, *I det modernas landskap – Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, (Stockholm 2006), 97.

¹⁶ Wiklund, 75f och 81.

¹⁷ Daniel Brodén, *Folkhemmets skuggbilder*, (Göteborg 2008), 38.

moderna nationsprojektet.¹⁸ Folkhemmets moderna etniska projekt kan förklaras enligt Bauman genom två processer som styr handlingarna: *strävan efter renlighet och ordning*.¹⁹ Det moderna projektet uppfattades som kulturellt och civilisatoriskt i just det avseendet. Romerna med sina tält och husvagnar utgjorde ett destabiliseringsmoment för det moderna projektet. Deras närvaro ”förstörde helhetsbilden” av det moderna samhället därför att romerna uppfattades som motsatsen till ordning och renhet.

Renhet är en vision av att tingen finns på andra platser än de som de skulle inta om de inte tvingades flytta på sig, om de inte knuffades framåt, drogs tillbaka eller drevs på; och den är en vision av ordning – det vill säga en situation där varje ting är på sin rätta plats och ingen annanstans. Det går inte att tänka på renhet utan att föreställa sig ”ordning”, utan att tilldela tingen deras ”rätta”, ”egentliga” platser...²⁰

Med renlighetens och ordningens ideal skulle majoritetssamhället få romer att avkläda sig sina ”horn och djurhudar” för att istället eftersträva att bli medborgare som passade in i den moderna bilden.

I min undersökning är det intressant att studera vad majoritetssamhället skrev om romer, men också vad romer skrev om majoritetssamhället och myndigheternas integrationsplaner. En av dem som tog plats i den offentliga debatten var Katarina Taikon. År 1963 publicerade hon *Zigenerska*, som blev en vändpunkt för de svenska romernas självmedvetande. Hon tog upp en kamp om romernas rätt till arbete, skola och bostad. Taikon blev en viktig person och ”expert”, men också en som vågade berätta om sina egna barndomserfarenheter. Hon blev en lysande förebild för de utstötta romer som kunde hämta inspiration för att anpassa sig till den moderna utmaningen. Detta var romernas ”gyllene år” i ”det offentliga rummet”.²¹ Taikons insats följde efter det att socialvårdstjänstemannen Sven Andersson och socialläkaren John

¹⁸ Zygmunt Bauman, *Vi vantrivs i det postmoderna*, (Göteborg 1998), 29ff.

¹⁹ Bauman, 7f.

²⁰ Bauman, 14.

²¹ Med ”det offentliga rummet” avser jag i uppsatsen det politiska livet, vara en del av demokratin, följa de nya representationssätt som krävs och ha någon form av inflytande i samhällsutvecklingen.

Takman skrivit varsin artikel om romer. Båda var myndighetspersoner och arbetade yrkesmässigt under 1950-talet med att stödja romers anpassning till den svenska moderniteten. Dock behövde myndigheterna ett exempel som romer kunde använda som förebild till denna anpassningsprocess. Taikon blev ett hoppfullt exempel om att det var möjligt även för romer att ta till sig de svenska moderna normerna.

Med Taikon och andra romer i frontlinjen i det offentliga rummet skulle man försöka bygga upp den nya romska identiteten systematiskt enligt de riktlinjer som 1954-års zigenarutredning tagit fram. Med övergången till det moderna folkhemmet kunde romer bli ”moderna”. Avsikten var att förändra bilden av romer som ”männen med svarta blickar och svarta kläder som rörde sig i dunklet med gömd kniv.” Den nya moderna romen skulle inte längre kunna identifiera sig som ”den vilde som var omöjlig att tämja.” Dessa ”skickliga tjuvar” skulle i modernitetens namn förstå sin egen utveckling. En självförståelse som skulle hjälpa dem att komma bort ifrån århundrade av diskriminering och gamla fördomsfulla attityder. Romerna skulle tillhöra det goda samhället med deras reformerade moderna identitet. Men skulle detta inte lika väl vara ett desperat försök från majoritetssamhällets sida att bevara sin maktställning?

1.1 Teori och metod

Den teoretiska utgångspunkten för uppsatsen har jag hämtat ifrån idéhistorikern Fernando Flores som i sin bok, *Från Rudbeck till Mandelbrot* (2004), hävdar att det finns två alternativa lösningar för kulturer att etablera en relation. Dessa två alternativa lösningar är enligt honom å ena sidan att två kulturer kan leva sida vid sida utan någon uppenbar beröring. Denna process väljer han att definiera som ”kulturell avskärmning” och är motsatsen till ”kulturell öppenhet”.²² När en av dessa inblandade kulturer blir svagare än de andra kan

²² En viktig påpekning var att kulturell avskärmning skulle kunna vara kulturell öppenhet av en eller flera kulturella yttringar.

”kulturavskärmningen” omvandlas till ”segregation” och ”kulturell öppenhet” omvandlas till ”homogenisering”.²³

Flores menar att segregationen kan anta olika former och en svagare form av segregationen kan vara ett utanförskapsområde som t.ex. för romerna som befann sig utanför folkhemmet. Eftersom segregationen är en kulturpolitik som utgår från att särskilja olika kulturer – argumenterar man för att de som befinner sig i utanförskap ska ha rätten att bevara sin identitet. Samtidigt försöker de i utanförskapet ta till sig den kulturens identitet. Homogenisering kan också på ett eller annat sätt visas i olika former. En stark form av homogenisering kan tillämpas på de utsatta folken. Då utsätts man för förflyttningar, genetisk kontroll eller religiösa påverkningar. Den svaga formen av homogenisering kan på ett sekundärt sätt förhindra ett folk att utöva sin egen kultur eller begränsa dess möjligheter i det offentliga rummet.²⁴

Om segregation innebär att särskilja kulturer på ett konkret plan, innebär homogenisering att en eller flera kulturer enas i en enda form. Alltså innebär homogenisering att de inblandade kulturerna måste genomgå en kulturell förändring. Närmare bestämt två kulturer som tidigare var separata ska ingå i en kontakt av utbyte. Ett intressant exempel som gör sig gällande under uppsatsen är hur myndighetspersoner från folkhemmet erbjöd olika förmåner åt romer för att de skulle vara en del av moderniteten och det svenska samhället.²⁵

Det är här diskrimineringen kommer in i bilden menar Flores. När man diskriminerar innebär det att människor som kategoriseras bedöms utifrån sin egen kultur.²⁶ Ett exempel är när politikerna försöker ta itu med diskrimineringen blir de medvetna om att deras handlingar är ett uttryck för deras egna kulturella värderingar. Det innebär att deras handlingar är orättvisa handlingar gentemot den andra kulturen – dvs. om själva handlingarna försöker påverka. Dessa handlingar kan förklaras genom en uppdelning i två sfärer; en politisk och en kulturell.

²³ Fernando Flores, *Från Rudbeck till Mandelbrot*, (Lund 2004), 244.

²⁴ Flores 2004, 245.

²⁵ Ibid.

²⁶ Flores 2004, 243.

Den politiska sfären består av medvetna handlingar och samspelar utifrån medvetna regler. Ett exempel på politisk sfär kan vara Katarina Taikon som kämpade för romers rättigheter till bostad, utbildning och arbete. Den kulturella sfären består av omedvetna föreställningar som styr handlingen. För att belysa med ett exempel innebär det att Katarina Taikon som kämpade för romers rättigheter i samhället samtidigt inte ville att romer skulle assimilera sig efter svenska normer utan vara för sig själva och sköta sitt. Enligt Flores finns det utrymme för den politiska sfären att anordna den kulturella sfären i en struktur av ”kulturpolitik”. Men i ett sådant fall skulle den kulturella sfären göra motstånd mot all form av politisk kontroll och bestämma på egen hand de ideologiska ståndpunkterna för politisk handling. Detta fenomen är vad Flores kallar den kulturella sfärens retroaktiva effekt.²⁷ För att exemplifiera hur den kulturella sfärens retroaktiva effekt förhåller sig till uppsatsen skulle det innebära att myndighetspersoner från folkhemmet engagerade sig i romernas liv för att få romer att bli som majoritetssamhället. Medan romer svarade med att göra motstånd och försvarade sig genom att ändra sitt levnadssätt utifrån sitt eget ställningstagande samtidigt som man bevarade kärnan på sin egen kultur.

Det som kvarstår för politikerna är att de måste söka påverka den kulturella sfären och samtidigt inte bli påverkade av andras kulturella värderingar. Då återstår frågan hur man ska gå tillväga för att kunna påverka den kulturella sfären. Ett sätt kan vara att ”... agera på ett sådant sätt som kan ’lura’ den kulturella retroaktiviteten, förutsätter en politik som är – låt oss säga – samtidigt både ’bestämt och obestämt’ [sic].”²⁸ Metoden innebär att politikerna ska försöka utgå från att påverka den grundläggande kulturen genom att se till att den tar till sig nya värderingar från andra kulturer. Flores menar att politiska handlingar som kan lura ”... kulturens retroaktiviteter är att låta ’slumpmässiga relationer mellan parterna avgöra’ så många valsituationer som möjligt.”²⁹

Dock kan det bli problem om man använder slumpen som en metod. Slumpen som metod kräver att valet utgår från en jämlik balans i valsituationer eller att valets subjekt inser att ens

²⁷ Flores 2004, 243f.

²⁸ Det är ”sic” i det citatet för att det är grammatisk miss i meningen. Flores 2004, 249.

²⁹ Flores 2004, 249.

val är ointressant. Men om valsituationer saknar jämlik balans och man låter slumpen avgöra skulle det inte anses vara en orealistisk handling? Med tanke på att varken segregationen eller homogenisering är en bättre valmöjlighet är det sak samma. ”Av den anledning att låta slumpen avgöra utgången, kan betraktas som en form av rationell handling.” Men hur bör man bete sig för att driva fram slumpmässiga relationer mellan kulturella kontakter? Ett sätt att göra det är att man ställs inför ett val där man vägrar att välja, men ändå blandar sig i för att påverka.³⁰ Ett annat sätt kan vara omvända roller så att man, när man tvingas till segregation istället väljer homogenisering och tvärtom att välja segregation när man tvingas till homogenisering.³¹ För att belysa med ett exempel blir slumpmetoden i uppsatsen att förhålla sig till hur romer gör motstånd mot majoritetssamhället samtidigt som de tar efter vissa drag av majoritetssamhällets kultur.

Om flera folkslag utgår från slumpmetoden, som slumpmässigt byter egenskaper med varandra, lär de kulturella skillnaderna mellan de inblandande försvinna och diskrimineringen avlägsnas. Det innebär inte att de ursprungliga värderingarna försvinner, snarare att de inte kommer att märkas i mängden. Därför bör man tala om *integration* snarare än homogenisering. Integration tycks äga rum på enbart slumpmässiga grunder, dvs. om själva händelsen inte var påtvingad. ”Slumpmässigt utbyte” enligt Flores är ”... ’utbyte utan kontroll över egenskapernas fördelning’.”³²

1.2 Syfte, frågeställning och disposition

Syftet med den här uppsatsen är att tillföra en ny tolkning av romsk kultur under den svenska zigenarpolitiken från 1950 till 1975. Enligt min uppfattning saknas det en studie av romsk kultur under denna homogeniseringsperiod. Genom att komplettera med det romska perspektivet och dess förhållande till homogeniseringspolitiken kommer jag att försöka teckna en helhetsbild av deras samtid och försöka fånga dess tidsanda. Numera ställer romer också krav på att få skriva sin egen historia och utmanar de normer och antaganden som

³⁰ Flores 2004, 250.

³¹ Flores 2004, 249f.

³² Flores 2004, 252.

majoritetssamhället och nationalstaterna bygger sin historieskrivning på.³³ Men för att kunna diskutera vad som bör prioriteras, krävs en grundläggande genomgång av forskning där man kan identifiera vilka kunskapsluckor det fanns om romer.

Ämnet romer har alltid varit infekterat. Därför är det intressant utifrån ett idéhistoriskt perspektiv att undersöka hur romer förhöll sig till moderniteten, assimileringen och homogeniseringspolitiken med tanke på att romer har varit diskriminerade i århundraden. Detta blir en del av uppsatsen och en del av tyngdpunkten om hur de framställs av majoritetssamhället. Utgångspunkten för min framställning blir sålunda hur romer förhöll sig till den svenska moderniteten och homogeniseringspolitiken.

När det gäller homogeniseringstanken är jag övertygad om att ett intimt samband existerade mellan den svenska integrationsideologin och moderniteten som ett ideal för homogeniseringspolitiken. Ur majoritetssamhällets synvinkel var man starkt fokuserade på sociala satsningar i förhoppning om att kunna assimilera romerna. Romer representerade det obegripliga med sitt utanförskap i den sociala ordningen. De var malplacerade överallt i Sverige med sina tält och husvagnar och då måste man anpassa och passa in dem i ordningen. De omoderna metoder som myndigheterna använde tidigare var för ineffektiva och som konsekvens av detta tog man avstånd ifrån tvångsassimilering. Istället började myndigheterna ta till ”moderna metoder” för att hantera den så kallade ”zigenarfrågan”.³⁴ Den nya strategin skulle vara en mer taktisk anpassning utan tvång. Av den orsaken blir frågeställningen över vilka strategier som användes i den svenska homogeniseringspolitiken och hur opinionsbildare som låg bakom homogeniseringspolitiken förhöll sig till zigenarfrågan. Frågeställningarna blir alltså:

- Vilka strategier användes i den svenska homogeniseringspolitiken?
- Hur förhöll sig opinionsbildarna till zigenarfrågan och homogeniseringspolitiken?
- Hur förhöll romer sig till den svenska moderniteten och homogeniseringspolitiken?

³³ Olgac, 21.

³⁴ SOU 2010:55, 149.

Dispositionsmässigt består uppsatsen av fyra delar: den första delen har den svenska homogeniseringspolitiken och assimileringen som utgångspunkt. Med det menas att jag gradvis ska följa experternas syn på zigenarfrågan och dess utveckling och avsluta med att formulera de viktigaste aspekterna av de förmåner man erbjöd romerna för att vara en del av homogeniseringen. I den andra delen kommer jag att redogöra för opinionsbildarnas syn på sitt engagemang i zigenarfrågan och hur de förhöll sig till zigenarfrågan. I den tredje och fjärde delen kommer jag att beskriva hur romer och deras kultur förhöll sig till homogeniseringen, assimileringen och moderniteten. Första och andra delen skildras från början av 1950-talet fram till år 1975, medan tredje och fjärde delen redogör för händelserna under 1960-talet till år 1975. Avslutningsvis sammanfattar jag mina resultat och analysera mina svar med förhoppningen om att bidra med något nytt.

1.3 Forskningsläge

Den svenska forskningen om romerna baseras på äldre idéer från den internationella forskningen i början av 1900-talet. I de äldre föreställningarna om romer som grupp framställs, de före den studerade perioden, som tiggare, skojare, tjuvar, musiker och hantverkare. Medan de nya föreställningarna framställde gruppen som ett offer för det nya samhället, ovilliga till anpassning och utnyttjande av systemet. Några av de personer som ansågs vara zigenareexperter i Sverige var Arthur Thesleff, som satte i gång en statlig utredning i Finland och historikern och språkforskaren Allan Etzler, som skrev en avhandling *Zigenare och deras avkomlingar i Sverige* (1944).³⁵ Dessa två studier kom att användas som underlag i ett flertal myndighetsuppdrag.

En av de personer som under modern tid påminner oss om samma tankesätt och med samma beteendemönster som den äldre forskningen är professorn Karl-Olov Arnstberg. I hans bok, *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns* (1998), är huvudtesen att majoritetssamhället har agerat välvilligt gentemot romerna, men att dessa har

³⁵ Norma Montesino, *Zigenarfrågan – Intervention och romantik*, (Lund 2002), 75.

svarat med fientlighet.³⁶ Det går inte att undgå att kritisera Arnstbergs tankesätt, som är fyllt av stereotypa föreställningar om att romer har en hopplös framtid i det svenska samhället. Arnstberg har fått kritik för att förmedla stereotypa föreställningar om romer som homogen grupp.³⁷ Detta beror på att hans källmaterial är hämtat från socialförvaltningen där man främst finner problem. Det som gör Arnstbergs bok relevant för den här uppsatsen är hur det svenska folkhemmet bemötte romerna. Professorn fokuserar enbart på ”vi själva” och den svenska uppfattningen och försöker sprida sina kunskaper på hur romer lever, tänker och hur majoritetssamhället bemött dem under homogeniseringsperioden. Här skiljer sig min undersökning från Arnstbergs tes, då uppsatsen inte tänker utesluta det romska perspektivet eller betrakta romerna som kollektiv grupp. Det som skedde under 1960- och 70-talet var, enligt hans uppfattning, en restaurering av den romska gemenskapen.³⁸ Romer har förmått att omforma de socialpolitiska ansträngningar som riktas mot dem och därmed också kunnat bevara sin kulturella särprägel. Att de kunde bevara sin kulturella särprägel berodde på den moderna ordningen som gjorde det möjligt för romerna och att det skedde ett proportionellt utbyte. Det innebär att myndighetspersoner överförde majoritetssamhällets värderingar på romer i samma omfattning som de tog romska värderingar till sig. Med sin skildring av ett gåtfullt och vandrade folk som älskar att sjunga och dansa, men som också är kriminella, tjuvaktiga och manipulerande knarkare bidrar Arnstbergs forskning till nya perspektiv. Han har även skrivit *Zigenarens väg* (1974) och *Kulturanalys i praktiken – Svar på 20 frågor som brukar ställas om zigenare* (1987). Syftet med den först nämnda boken är att förenkla debatten om romer. I boken skildrar Arnstberg hur majoritetssamhället skyddar sig mot romer, men också hur romerna försvarar sig mot majoritetssamhället. Den andra nämnda boken är en kulturanalys som studerar mötet mellan romer och det svenska samhället ur etnologisk och antropologisk synvinkel. Boken avser också att besvara några av de ständigt återkommande frågorna, såsom hur försvarar romerna den egna kulturen, varför lever så många av bidrag eller om romer är rika.

I den nyare forskningen i Sverige har man Norma Montesino och Christinas Rodell Olgacs avhandlingar. Montesinos avhandling, *Zigenarfrågan – Intervention och romantik* (2002), är

³⁶ Arnstberg 1998, 13 och 417-427.

³⁷ Enligt Olgac blev boken starkt kritiserad när den kom ut av författare som Baki Hassan, Thomas Hammarberg, etc. Se exempel: Olgac, 48.

³⁸ Arnstberg 1998, 417-427.

givande i det avseende att hon menar att tidigare experter utgår från att uppfatta romer som ett problem. Med denna inställning begränsas resultatet av forskningen. Montesino har istället valt att fokusera på den svenska statens relation till den romska minoriteten på en normativ och politisk nivå.³⁹ Först och främst är hennes avhandling en historisk studie, som egentligen inte handlar om romer utan om svensk zigenarpolitik utifrån hur makthavarna har hanterat romsk kultur genom olika tider. Enligt henne blev zigenarfrågan en vetenskaplig fråga som behandlades inom flera olika vetenskapliga discipliner. Utifrån de olika forskningsresultaten skapades en handlingsmodell för hur man skulle hantera zigenarfrågan. Montesinos slutsatser är att statens agerande i de romska frågorna har präglats av kontinuitet och av förändring. Med kontinuitet avses att man alltid betraktat romerna som en homogen grupp och förändring i och med att åtgärderna har varierat över tid.⁴⁰ Hennes avhandling är betydelsefull och utgör en motpol till Arnstbergs forskning. Hon undersöker hur den svenska zigenarpolitiken, sett utifrån makthavarna, har hanterat romer genom olika tider. Men under den period som jag undersöker saknar man romernas perspektiv och deras åsikter om vad de ansåg om just makthavarna. Vid flera tillfällen blir det en orättvis skildring med tanke på det enorma källmaterialet. För det första är det ensidigt och för det andra kommer inte romer till uttryck med sina åsikter, t.ex. om de ville vara en del av homogeniseringen och en del av den moderna ordningen. Men hennes avhandling är givande i den perioden som jag studerar. Då skulle romerna förvandlas till nyttiga medborgare. Med nyttiga medborgare syftade man på olika satsningar, såsom att smälta in i samhället, arbeta, betala skatt och skaffa sig en utbildning. Man siktade främst på barnen som var den grupp av individer man lättast kunde påverka. Genom kunskap och expertis skulle problemet lösas att förvandla romerna till nyttiga medborgare. Utifrån min teori ingick det ett utbyte av förhandlingar såsom att myndigheterna erbjöd olika förmåner till romer för att de skulle vara en del av homogeniseringen.

Den senaste avhandlingen, *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola* (2006), behandlar romernas situation i Sverige av Christinas Rodell Olgacs. I hennes undersökning framställs relationerna mellan den romska minoriteten och majoritetssamhällets skola i Sverige från mitten av 1900-talet till nutid. En annan viktig aspekt i hennes undersökning är att hon också analyserar hur begreppen kultur och etnicitet har påverkat definitionen av

³⁹ Montesino, 16ff.

⁴⁰ Montesino, 191fff.

romer.⁴¹ Hennes slutsats är att den diskriminering som romer utsatts och utsätts för har fått långtgående konsekvenser. Dessa konsekvenser är att den romska kulturen sällan nämns i skolan och många romska barn väljer att dölja sin identitet på grund av diskriminering.⁴² En intressant aspekt av Olgacs studier är att hon har ett brett perspektiv och rekommenderar ett medperspektiv med romer. Men man kunde få ett intryck av hennes slutsatser var för långdragna i förhållande till hennes källmaterial. Utbildningsbeskrivningen från 1950 till nutid baserar hon på tre självbiografiska böcker (två av dem användes här) och två avhandlingar. Detta kan bero på att Olgacs undersökning är fokuserad på skolan och utbildningsväsende. Medan den här undersökningen bygger på mer skrivna källor som försöker analysera vilka förmåner som förekom, hur opinionsbildarna förhöll sig till zigenarfrågan och hur romer förhöll sig till det svenska samhället i helhet, där romska barn i skolan och vuxenutbildning ingår som en del.

Apropå romernas skolsituation så genomfördes på 1970-talet flera undersökningar med fokus på deras skolvanor. En av dem var psykologen Inga Gustafssons licentiatavhandling, *Studier i en minoritetsgrupp strävan att bevara sin kulturella autonomi* (1970), som förändrade den zigeniska politiska riktlinjen. Gustafsson beskrev de romska vuxna elevernas situation i en så kallade "zigenisk skola" i Årsta genom att studera föräldragrupper i barnuppfostringsfrågor som erbjöds eleverna. Hon studerade utifrån Fredrik Barths definitioner av etniska grupper och gränsdragningar vilka kulturella mönster som fanns i romernas sätt att organisera sig. Hon argumenterade för att det fanns en rad gränsbevarande mekanismer som utgjorde kulturella skillnader mellan romerna och majoritetssamhället.⁴³ En skillnad med den här undersökningen är att den handlar om att se faktorer hos romerna som enda eller främsta förklaringar till utanförskapet. Det har varit typiskt för 1900-talsforskning som är kombinerad med de interventionistiska tankemönster som nämndes ovan.

Uppsalahistorikern Henrik Románs C-uppsats i historia, *Folkhemmet och det hemlösa folket* (1992), är en skildring som utifrån socialpolitiska åtgärder beskriver en vilja att integrera romerna i majoritetssamhället. Hans undersökning går från 1954 till 1969, en tid av upp-

⁴¹ Olgac, 16f.

⁴² Olgac, 181fff.

⁴³ Inga Gustafsson, *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*, (Stockholm 1971), 28f.

vaknade hos romerna, men trots det skedde inga stora förändringar från myndigheterna och politikerna. En av hans slutsatser är att romerna var ett vandrande folk som blev bidragsberoende, vilket kan tolkas som att romerna starkt upplevde ett utanförskap innan de blev en del av det moderna svenska samhället.⁴⁴ Det skiljer från min tolkning att majoritetssamhället försökte bryta detta utanförskap när man ville att romerna skulle ha samma rättigheter som resten av befolkningen. Sedan kan Románs slutsatser om bidragsberoende vara förhastande, för med tanke på att bygga vidare på ett nytt levnadssätt behövdes en attitydförändring i majoritetssamhället.

Etnologen Ingvar Svanberg och historikern Mattias Tydén ägnar i *Tusen år av invandring* (1992), ett kapitel åt romer. Deras undersökning är en översiktlig historisk framställning av svensk socialpolitik där de fokuserar på de socialpolitiska reformerna under de senaste tre århundradena. Svanberg och Tydén menar att folkhemmet som ideologi utövade en kulturell dominans och inte var ett samhälle som gav utrymme åt att skapa en egen identitet och livsstil.⁴⁵ Deras slutsatser är i stort sett samma som Montesinos interventionspolitik. De socialpolitiska åtgärder som riktades mot romer var inte av onda avsikter, utan i all välmening. Men på samma gång menar de att myndigheternas ingripande utgick från majoritetssamhällets normer och modeller för att kunna hantera problem. Deras slutsatser blir att samhällets resursmonopol kom att utplåna det praktiska utrymmet för alternativa livsstilar. Med denna syn menar de att den romska identiteten skulle omstöpas och förändrats för att bli en förutsättning för folkhemmets homogeniseringspolitik i samhället.⁴⁶ Folkhemmet som ideologi utövade en kulturell dominans, men när romer accepterade förmånerna till en viss grad fortsatte de ändå att utöva sin egen kultur samtidigt som svenskar började utöva vissa kulturella drag från den romska kulturen. Romers kulturella livsstil i den moderna ordningen under homogeniseringsperioden bidrog till att det fanns rum för flera livsstilar trots den ojämna maktbalansen.

I slutet av 1960-talet publicerade Adam Heymowski en avhandling med titeln, *Swedish "travellers" and their ancestry: A social isolate or an ethnic minority?* (1969), där han kom

⁴⁴ Henrik Román, *Folkhemmet och det hemlösa folket*, (Uppsala 1993), 21f och 40.

⁴⁵ Svanberg & Tydén, 361.

⁴⁶ Ibid.

fram till att gruppen resande karakteriserades av en mycket blandad härkomst. I avhandlingen har han studerat tattare som en avskild grupp från romer och arbetat med ”deras svenskhet” som utgångspunkt. Han har även i sina studier undersökt de resandes roll i samhället och menar att de resandes traditionella sysselsättningar som kopparslagare, gårdfarihandlare, glasförare och valackare var uppskattade och nödvändiga i det svenska samhället. Han visar också att en stor del av de människor som utpekades som tattare inte var några tattare, utan människor med olika bakgrund som på grund av sina utseende eller levnadssätt kategoriserades som tattare av omgivningen. Heymowski lade också fram idén om att många tattare härstammade från svenska bönder, men förhöll sig senare en aning tveksam till denna idé.⁴⁷ I uppsatsen är Heymowskis avhandling grundläggande för att klargöra definitionen av tattare och zigenare.

Andra forskare som har skrivit om romer, men inte kommit till användning i uppsatsen är Ignacy-Marek Kaminsky och Margareta Popolo. Kaminsky har i sin avhandling, *The State Of Ambiguity – Studies of Gypsy Refugees* (1980), i socialantropologi studerat mottagandet av romska invandrare från Polen. Medan Popolos avhandling, *Det sociala spelet om Romano Platso* (1998), fokuserar på romernas bostadssituation och sociala förhållanden. Avsikten med hennes avhandling var att belysa den etniska segregationens form och utveckling.

Slutligen har vi den internationella forskningen där flera forskare belyser att forskningen om romer grundades på upprepningar av fördomar från äldre texter, från 1700-, 1800- och tidigt 1900-tal där romer sällan gav sitt eget perspektiv. Bland forskare som ifrågasätter hur romer framställts i tidigare forskning återfinns bl.a. hos: Thomas Acton, Ian Hancock (har skrivit över 300 böcker och artiklar om romer), Nicolae Gheorghe, David Mayall, Leo Lucassen, Wim Willems, m.fl.⁴⁸ I deras forskning och debatter har de problematiserat frågor om romers ursprung, historia, kultur och etnicitet samt frågor om essentialism och social konstruktion.⁴⁹ Professorn Wim Willems i socialhistoria kom ut med en avhandling, *In Search of The True*

⁴⁷ Adam Heymowski, *Resande eller tattare – En gammal minoritet på väg att försvinna*, (Uppsala 1987), 19.

⁴⁸ Acton har bl.a. skrivit *Gypsy Politics and Social Change* (1974) och *Romani culture and gypsy identity* (1997). David Mayall har skrivit *English Gypsies and State Policies*, (1995). Leo Lucassen har skrivit bl.a. *Gypsies and other itinerant groups* (1998) och *Migration, Migration History, History* (1999). Han har även jobbat med Wim Willems och skrivit tillsammans *The church of knowledge. Representation of Gypsies in Ducht Encyklopedias and their sources 1724-1984*, (1990) och *Wanderers or migrants? Gypsies from Eastern to Western Europe, 1860-1940*, (1995).

⁴⁹ Olgac, 37.

gypsy (1997), som placerar föreställningar om romer i en västeuropeisk idétradition. Hans forskningsarbete baseras på berättelsens roll i den zigenarpolitik som implementerats ända fram till andra världskriget. Den centrala tesen är att det finns en direkt koppling mellan den akademiska kunskapen om zigenare och den politik som tillämpas i Västeuropa. Han kom fram till att det sällan är någon fråga om deltagande observationer eller jämförelser med andra grupper i liknade omständigheter, utan att många forskare förlitar sig på föråldrade källor.⁵⁰ Något som Willems menar inte gynnade den romska forskningen och kunskapsökandet samtidigt som stereotyper om romer hölls levande. Det innebär att politiker som formar en politik om romer vände sig till föråldrade källor.

1.4 Material och urval

Uppsatsens material omfattar en rad olika offentliga dokument, såsom SOU, interpellationer, motioner och protokoll som behandlar zigenarfrågan. Dessa källor gör att jag kan få en tydligare uppfattning när och hur man behandlade den zigeniska politiska frågan på riksnivå. Jag har även material från tidningar och böcker av John Takman, Katarina Taikon, Ivar Lo-Johansson, Arne Trankell, Carl-Herman Tillhagen och Inga Gustafsson och även från tidskriften *Zigenaren*. Genom att analysera texter från dessa, som ansågs vara zigenareexperter under den här perioden, kan man få reda på hur man skulle få romerna att anpassa sig i det moderna samhället. Genom deras texter kan man också analysera hur en så kallade "rehabilitering" misslyckades, vilket avslöjar sig i deras ställningstagande i den zigeniska frågan. Urvalet av källmaterialet är till främre delen detsamma som tidigare forskares, men det borde leda till en källkritisk diskussion kring materialet och mer försiktiga slutsatser från forskarnas sida. Även om samma källmaterial behandlas och analyseras igen är ståndpunkterna i min teori och mitt perspektiv inte detsamma som tidigare forskning och kan därigenom bidra med något nytt. Innan vi går vidare finns det anledning att ge en kort presentation av opinionsbildarna eller zigenareexperterna. Dessa intar en central position i zigenarfrågan och kommer därför att vara en ständig referens för att klargöra debatten. Genom att få kännedom om deras erfarenheter och meriter blir idéer och resonemang från deras verk tydligare.

⁵⁰ Wim Willems, *In search of the true gypsy. From Enlightenment to final solution*, (London 1997), 293-309.

Etnologen Carl-Herman Tillhagen (1906-2002) ansågs vara zigenarexpert för att han gjorde etnografiska studier om romer under 1940-talet och innan dess anställdes han vid Nordiska Museet. Han var sakkunnig i SOU 1954 och expert i zigenarfrågor vid arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) sedan slutet av 1950-talet. Därefter doktorerade han i Oslo år 1960 och har varit gästprofessor vid Indiana University och University of California. Han var en av de som drog slutsatsen att romernas kulturella utveckling låg efter den generella svenska utvecklingen.⁵¹ Han och hans medarbetare såg ingen annan lösning än anpassning till majoritetssamhället genom olika strategier. Detta gällde till exempel bostäder, registrering, utbildning och sysselsättning. Dessa strategier hade som syfte att skapa ”svenskar” av romer, eftersom det inte längre blev möjligt att vara en ”äkta” zigenare. Författaren Ivar Lo-Johansson (1901-1990), som var en viktig inspirationskälla för många, valde att anta en motsatt ståndpunkt och var emot assimileringssplanerna. Hans debattinlägg i offentliga media blev ett viktigt inslag i debatten om zigenarfrågan, eftersom han försvarade tesen att följderna av anpassningen kunde bli att romerna förlorade sitt ursprung och sin identitet.⁵²

Socialläkaren John Takman (1912-1998) och psykologen och pedagogikprofessorn Arne Trankell (1919-1984) var två av de främsta forskarna i romska frågor och uppmärksammade romernas sociala situation i Sverige. John Takman var läkare och en ledande opinionsbildare i den svenska kommunistiska rörelsen fram till sin död. Han var delaktig i och representerade Sveriges kommunistiska parti och Vänsterpartiet kommunisterna i Stockholms fullmäktige år 1954 och var riksdagsledamot från 1971 till 1976. Han var även redaktör för tidningsskriften, *Clarté*, 1947-56. Takman argumenterar i sina studier bl. a. i *The Gypsies in Sweden* (1976), för att staten ska ta ansvar för de romska medborgarna och att problemen berodde på okunnighet och diskriminering mot romer som grupp.⁵³ Arne Trankell, som var verksam forskare och författare, var en viktig person i svensk psykologi, och professor i pedagogik och pedagogisk psykologi vid Stockholms universitet. Han var också känd för allmänheten

⁵¹ SOU 1956:43 Zigenarfrågan. Betänkande av 1954 års zigenarutredning, s. 12ff.

⁵² Ivar Lo-Johansson, *Zigenare. En sommar på det hemlösa folkets vandringsstigar med ett tillägg tjugofem år efteråt*, (Stockholm 1929/1955), 165-173.

⁵³ Angående benämningen ”gypsie” hävdar lingvistikern och professorn Ian Hancock att ”... the word Gipsy is not used. There are two reasons for this: first, it is a name created by outsiders and is based upon a mistaken assumption about our true identity: we are not Egyptians. Second, it, and its equivalents in other languages, immediately brings to mind an inaccurate and sometimes negative image originating in works of literature.” Se exempel: Hancock, Ian, *We are the romani people*, (2002), 18.

för sina vittnespsykologiska arbeten som var mycket omdiskuterade i Sverige. Han spelade en viktig roll i zigenarfrågan eftersom han beskrev romernas historia i Sverige utifrån de förändrade villkoren för försörjning i förhållande till nomadlivet. Han identifierar olika hinder för den anpassningsprocess som man ansåg var nödvändig.⁵⁴

När det gäller det romska perspektivet inträder Katarina Taikon (1932-1995) i debatten år 1963 då hennes första bok, *Zigenerskan*, publicerades. Det är anmärkningsvärt att det inte finns några vetenskapliga studier om Taikon och hennes betydelse för den svenska folk- rörelsehistorien och den romska medborgarrättsrörelsen. Inte heller har hennes Katitzi-böcker analyserats i vetenskapliga sammanhang, mer än i några enstaka uppsatser.⁵⁵ Taikon var en svensk författarinna av romsk härkomst, mest känd för Katitzi-serien och sitt engagemang för romska rättigheter. I debatten kring zigenarfrågan blev hon en nyckelperson då hon blottade experternas fördomar. Hon gav ett nytt perspektiv åt den traditionella synen på romer och rationaliserade det romska levnadssättet från romantiserade föreställningar.

Att utreda vilken syn romer hade på zigenarfrågan eller zigenarpolitiken under den här perioden är problematiskt. Anledningen är att majoriteten av romer var analfabeter och väldigt få av dem skrev något debattinlägg. För att få en bild av deras åsikter har jag främst använt mig av Uppsalahistorikern Henrik Románs sammanställning av Tillhagens intervju-material och psykologen Inga Gustafssons licentiatavhandling. Som det nämndes i forskningsläge redogör Gustafsson för en ny förklaring att det fanns en rad gränsbevarande mekanismer som utgjorde de kulturella skillnaderna.⁵⁶ Slutligen kommer jag att använda flera romska källor, skönlitterära eller biografiska verk såsom Hans Caldaras självbiografiska bok som berättar om den här perioden.

⁵⁴ Arne Trankell, *Tillbakablick och översikt över projektets utveckling 1965-1969*, 1970, och Arnstberg 1998, 39 och 48.

⁵⁵ Journalisten Lawen Mohtade publicerade år 2012 en biografisk bok med titeln ”Den dag jag blir fri: en bok om Katarina Taikon” som handlar hur Taikon kämpade för att tömma tältlägren som romer bodde i.

⁵⁶ Under 1970-talet var professorn Arnstberg enormt inspirerad av Inga Gustafssons avhandling. Enligt honom hade hennes bok påverkat honom väldigt starkt. Se exempel: Karl-Olov Arnstberg & Tommy Goldman, *Zigenarens väg*, (Stockholm 1974), 137.

1.5 Definition, avgränsning och perspektiv

För enkelhetens skull kommer beteckning ”romer” och ”zigenare” användas som synonymer i min framställning.⁵⁷ Under historiens gång har beteckningarna varierat och inkluderat olika grupper. Jag utesluter beteckningar som resandefolk eller tattare av den anledningen att resandefolk representeras i två kategorier där romer eller zigenare tillhör en av dem. Den andra gruppen var tattarna och benämningen har så gott som försvunnit ur folks medvetande. Detta beror på socialpolitiska insatser som gjorde att tattarna kunde assimileras av majoritetssamhället och inte längre kategoriseras som tattare.⁵⁸ Historikern Adam Heymowski som tillbakavisade uppfattningen om tattarna som besläktad grupp med zigenare. Han kunde redogöra för att de ursprungligen var från bondesamhället med ett omfattande genealogiskt material.⁵⁹

För att tydligare klargöra termen *rom* är det viktigt att påpeka att det handlar om personer som anlände till Sverige från 1500-talet fram till 1900.⁶⁰ De utomnordiska grupperna som kom från andra länder under 1960-talet är inte inräknade i den här definitionen för de betraktades som ”invandrare”. Perioden som undersöks avgränsas från år 1950 till början av 1975. Under 1950-talet började den romska gruppen uppmärksammas ur folkhemmets perspektiv som skulle fulländas med homogenisering och modernitet. Det var en period i Sverige med en mycket stark ekonomisk tillväxt och man har talat om rekordår.⁶¹ Studierna avgränsas till år 1975, eftersom Sverige fram till då saknade en välutvecklad minoritetspolitik. Det var år 1975 som Riksdagen fastslog anvisningar om en minoritetspolitik med

⁵⁷ Benämningen *rom* betyder man och människa. På svenska används pluralformen ”romer” eller ”roma”. Femininformen är *romni*, med pluralformen *romnja*. Se exempel: Olgac, 22. Jag ska försöka undvika använda uttrycket zigenare, eftersom det uppfattas i nutid av många människor för negativt värdeladdat på ett liknade sätt som ”negern” eller ”lapp” när det gäller de svarta amerikanerna och samerna. Zigenare, *atsingani*, är ett namn som gavs av grekerna ursprungligen var det en kättersk sekt som levde i Frygien. Se exempel: Arnstberg & Goldman 1974, 7.

⁵⁸ Svanberg & Tydén, 350.

⁵⁹ Adam Heymowski, *Swedish "travellers" and their ancestry: a social isolate or an ethnic minority*, (Uppsala 1969), 172-253.

⁶⁰ Svenska romer som började invandra till Sverige under 1800-talet räknas också in i den här definitionen, dvs. romer från dåvarande östra delarna av det svenska riket som idag är Finland.

⁶¹ Den reala tillväxten var 3.3 procent per år under perioden 1951-54, 3.4 procent under 1956-60, 5.2 procent under 1961-65 och 4.1 procent under 1966-70. Se exempel: Magnusson, 373.

inriktning mot kulturell pluralism.⁶² Därefter skedde en rad politiska skandaler som bidrog till den utbredda uppfattningen att folkhemmets epok var passerad. Den borgliga valsegern år 1976 innebar att socialdemokraterna förlorade regeringsmakten efter drygt fyra årtionden och därmed slutet på Sveriges folkhemsvision och homogeniseringspolitik.⁶³

Uppsatsen är skriven utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv. Min strävan är att diskutera och problematisera den svenska och romska mentaliteten som är byggstenarna i deras kultur. Den romska kulturen lever i en försvarskultur som har överlevt århundraden av diskriminering och valt att inte leva som majoritetssamhället. Folkhemskulturen är, som nämndes tidigare, ett hyperrationalistiskt samhälle präglad av en vetenskaplig världsbild med en rationalistisk ingenjörsideologi. I folkhemskulturen råder en strävan mot solidaritet och frihet och den fokuserar på människornas frihet och rättigheter.⁶⁴ Mina förhoppningar är att fördjupa och nyansera det här kulturmötet. Uppsatsarbetet kräver åtskilliga avgränsningar och medvetna utelämnningar som kunde vara både viktiga och relevanta. Slutligen ska mitt perspektiv inte framställas som ett försök att ”göra upp med dem” och tvinga dem att stå till svars för sina handlingar i en eller annan fråga.

1.6 Bakgrund – En kort historisk redogörelse om romer i Sverige

När romer invandrade till Sverige år 1512 var beteckningen tattare och zigenare synonymer, en identifikation som varade fram till slutet av 1800-talet. Under 1500-talet definierades en ny social sammanhållning som var baserad på att tjäna kungamakten. Denna sammanhållning krävde två grundvillkor; det var att folket betalade skatt och hade fast bostad.⁶⁵ Under Gustav Vasas tid (1521-1560) fastslog förordningar hur romer skulle behandlas. Dessa förordningar bestod av bl.a. ”... att kontrollera utländsk närvaro i landet, begränsa rätten att röra sig

⁶² Under den här tiden, särskilt under 1960-talet, skulle etniska minoriteter anpassa sig till det moderna svenska samhället. På den tiden hade romer ingen status som etnisk minoritet och betraktades av statsmakterna som en socialt eftersatt grupp, som skulle anpassas i det svenska folkhemmet. Den romska kulturen förbisågs och man ansåg att deras kultur inte var relevant i sammanhanget. Se exempel: Román, 40.

⁶³ Brodén, 38.

⁶⁴ Wiklund, 12 och 17.

⁶⁵ Montesino, 33f.

fritt...” och att försöka övertala de fattiga att arbeta.⁶⁶ Under samma århundrade gör man ett försök att begränsa tiggeriet med hjälp av lagen. Det var också under samma århundrade man började beskriva resande, zigenare och tattare i negativa termer.⁶⁷

På 1600-talet började Sverige som nation byggas via en plikt till kungamakten. Plikten krävde att man var lojal och bidrog med nyttigheter med vilka menades att man betalade skatt och vara delaktig i militären. Kungamakten ansåg att det fanns en fördel med att inkludera de manliga romerna i krigsmakten, eftersom de kunde utöka styrkorna mot Ryssland. Vid 1637 års lag företog myndigheterna nya åtgärder mot alla fattiga som inte följde grundvillkoren dvs. att betala skatt och att ha en fast bostad. Under den här lagen riskerade inte bara romer att bestraffas, utan också de som beskyddade romer. Besträffningen kunde leda till att ”zigeniska män skulle hängas medan deras kvinnor och barn skulle utvisas.”⁶⁸ Under 1600-talet förekom olika uppfattningar om romer som presenterades till lagstiftningen. Ett exempel var att tvångsförflytta dem till ”nya Sverige” som var en koloni i Nordamerikas östkust.⁶⁹

Sverige hade enorma skulder på grund av alla krig som hade utarmat kungamaktens finanser under slutet av stormaktstiden. För de fattiga grupperna hade situationen försämrats och tiggeriet ökat. Men det förhindrade inte myndigheterna att försöka hantera den fattiga befolkningen genom att ta upp de gamla 1600-talsförslagen på nytt. Avsikten var att få så många som möjligt att komma ut i tjänst. För romer gällde 1664 års förordning under andra delen av 1700-talet.⁷⁰ Förordningen gick ut på att betrakta romer som lösdrivare. Förordningslagen mot lösdriveri fortsatte i varje decennium, men endast romer utpekades. Förutom år 1763 när man tog ett beslut om pass ”... för zigenare som tagits i krigstjänst. Deras ärende skulle klargöras och deras medföljande anmälas i detta intyg så att de skulle hindrats att driva omkring i stora sällskap.”⁷¹ På samma gång ville myndigheterna att romer som hade varit

⁶⁶ Montesino, 35.

⁶⁷ Montesino, 36 och 39.

⁶⁸ Montesino, 41.

⁶⁹ Montesino, 46.

⁷⁰ Montesino, 47f.

⁷¹ Montesino, 52.

länge i Sverige skulle bli bofasta. Om de fortsatte att vandra efter tredje varningen ”... skulle de straffas med ris och spö.”⁷²

År 1824 upphörde bestraffningen med ris och spö för alla romer, men de underställdes fortfarande samma lagar som lösdrivare. Under 1800-talet blev de inte utsatta för nya förordningar, mer än att de räknades som en grupp av lösdrivare enligt lösdriveriförordningen. När man började presentera nya idéer och tankar år 1881 bildades också en kommitté med uppgift att komma med nya förslag för att kontrollera lösdriveri. När kommittén stiftade lagen om lösdriveri fyra år senare definierade de lösdriveri som att den som sysslolös vandrade från ort till ort utan försörjningsmöjligheter skulle betraktas som lösdrivare.⁷³

I början av 1900-talet blev kategorierna allt tydligare kring tattare och romer. Anledningen var den romska invandringen som ledde till att fastställa skillnaderna. ”Tattare kom att räknas som en del av den svenska befolkningen medan zigenare i egenskap av utlänningar, lämnades utanför.”⁷⁴ Denna avskiljning underlättade en hel del när förbudet i 1914 års utlänningslag infördes, den gällde sedan fram till år 1954.⁷⁵ Dessa bestämmelser upprepades i år 1927, 1937 och 1945 års utlänningslagar. Under den tiden kunde romer inte lämna Sverige och värre var det för romer från andra länder som inte kunde ta sig in i Sverige när första och andra världskriget ägde rum. Men under den första hälften av 1900-talet började enskilda individer och samhällsorgan att arbeta för romers välfärd. ”Under 1940-talet började myndigheterna allt tydligare intressera sig för zigenarna som en separat grupp”⁷⁶ Det var först då man slog fast att romernas situation var oacceptabel och ”öppnade sina ögon”. Det var nu romer skulle omvandlas, förnyas, omstruktureras och förbättras med deras nyfunna förnuft.

⁷² Montesino, 53.

⁷³ Montesino, 53f och 89f.

⁷⁴ Montesino, 102.

⁷⁵ Under samma år förbjöd man också utlänningar att bedriva gårdfarihandel, handel och försäljning av annat slag och kringresande hantverk. Deras levnadssätt ansågs förkastligt eller omoraliskt samt att dessa lagar ledde till effektivare gränskontroll för att förhindra de utpekade grupper att ta sig in i landet. Se exempel: Tomas Hammar, *Svenskar åt svenskar. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt*, (Stockholm 1964), 63f.

⁷⁶ Montesino, 117.

2. Riksdagen utser en zigenareutredning

En av de första som kom på tanken att göra romerna till en viktig välfärdsfråga var socialläkaren John Takman. Han var en av dem som hade konkreta ambitioner att vilja hjälpa romer till ett bättre liv. Det gällde först och främst bostäder, skola, utbildning och arbeten. Han gick i samma spår som socialvårdstjänstemannen i Stockholm, Sven Andersson, i början av 1950-talet. Båda skrev varsin artikel som blev underlag för två motioner i riksdagen eftersom "tiden var inne" att hjälpa romerna. Arnstberg låter Anderssons och Takmans insatser enas under beteckningen "naiva realister" (det gäller även Tillhagen och Trankell), eftersom de ville hjälpa romer att leva ett svenskt liv. Det var inte bara Takman och Andersson som drev fram dessa frågor utan det fanns även påtryckningar från kristna samfund, socialstyrelsen och arbetsmarknadsstyrelsen.⁷⁷ Montesino har en annan syn på Takmans insatser och menar att han försökte visa för majoritetssamhället att romernas dåliga bosättning var orsaken till deras försämrade hälsa och att de drabbades av sjukdomar på samma sätt som resten av befolkningen.⁷⁸ Romers levnadsförhållande stred mot folkhemmets vision som gick ut på att alla skulle få plats, ro och trygghet. Eftersom staten tog ansvaret för allas välmående och trygghet skulle skiljelinjerna mellan de rika och fattiga raderas och de starka skulle hjälpa de fattiga, inklusive romer.⁷⁹

När Takman och Andersson trappade upp debatten om zigenarfrågan och romernas välfärd började man uppmärksamma romernas situation i riksdagen år 1952.

Vid upprepade tillfällen under den senaste tiden ha förhållandena bland de svenska zigenarfamiljerna ådragit sig uppmärksamhet. [...] De flesta zigenare äro icke bofasta. De saknar dessutom i regel yrkesutbildning. Bosättning i tältläger eller bostadsvagnar, som ofta flytta, omöjliggöra

⁷⁷ Arnstberg 1998, 18, 22 och 28.

⁷⁸ Montesino, 123.

⁷⁹ Brodén, 35.

barnens ordinära skolgång eller de vuxnas inpassande i en regelbunden yrkesverksamhet.⁸⁰

Ett år senare presenterades ytterligare en motion i Riksdagen innan man tog ett beslut år 1954 att en utredning skulle genomföras.⁸¹ Att bli modern var ett projekt som det visade sig att hela riksdagen var överens om. Protesterande röster, såsom författaren Ivar Lo-Johansson som kommer nämnas längre fram i uppsatsen, ignorerades. Det fanns inte utrymme för ”zigenarromantik” och att romerna flyttade omkring utanför samhällets gränser kunde man inte blunda för.⁸² Till skillnad från Montesinos och Arnstbergs uppfattning kan jag hävda att denna debatt om hur romer ska anpassas var en del av folkhemmets moderniseringsarbete. Men det kunde också vara en debatt om romers kulturella identitet och samtidigt en debatt om Sveriges homogeniseringsprogram.⁸³ Romer var icke önskvärda var de än befann sig och innan de uppmärksammades på nytt uppfattades de som parasiter. Myndigheterna ville bli av med dem och önskade att de aldrig kom tillbaka.⁸⁴ Men i en del av folkhemmets vision ingick att tro på rationella och fredliga lösningar och det gällde att ha optimistiska tankar och kämpa tillsammans.

När man utsåg en utredningskommitté år 1954 kom den att ledas av riksdagsmännen Gösta Netzén, Johannes Onsjö, Arthur Widén och som sekreterare Olof Särnmark. Etnologen och museimannen, Carl-Herman Tillhagen var en av de som anlätades som expert. Denna kommitté antog benämningen ”1954-års zigenarutredning” och avlämnade två år senare sitt betänkande angående zigenarfrågan.⁸⁵ Dessförinnan åkte Tillhagen runt och sökte upp så många romer som möjligt. Han ställde frågor om deras yrken, synpunkter, önskemål och såg till att deras medverkan var med i betänkandet. Avsikten med undersökningen var att få en

⁸⁰ Andra kammarens protokoll, 1952 8:12–13, interpellation angående de sociala missförhållandena bland zigenarna.

⁸¹ Riksdagen skulle besluta om utredningens riktlinje skulle vidtags för att romerna skulle passas in i ett ”normalt” liv. Se exempel: Första kammarens protokoll, 1953 15:156-159, zigenarnas inpassande i samhällslivet.

⁸² Arnstberg 1998, 28f.

⁸³ Det vanligaste synsättet bland forskare under 1950–60-talet var synen på romsk identitet på släktskap, språk och olika seder. Därefter var synsättet mellan 1960–80-talet mer som en instrumentalistisk syn på gränser mellan etniska grupper och dessa gränser kunde ändras till beroende intresse och praktiska behov. Se exempel: Olgac, 42.

⁸⁴ Arnstberg 1998, 19.

⁸⁵ SOU 1956:43, 6.

konkret bild av romer och lyssna på deras önskemål för framtiden. De 700 romer som intervjuades uttryckte önskemål om fast bostad, utbildning och fast arbete.⁸⁶

Denna resa ägde rum under tiden 28 februari – 30 april samt 14-23 juni, samt kompletterades med mindre resor under sommaren 1955, dels under vintern 1955-56. Under dessa resor besöktes i det närmaste 700 av Sveriges ca 740 zigenare; de som inte uppsöktes var i allmänhet ensamstående personer och familjer, som var omöjliga att inom rimligt tid få tag i...⁸⁷

Genom att samla in information, bilda sig en uppfattning och därefter utveckla en handlingsplan ville utredarna uppfylla romernas önskan på bästa möjliga sätt. För att en handlingsplan ska vara rationell måste de uppfattningar man baserat sig på vara välgrundade.

Socialminister Gunnar Sträng var inblandad i zigenarutredningen och delade gärna med sig av sin egen uppfattning om att romers utanförskap innebar en ökad försämring i deras levnadssätt. Den sociala, ekonomiska och kulturella standardhöjningen ”... som kommit flertalet övriga medborgare till del, har zigenarna till följd härav ej kunnat tillgodogöra sig. Faran för ökad kriminalitet bland denna folkgrupp är därför påtaglig.”⁸⁸ Sträng gav utredarna i uppdrag att undersöka vilka hinder det fanns för romer för att bli en del av folkhemmet. Och med tanke på att detta kunde ta lång tid borde utredningen sikta på ”... åtgärder i övrigt, som kan påskynda zigenarnas anpassning till samhället. Härvid bör i första hand barnens skolgång och yrkesundervisning komma i åtanke.”⁸⁹ Även om Sträng förväxlade sina egna önsknings med verkligheten kunde man med en modern utbildning gynna romers utveckling i samhället.

Zigenarutredningen var enig om att anpassningen handlade om att lösa romernas anpassning till det moderna samhället.⁹⁰ Erfarenheter från andra länder hade visat att man med tvångs-

⁸⁶ SOU 1956:43, 8ff, 87, 139 och 142ff.

⁸⁷ SOU 1956:43, 87.

⁸⁸ SOU 1956:43, 7.

⁸⁹ SOU 1956:43, 8.

⁹⁰ Montesino, 125.

åtgärder hade misslyckats att få romer att bli bofasta och delaktiga i samhället. Den enda utvägen för att få romer att bli produktiva samhällsmedborgare var via skolan.⁹¹ När utredningen framlade sitt betänkande sammanfattades den på följande sätt: ett stort behov av samhälliga åtgärder för att hjälpa romerna. I skolfrågan gällde det framför allt läsning, skrivning och räkning. Därefter behövdes lämpliga bostäder och staten borde ta det ekonomiska ansvaret och en kuratorstjänst borde inrättas. Utredarnas tankar tycks vara målmedvetna och rationellt organiserade i ett solidariskt perspektiv vilket var en del av folkhemmets framtidssyn. De hade redogjort för romernas svårigheter och det gällde att uppfylla det romerna önskade. Men man kan diskutera om inte utredarna höll anpassningen som en morot för romerna och förväntade sig att de skulle springa benen av sig. Det är här romer blir ett socialt problem för majoritetssamhället. Övergången till det moderna samhällslivet av en okunnig och outvecklad folkgrupp kräver socialpolitiska åtgärder med enorma resurser.

Tidigare nämndes att Tillhagen ansåg att romernas kulturella utveckling låg efter den svenska utvecklingen. Han menade att romer inte kunde klara sig utan hjälp i det moderna samhället. Även hans kollegor i utredningen ansåg att anpassningen var ett nödvändigt och viktigt steg från utanförskapet. De ville också att romer skulle skaffa sig andra försörjningskällor än hovslageri, musik eller spådom.⁹² Deras traditionella försörjningskällor var inte längre angelägna för det moderna samhället. Med tanke på samhällsutvecklingen saknade romer färdigheter för att bli självständiga och oberoende av andra och kunna stå på egna ben.⁹³

Förtening och kopparslageri har mist sin betydelse i och med att kopparkärlden alltmer gått ur bruk, spådomen har bland vår alltmer upplysta befolkning och konkurrens med veckotidningarnas horoskop förlorat sin marknad, tivoli och tingel-tangelverksamhet utövar inte längre någon lockelse på en av den moderna nöjesindustrin allt mer synkoperade tongångar och handeln med allehanda varor, bl. a. bilar, försvåras av

⁹¹ SOU 1956:43, 44.

⁹² Arnstberg 1998, 32.

⁹³ SOU 1956:43, 12.

regleringar och bestämmelser av olika slag liksom naturligtvis av befolkningens ökade pretentioner.⁹⁴

Arnstberg hävdar i detta sammanhang att zigenarutredningen beskriver romernas situation i pessimistiska och dramatiska termer som inte kunde underbyggas. Enligt honom handlar det om att romer befann sig i en ekonomisk situation som utredarna och för den delen även myndigheterna inte begrep sig på. De kom inte underfund med hur romer skaffade sig sina försörjningsmöjligheter. Nödvändigtvis behövde man inte bli fundersam på hur romer hade klarat sig i århundrade när de bedrev gårdfarihandel, försäljning och kringresande hantverk som försörjningskälla. Men dessa yrken var irrelevanta i modern tid och kravet från utredarna och myndigheterna var att skaffa andra försörjningskällor. Med andra försörjningsmöjligheter syftade man på någonting mer likt det som majoritetssamhället hade.⁹⁵

Utredarnas fokus var att ombilda romer till samhällsdugliga medborgare. Även om romernas situation beskrevs i dramatiska termer, som fattigdom och brist på möjligheter, menar Montesino att de skildras av utredarna som ett offer för sitt traditionella levnadssätt.⁹⁶ Anledningen var ”... att zigenarna fortsatte sitt av stark tradition bundna levnadssätt...” och ”Det kan ej bestridas, att zigenarnas nuvarande levnadsförhållanden utgör ett socialt problem...”⁹⁷ Denna framställning, av romerna som offer, började med zigenarutredningen.

Därför uppmanades utredarna till insatser som utgick från synen på romer som offer för sin kulturella utveckling. Utredarna var fånga i sin tids ”sociala ingenjörskonst” och ville ”omskapa” den romska kulturen. De ansåg att lösningen var registrering, skola, bostad och yrke som också var förmåner till romerna att komma in i samhället. Utredarna tog hänsyn till romers behov och ville begränsa romers möjligheter till deras nomadiska liv. Det kunde också vara ett sätt att börja inse att det inte fanns någon framtid på det viset. I den positionen romer befann sig fanns inget spelrum för förhandling. Med registrering tog utredarna för givet att romerna skulle anpassa sig. I första hand ville man registrera romer för att veta var i

⁹⁴ SOU 1956:43, 14.

⁹⁵ Arnstberg 1998, 32.

⁹⁶ Montesino, 126.

⁹⁷ SOU 1956:43, 7.

landet de befann sig, hur många de var och hur de skulle indelas. I samma veva ville man ha en mer aktuell bild av romerna och av den anledningen uppsökte Tillhagen bofasta och resande romer i olika delar av landet. ”Förutom att räkna alla zigenare skulle det även ankomma på polisen att hämta vissa faktiska uppgifter om dem, såsom namn, födelsetid, yrke eller sysselsättning, civilstånd, vistelse- eller bosättningsort samt mantalsskrivningsort.”⁹⁸

Enligt Montesino fanns det andra aspekter som uppstod om romer under utredningen, bl.a. belyste man deras starka familjesammanhållning. Den kommer att beskrivas utförligare längre fram. Romers starka familjesammanhållning användes som ett argument och medel till övertalning för att införa nya åtgärder gentemot dem.⁹⁹ Här kunde man hävda att utredarna hade en rätt så klar uppfattning om vilka romer var. Med moderniteten som riktlinje kunde utredarna uppmärksamma särskilt några aspekter. Det gällde bl.a. vikten av utbildning, fast bosättning och arbete samtidigt som romerna framställdes som ett offer för sin kulturella utveckling. Det innebar att tankarna och idéerna bakom homogeniseringen inte enbart var en anpassningsplan, utan också en frigörelse från vidskepelse och atavistiska traditioner.

2.1 Folkhemmets strategier för homogenisering

De 700 romer som Tillhagen intervjuade visade intresse för fast bostad, utbildning och arbete. Utifrån Flores teori kan zigenardebatten aktualisera problemet om hur två olika kulturer påverkar varandra när den sociala ramen bygger på en ojämn fördelning av den politiska makten. Tidigare nämndes att de kulturella och politiska sfärerna arbetar fria från varandra på det sociala planet. Men då är det viktigt att visa hur kulturmiljöerna kan kommunicera och brygga över till varandra. Flores är medveten om att hans definition av proportionellt kulturellt utbyte har brister i sin presentation. Han nämner exempelvis; vad som menas med att överföra egenskaper eller en mängd av uppräknade egenskaper. Och hur ska detta utbyte kunna mätas? Det viktigaste enligt honom, och för den delen som gör sig gällande i uppsatsen, är principen att man inte kan *ge utan att ta* och tvärtom.¹⁰⁰ I denna

⁹⁸ SOU 1956:43, 8f.

⁹⁹ Montesino, 118.

¹⁰⁰ Flores 2004, 43ffff

process redogjorde utredarna för romernas behov, vad som var nödvändigt för dem i det moderna samhället.

Med moderniteten som riktlinje kunde utredarna hitta rationella lösningar för romer som var en ”grupp-för-sig”. Kombinationen med bostad, vuxenutbildning och arbetsmarknad som förmåner skulle enligt utredarna göra det möjligt för romerna att integreras i samhället.¹⁰¹ Utredarna, som tillhörde ett högmodernt samhälle med rationella lösningar, skulle inte kräva några konkreta tvångsåtgärder. Istället förväntade utredarna sig att ”... zigenarna skulle bli glada, att de skulle ta emot det som välfärdssverige erbjöd. Därför utgicks det på ett självklart sätt att zigenarna skulle förhålla sig frivilligt till samhällets erbjudanden.”¹⁰² Om de skulle tvingas att använda tvång, innebar det att utredarna och myndigheterna samtidigt öppnade för kritik mot sig själva. En sådan kritik kunde motverka deras arbete. Alltså hindrades tvångsåtgärder för att undvika kortsiktig hållbarhet. Att inneha kontroll över situationen kunde enbart göras genom strategier utan konkreta tvångsåtgärder. Men vilka var dessa strategier som öppnade portarna till homogenisering?

2.1.1 Konsulttjänsten – En kulturförmedlare

Under 1950-talet ansågs det vara majoritetssamhällets förföljelse av romer som var orsaken till deras utanförskap. Man förklarade att det var majoritetssamhället som hade tvingat romerna till ett kringvandrande liv.¹⁰³ Det var här den historiska samhällsskulden gentemot romer började framföras i den offentliga debatten. I riksdagen uttryckte man orsaken till romers utanförskap så här: ”De flesta zigenarfamiljer bor i alltjämt i tält eller husvagnar, och många av dem lever i ren misär.” Anledningen till att romer hade varit utstötta kunde bero för att de hade ”... varit tvingade till ett vagabonderande liv, och fortfarande saknar de i praktiken elementära rättigheter när det gäller bostad, utbildning, arbete o.s.v.” Och för att

¹⁰¹ Arnstberg 1989, 71 och 121ff.

¹⁰² Arnstberg 1998, 31.

¹⁰³ Montesino, 124f.

integrera ”... och effektivt övervaka alla åtgärder för social anpassning bland zigenarna synes det vara nödvändigt tillrätta särskilda kuratorer...”¹⁰⁴

Med dessa argument om majoritetssamhällets förföljelse och romers oförmåga att lösa sina svårigheter i samhället föreslog riksdagen och utredarna en konsulent eller kurator för att hjälpa dem i samhället. Dessa tjänster skulle innehas av tjänstemän som var kunniga i romers levnadssätt. Enligt utredarna kunde zigenarfrågan rationaliseras om en sådan tjänst inrättas för att hjälpa romer att anpassa sig.¹⁰⁵ Det var första gången en sådan tanke presenterades om att romer skulle vara i behov av en förmedlare. Samhället hade blivit för komplicerat och invecklat för det analfabetiska folket och då lär det bli svårt för dem att klara sig på egen hand.¹⁰⁶

Konsulenternas uppgifter var att vara delaktiga i alla frågor som kretsade kring romer med information, kunskap och hjälp. Deras uppgifter skulle inkludera information och handledning till både myndigheter och romer. ”Att hitta rätt bland alla myndigheter och veta vart man skall vända sig i olika angelägenheter måste också te sig ytterst svårt för dessa zigenare, liksom det naturligtvis måste göra för alla, som tidigare sällan eller aldrig haft kontakt med samhällets olika organ.”¹⁰⁷ Konsulenterna skulle övertala romerna om utbildningens betydelse, och samtidigt meddela de kommunala myndigheterna om romernas närvaro. Konsulenterna skulle också ha till uppgift att hjälpa dem att finna bostad och även hjälpa med sysselsättning för att de skulle komma till rätta. De skulle även informera romer om deras rätt till ekonomiskt bistånd och alla slags former av statlig hjälp.¹⁰⁸

År 1959 inrättades en sådan tjänst på nationell nivå och några år senare var tre heltidsanställda statliga tjänstemän knutna till arbetet med romer bl.a. i Stockholm.¹⁰⁹ ”Under de senaste fyra åren har alltså tre tjänstemän i Stockholm varit inkopplade på att söka hjälpa

¹⁰⁴ Motion i andra kammaren om utredning i syfte att beredda zigenarna en med andra s av Gerda Nilsson.

¹⁰⁵ SOU 1956:43, 74.

¹⁰⁶ Arnstberg 1998, 31.

¹⁰⁷ SOU 1956:43, 74.

¹⁰⁸ Montesino 2002, 136.

¹⁰⁹ Zigenarfrågan var snarare en Stockholmsdebatt än på andra orter som Göteborg eller Malmö. Det som skedde i Stockholm reflekterade romernas situation i hela Sverige. Se exempel: Arnstberg 1998, 40.

huvudstadens 300 zigenare: konsulenten, dennes assistent och en tjänsteman på arbetsförmedlingen, av vars arbetstid en väsentlig del åtgått för rena zigenarfrågan.”¹¹⁰

Vidare ansågs romska föräldrar vara odugliga att uppfostra sina barn. Det medförde att konsulenttjänsten blev utbytt mot familjeterapeutisk verksamhet. Deras roll blev annorlunda men de hade ändå samma arbetsuppgifter som konsulentens. De var lärare för vuxna romer, stöd för romska barn och även en hjälpande hand för deras skolarbete. Slutligen skulle de också fungera som någon slags hemhjälp när föräldrarna var på vuxenutbildning.¹¹¹

2.1.2 Bosättning – Skyddat mot livets konflikter

John Takman var den första att diskutera bosättning som lösning för zigenarfrågan. Detta kom också utredningen underfund med och föreslog olika alternativ. Utredningen hämtade sin information ifrån myndigheter på regional och lokal nivå, men även från romer de hade kommit i kontakt med.¹¹² Ändamålet var att romer skulle bli bofasta och inordnade som resten av befolkningen. Själva tanken hade varit aktuell sedan 1500-talet när grundvillkoren var att betala skatt och ha fast bostad. Men under folkhemsepoken var det annorlunda, då löste man sociala problem på en rationell nivå. Utredarnas huvudfråga var bosättning som avgörande för hela zigenarfrågans lösning. Det gällde framför allt för romer som fortfarande bodde i tält och husvagnar. Om romer bosatte sig kunde man därefter ta itu med andra problem. Men varför var fast bosättning så viktigt för utredarna? Tillhagen svarade: ”Att bli bofast betydde möjligheter till yrkesutbildning. Att bli bofast innebar skolgång och därmed tillträde till böcker och bildning. Att bli bofast betydde ökat människovärde.”¹¹³ Om en sådan lösning kom till stånd var problemet löst och de kunde leva som övriga befolkningen. Romernas bostadsförhållande ”... är i hög grad otillfredsställande och att det finns skäl att uppmärksamma det problem som dessa förhållanden utgör. Såväl tält som husvagnar ger naturligtvis ett mycket dåligt bostadsskydd, särskilt under den kalla årstiden och för familjer

¹¹⁰ Carl-Herman Tillhagen, *Zigenarna i Sverige*, (Stockholm 1965), 137.

¹¹¹ Tillhagen 1965, 149.

¹¹² Tillhagen 1965, 132.

¹¹³ Tillhagen 1965, 92.

och barn.”¹¹⁴ Olgacs uppfattning om bostadsförhållande var att följderna av fasta bostäder skulle bl.a. lösa barnens skolgång automatiskt.¹¹⁵

Om romer övergav sina tält och husvagnar kunde den idealisering man hade av bostäder och hemmet locka fram föreställningar om gemenskap. Detta gjorde hemmet till en självklar symbol för stabilitet och trygghet och en plats där man var skyddad mot livets konflikter. På så vis framställs bostad som något grundläggande gott för utredarna. Därför blev bilden av bostad i det här sammanhanget väldigt effektiv. Hemlöshet var hemmets motsats för den som saknade ett hem saknade också en stabil identitet, ett ordnat liv och en relation till det sociala samhällslivet.

Under slutet av 1950-talet inlämnade myndigheterna olika rekommendationer för att förbättra bostadssituationen för de rörliga- och de bofasta romerna. Däremot ville inte kommunerna eller de lokala myndigheterna veta om romers rättigheter. Rädslan för att romer skulle bli bofasta i deras kommun existerade i hög grad på grund av det ekonomiska ansvaret. Detta ogillades självklart av riksdagen: ”Helt naturligt måste ett sådant handlingsätt starkt fördömas.”¹¹⁶ Av det skälet tog man ett nytt beslut år 1965 om ”... att Socialstyrelsen skulle ersätta kommunerna även för de särskilda kostnader som kommunen haft i samband zigenarnas bosättning.”¹¹⁷ Beslutet ledde till att myndigheterna började dela uppgifterna på ett nationellt och ett lokalt plan. Montesino hävdar att på det nationella planet delade AMS, socialstyrelsen och skolöverstyrelsen på ansvaret och finansiering, medan på det lokala planet delade socialförvaltningen, AMS och den kommunala myndigheten på sina uppgifter att anpassa romerna i samhället. I uppgifterna ingick bl.a. att ta hänsyn till romernas bosättning, yrke och utbildning.¹¹⁸

¹¹⁴ SOU 1956:43, 7 och 13.

¹¹⁵ Olgac, 96.

¹¹⁶ Riksdagens protokoll, andra kammaren, 1960 1:24 interpellation ang. åtgärder med anledning av vissa rekommendationer i zigenarfrågan.

¹¹⁷ Montesino, 132.

¹¹⁸ Montesino, 137f.

2.1.3 Skolan – Vuxenutbildning och barnens framtid

I ett utbildningssamhälle skulle vuxenutbildningen vara för att lära vuxna om de nödvändiga samhällskoderna som skulle göra romerna välkomna i den svenska gemenskapen. Genom utbildningen skulle samhällsutvecklingen och hur det moderna samhället fungerade vara ”begriplig” för alla romer. När det gällde barnen kom utredarna fram till i sitt betänkande att de var förtjusta att gå i skolan. Genom en särskild satsning på barnen skulle den romska utvecklingen följa myndigheternas visioner. Därefter skulle de inte behöva växa upp i olämpliga omständigheter, eftersom deras uppväxt och utbildning inte skötts illa.¹¹⁹

Romers läs- och skrivkunnighet var dålig och över hälften av dem var analfabeter. Utredarnas slutsatser var att analfabetismen gjorde det svårt för barn och vuxna. Förutom bristande förmåga att läsa och skaffa sig kunskaper, ansåg utredarna att romerna hade hamnat i en andlig isolering. Följderna blev att romer inte kunde bedöma en handling eller en situation på grund av social oförmåga. Om man saknade bedömningsförmåga och kunskaper blev det stora praktiska svårigheter att klara sig i ett modernt samhälle.¹²⁰

När de flesta i den romska befolkningen på 1960-talet blev bofasta förväntade sig myndigheterna en ökad skolnärvaro bland romska elever. Det var också först så sent som i slutet av 1950- och början av 60-talet som romska barn i större utsträckning började skolan, men skolnärvaron såg inte ljus ut. Det var inte så anmärkningsvärt att skolfrånvaron var hög när en persons etniska bakgrund var avgörande.¹²¹ Föreställningar kring ”vi” och ”de andra” formulerades under den här tiden utifrån hur man bodde, såg ut och talade. De som tillhörde minoritetsgruppen måste hålla sig till sitt eget ursprung, modersmål, klädsel eller utseende. Om man tillhörde en minoritetsgrupp innebar det på ett eller annat sätt ett problematiskt möte med majoritetssamhället. De som tillhörde majoritetssamhället kunde betrakta minoriteten

¹¹⁹ SOU 1956:43, 139.

¹²⁰ SOU 1956:43, 7 och 16 och Olgac, 26.

¹²¹ Arne Trankell, *Tillbaka och översikt över projektets utveckling 1965-1969*, 1970, i rapport nr 1, 4ff.

som ett objekt och ge den olika negativa egenskaper. Dessa bidrog till negativa synsätt som i sin tur blev negativa stereotyper.¹²²

År 1965 togs barnens höga skolfrånvaro upp i riksdagen och chefen Edenman för ecklesiastikdepartementet konstaterade att skolstyrelsen hade uppmärksammat problemet och skulle införa insatser.¹²³ Det var här den pedagogiska institutionens utredning kom in i bilden. Det var ett projekt som hade till uppgift att utföra en utvärdering av barnens skolgång för att minska deras skolfrånvaro. Projektet skulle också utgöra en utvärdering av barnens relation till sina egna familjer, bl.a. förhållande mellan förälder och barn. Tanken med dessa utvärderingar var att man skulle agera och värdera på ett nytt sätt och även ta till nya åtgärder. Bakom projektet stod paret Arne och Ingrid Trankell med en teori om att den föräldrade romska kulturens upplösning hade inverkan på barnen och de traditionella familjerna inom gruppen. Därefter började man ifrågasätta romska föräldrars sätt att uppfostra sina barn, eftersom det påverkade deras skolnärvaro och resultat. Arne Trankell rekommenderade nya åtgärder som att staten skulle hjälpa romska mödrar med hur man uppfostrar sina barn i det moderna samhället. Det var framför allt barnen i förskoleåldern man skulle satsa på för att integrera romerna, vilket också var ett av förslagen från Trankell. Ett sätt att hjälpa barnen var att man påverkade föräldrarna och handskades med deras föreställningar om hur man uppfostrar barnen. Sedan skulle man försöka ge dem insikter om vikten av skolgång och dess betydelse för barnens framtid. Om man ska sammanfatta projektets syfte var det hemmet, föräldrarna och skolan man skulle studera för att upptäcka orsaker till barnens höga skolfrånvaro och dåliga resultat.¹²⁴

2.1.4 Yrke – Produktiva och nyttiga romer

Zigenarutredning kom fram till analysen att romers anpassning kunde lösas genom bosättning och därefter stöd på arbetsmarknaden. Vilka yrken på arbetsmarknad det handlar om nämns inte, men Tillhagen beskrev lite kort vilka yrken på en öppen marknad som kunde gälla för

¹²² Olgac, 28f, 46, 63 och 93f.

¹²³ Riksdagens protokoll, andra kammaren, 1965 28:18 d § 38 svar på frågan ang. åtgärder för att förbättra närvarofrekvenser i skolor för zigenarbarn.

¹²⁴ Montesino, 145ffff och Trankell 1970, i rapporter 1-7.

romer. Intelligensmässigt värderade han inte romerna högt, däremot beundrade han deras musikaliska talanger. Han ansåg att romska ungdomar kunde skapa sig en framtid inom dans och musik.¹²⁵ Troligen borde man berömma romska föräldrar för att stödja sina barns kreativitet inom musik, sång och dans för att förstärka deras kulturella identitet.

På 1960-talet när bofastheten ökade blev nästa steg att komma in på arbetsmarknaden. Det gällde för "... zigenarna att skaffa sig arbete i öppna marknaden, i allt fler fall efter arbetsträning och yrkesutbildning."¹²⁶ Detta tyder på att romers försörjning var en lika viktig fråga som deras bosättning. Dessa två punkter prioriterades för att zigenarfrågan skulle få en lösning. Romer utgör inte samhällets dynamiska och produktiva element, i alla fall inte på samma sätt som tidigare när de bedrev gårdfarihandel och hantverk. Med arbete skulle romer kunna vara produktiva medborgare på nytt genom att bidra till välfärden och betala skatt.

2.1.5 Zigenarsamfundet – Zigenarfrågan ett föremål för aktiviteter

I det första zigenarsamfundet skedde det för första gången ett arbete där frågor kring minoriteten behandlas tillsammans med romer i "ett medperspektiv". Zigenarsamfundet grundades (1963-1969) av journalisten Evert Kumm, Katarina Taikon och John Takman.¹²⁷ Året efter blev Arne Trankell och Nils Wall medlemmar i samfundet. Trankell blev styrelseordförande efter Kumm och Wall blev Stockholms första zigenarkonsult. Samfundet engagerade tjänstemän, forskare och politiker. Samfundet engagerade sig i första hand för att få igång undervisning för vuxna romer och bostadsfrågan.¹²⁸ Även om Katarina Taikon och hennes syster Rosa var med i zigenarsamfundet, dominerades samfundet av engagerade myndighetspersoner som man kunde tro var romer. Detta sammanhang kan exemplifieras med att myndighetspersoner försökte samarbeta med romerna för att lösa problemet. Det är en

¹²⁵ SOU 1956:43, 95.

¹²⁶ 1965 28:18 d § 38 svar på frågan ang. åtgärder för att förbättra närvarofrekvenser i skolor för zigenarbarn.

¹²⁷ Kumm skrev en liten bok, *Zigenare och vanliga svenskar – Fakta om en s.k. raskonflikt*, och menade att det bästa stödet man kan ge romerna var att uppmuntra de till att läsa och skriva och räkna med dem som normala människor. I det stora hela argumentera han för romernas rätt till bostad, skola, arbetare, etc. Men kritiserade också andra på hemmaplan och drog fram rasresonemanget och hävdade att den vita, färglösa rasen skulle rusta ner myterna om sin egen överlägsenhet. Se exempel: Evert Kumm, *"Zigenare och vanliga svenskar"*, (Örebro 1965), 11 och 31.

¹²⁸ Hans Caldaras, *I betraktarens ögon*, (Stockholm 2002), 177.

skillnad mot det Montesino hävdar: att myndigheterna fokuserade enbart på att identifiera problem genom att upprepa samma tankar och mönster som hade gjorts under århundraden.¹²⁹ Däremot kan man se utifrån Flores teori om hur politiker försöker lura den kulturella retroaktiviteten för att påverka den romska kulturella grundformen till nya värderingar. Politikerna försöker påverka den romska kulturella sfären genom att erbjuda romer vad de saknar. Enligt Flores sker all form av kulturellt utbyte ”... från en i princip grundläggande brist i varje folks kulturella förråd som skapar ett behov att tillfredställa dessa brister genom att hämta kulturella produkter där dessa finns.”¹³⁰

Vid den här tiden började kontroverserna växa mellan Takman, Taikon, Trankell och Walls. Takman och Taikon ville ägna sig åt samhällskritik och dra ut i kamp med en socialistisk agenda, medan Walls inte kunde acceptera det och Trankell tyckte att forskningen inte borde vara förknippad med ett politiskt program.¹³¹ Det var märkvärdigt med tanke på att Trankell var en av dem som deltog i romernas första majdemonstration år 1965 med krav på att romer skulle få tillgång till skolundervisning. Det året var också den första gången i svensk historia som romer demonstrerade. Förutom Trankell gick Takman, docenten och senare professorn Joachim Israel, skådespelaren Ove Tjernberg och många andra med i demonstrationen. De bar bandroller med ”Vi vill gå i skola: gör det möjligt” och ”Studier kräver ekonomisk trygghet”. Enligt Taikon gav demonstrationen som resultat löften om förbättrad studieekonomi och att skolstyrelsen skulle överta skolfrågan.¹³²

Några månader efter att demonstrationen ägt rum gav man ut den första romska tidskriften i Sverige. Det som hade varit fördolt och förtigits inom den romska kulturen blev mer öppet för allmänheten. Tidskriften ville sprida kunskap om det romska levnadssättet och även deras levnadssituation.

¹²⁹ Montesino, 191.

¹³⁰ Fernando Flores, *Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter*, (Stockholm 2001), 46.

¹³¹ Arnstberg 1998, 33.

¹³² Katarina Taikon, *Zigenare är vi*, (Stockholm 1967), 80.

2.1.6 Zigenarnas tidskrift – Amé Beschas

Hösten 1965 gavs den första romska tidskriften ut i Sverige av zigenarsamfundet. Det fanns inga andra romska tidningar i världen, åtminstone inte vad man kände till. Först hette den ”*Amé Beschas*”, (Vi Bor), men ändrades till ”*Zigenaren*” och var en tidskrift med romer som målgrupp. Men eftersom det fanns fler romer som var analfabeter än läskunniga blev syftet med tidskriften allt mer inriktad mot majoritetssamhället. Tidskriften gavs ut från 1965 till 1973 och i redaktionen var, förutom de nämnda från zigenarsamfundet, även Taikons man Björn Langhammer och hennes syster Rosa Taikon delaktiga. Under de år som tidskriften gavs ut ingick olika personer bland redaktionsmedlemmarna. Tidskriftens uppgift var att vaka över zigenarfrågan, samtidigt som man berättade familjehändelser inom det romska samhället. I tidningen publicerade man olika romska dikter, avsnitt från Katitzi-böckerna eller Rosa Taikon som berättade om sina barndomsminnen. Man uttryckte även sin solidaritet mot andra diskriminerande minoriteter och andra utsatta folkgrupper. Den ekonomiska svårigheten år 1973 blev den avgörande faktorn för att tidningen fick läggas ned.

I tidskriften fokuserade man på diskriminering och orättvisan i hanteringen av romernas situation. Det producerades massvis med sorgsna fotografier för att uppväcka känslor i majoritetssamhället. Dessa dystra och sorgliga fotografier visade hjälplösa romer som gav uttryck för orättvis behandling. De utmålas till ett offer i ett desperat försök att vädja om hjälp från majoritetssamhället för att bli en del av folkhemmet. Denna framställning som offer utvecklas till ett fenomen och ett mönster. Med offermönstret menas i det här sammanhanget ett triangeldrama; vädja om hjälp ifrån räddaren (majoritetssamhället), blev förföljda (av staten eller kommunen som vägrade erkänna romers rättigheter) och offret (romska folket). De skildras bl.a. som icke önskevärda och i ett underläge eftersom man behövde begära att få utbildning eller begära rättsskydd mot övergrepp. De generationer romer som vuxit upp ”... utan bostäder, skolor och utsatts för ständiga övergrepp och förföljelser av stat och kommun och måste kompenseras och rehabiliteras.”¹³³ Det var antingen staten, kommunerna eller politikerna som var den största boven när det gällde att

¹³³ Tidskriften, *Zigenaren*, 1968, nr 1-2, 3. Som tidigare nämndes var kommunerna ovilliga att låta romerna befinna sig inom deras gränser. De flesta romer jagades med polis från kommun till kommun. Se även i samma nummer s. 46f på hur man skildrar kommunen som jagade iväg romerna till soptippen.

förhindra romer till att vara en del av homogeniseringen. De menade att myndighetspersoner hindrade romer att söka lyckan i den svenska gemenskapen. Utbildningsväsendet, arbets- och bostadsmarknaden, som ingick i zigenarfrågan, var de flitigaste använda begreppen i tidskriften. Men det förekommer också fotografier med undertexter om att flera romska familjer fått moderna bostäder och lägenheter på samma villkor som övriga medborgare eller höll på att utbilda sig. Även andra bilder av händelser uppvisas, såsom fester, bröllop eller romer med skrivmaskin som höll på att moderniseras.

Att den zigeniska tidskriften skulle gräva upp det förflutna tjänade ett syfte när man spelade på den historiska samhällsskulden. Skribenten bakom artiklarna gav för det mesta ett uttryck för ett snårigt, rivande, klösande och sparkande i politiken när man skildrade det romska levnadssättet. Romers förföljelse skildras lik den judiska förföljelsen under förintelsen på Hitlers tid, som därefter associeras med rasbiologiska institutionen i Uppsala och med Bo Lundberg som zigenarhatare.¹³⁴

Romernas utanförskap skildras som ett argument av skribenterna i tidskriften för att det fanns en plikt ifrån allmänheten och regeringen skulle ta hänsyn till romers rättigheter. De berättar hur regeringen föreslog en lagstiftning som skyddar, inte minoriteterna utan regeringen, från förtal och fördomar. De ville upplysa regeringen genom att sprida upplysning och försöka motverka vissa av de förekommande fördomarna. De presenterade några slumpvis utvalda brev som dumpit ner i deras brevlåda. De flesta brev från majoritetssamhället innehöll hat och avskyvärda inslag om romska folket genom vilka skribenterna ville upplysa regeringen om vilka som borde skyddas: ”Nu har det åter kommit hit en samling zigenarbyke för att bli försörjda i det här landet” eller ”Du pratar om att de vill ARBETA här. Ha, HA!! De där lata LÖSSEN!! Vad har de där analfabeterna att erbjuda för tjänster? De kan ju ingenting. Bara stjäla, hoppa och stampa och föra oväsen. Bara lögnare och bedragare hela bunten” och

¹³⁴ Det finns inga tydliga bevis om att romer har varit utsatta för sterilisering. När steriliseringslagstiftningen infördes var den inriktad mot alkoholister, kriminella, prostituerad och vagabonder. Och det var tattarna som var den mest utsatta gruppen och utgjorde ett problem för myndigheterna för att de vägrade inordna sig i folkhemmet. Som lösningar på så kallade ”tattarproblemet” förespråkade man både rashygieniska och sociala åtgärder. Tattarnas ursprung var central, men oavsett deras ursprung förespråkade man sterilisering för att förhindra familjebildningar i asociala miljöer. Mattias Tydén har valt att skriva om ämnet, men gav tyvärr ingen definition på tattarna och zigenare. I några avsnitt blev man förvirrad när han beskrev tattare och zigenare som enat folkgrupp i händelseförloppet. Se exempel: Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet*, (Stockholm 1991), 144- 160. Se även: Montesino, 110ffff.

”Du skroderar vitt och brett om hur zigenarna blir illa behandlade här i Sverige. Men hur är det i verkligheten? Om zigenarna arbetar och försörjer sig så är det ingen som gör dem något ont. Men till 90 % är zigenarna lata och ointresserad av kroppsarbete.”¹³⁵ Dessa brev från majoritetssamhället fördömde Taikons kritik mot regeringen. Vidare kunde man läsa från olika brev en önskan om ett rent germanskt rike och bevara den vita rasen på samma gång som man längtade efter att zigenarpacket skulle försvinna.¹³⁶ Om dessa avoga inställningar var representativa från övriga medborgare förblir osagt. Men enligt Taikon bekräftade dessa brev majoritetssamhällets fördomar om en bild av snedvridna och förvirrande drömbild av friheten och rättigheter.

3. Opinionsbildernas engagemang och synsätt

För att summera zigenarutredningens förslag till åtgärder hade det inte skapat någon hetare debatt på riksnivå. Åren 1954-62 kunde man sammanfatta kort med att det fanns en livlig debatt kring romer i en anda av samförstånd. Det uppskattades av alla att staten hade kommit underfund med konkreta åtgärder för att förbättra romernas situation. Men det krävdes också en attitydförändring, en betydligt mer positiv attityd till romer i majoritetssamhället och bland myndigheterna för att anpassningen skulle bli en verklighet. Lösningen på romernas problem kunde bara ske via samhällets olika institutioner. Det var under 1960-talet som zigenarfrågan aktualiserades på allvar. Under samma decennium började en medborgarrörelse med romska opinionsbildare och fick sitt politiska och opinionsmässiga genombrott. Engagerade opinionsbildare som Takman, Trankell och Tillhagen började intressera sig mer för romernas sak. I de kommande avsnitten ska jag försöka förklara deras engagemang genom att förklara deras synsätt på den romska kulturen, anpassningen såsom bostad, yrkesutbildning, utbildning i det svenska samhället och deras historieuppfattning om romer.

¹³⁵ Tidskriften, *Zigenaren*, 1972, nr 1-2, 35-47.

¹³⁶ *Ibid.*

3.1 Tillhagens uppfattning – En utdöende kultur

Tillhagens uppfattning om romer och deras kultur består av två delar. Den första uppfattningen är att den romska kulturen var en utdöende kultur och han argumenterar för att den inte går att rädda. Även om det skulle förekomma åtgärder från staten var det omöjligt att förhindra kulturens sönderfall.¹³⁷ Enligt honom skedde zigenarkulturens upplösning för att de hade sökt sig till det ökade välståndet för att bosätta sig och utbilda sig och ta till sig svenska vanor. Därefter ändrades deras levnadsätt för att de fick plikter och rättigheter i det ordnade samhället.¹³⁸ Tillhagens förslag var att den romska kulturen kunde få det bättre genom anpassning i den svenska kulturen. De flesta romer var medvetna om att deras kultur höll på att upplösas och hoppet för dem fanns i folkhemmet. Detta hopp innebar förmåner, som det nämndes ovan, med ett ökat människovärde, bättre kunskaper, tryggare och säkrare framtid.¹³⁹

Tillhagens kunskaper om den ”utdöende” kulturen baserade han på kontakten med romer. Han lärde sig om romers livsfilosofi, sederegler, inte minst om seder, bruk och fester. Därefter hade han fått lära sig om mat och dryck, om bröllop och begravning, familjeliv, om livet på färdvägar och i läger. Han fick även kunskaper om deras förhoppningar och drömmar. På sätt och vis hade han lärt sig en hel del om romernas kulturella egenskaper och han inbillade sig att kommit i kontakt med romernas dolda värld.¹⁴⁰

Den andra uppfattningen var att romer liksom tattarna, skulle försvinna som folkgrupp, därför att ”... de krafter, som drivit fram ’författandet’, nästan helt upphört att verka. Samhället har blivit ett annat.”¹⁴¹ Han menar att fattigdomen tillhörde det förflutna och föreslog några förändringar som borde ske för att romer som folkgrupp skulle försvinna. En av dessa var att romska yrken inte längre var angelägna för samhället. Därefter har samhället utvecklats med humanare inställning, där han bl.a. räknar in en välutvecklad socialvård och en toleranter

¹³⁷ Carl-Herman Tillhagen, *Thet folket som fara omkring*, (Stockholm 1961), 48.

¹³⁸ Arnstberg 1998, 70f.

¹³⁹ Tillhagen 1961, 48.

¹⁴⁰ Tillhagen 1965, 22ff.

¹⁴¹ Tillhagen 1961, 48.

syn mot brott och brottslingar. Med dessa punkter kunde man få de gamla resandes ättlingar att anpassa sig i samhället och assimilera sig. Men i första hand skulle romer fostras till vanliga svenskar, som hade del i den svenska kulturen och förhoppningsvis skulle bli goda medborgare. De som var missanpassade på ett eller annat sätt, ”... de mentalt skadade eller svagt begåvade kommer att få tas om hand av fängvårdsanstalter och socialvården.”¹⁴²

Även om Tillhagen har fastnat i ett klichétänkande under 1960-talet var han medveten om att assimilationstanken var långt ifrån konkretiserad, men ändå envisades han med att myndigheterna gjorde framsteg inom zigenarfrågan. Bostad, utbildning och yrke är den treklång han oftast anslår i sina argumentationer och självklart har han sina förningar om assimileringens tempo. Det skulle ta minst en generation innan assimileringen var fullbordad och han uteslöt alla romer över 40 års ålder eftersom man inte kan påverka dem. Det viktigaste enligt honom var att fokusera på de yngre och man var inte nödvändigtvis tvungen att göra ”... en medelsvensson av zigenarna...”, utan mer inrikta sig på att skapa en människa som kände sig tillfredsställd i sitt nya liv och sin ställning i samhället. ”Det tar tid, innan han lärt sig att inte bara *ta*, utan också *ge*, och detta måste vi räkna med och rätta vårt handlande efter.”¹⁴³

I början av 1960-talet förklarade Tillhagen att de framsteg som hade skett i det så kallade zigenarproblemet gjorde att det inte var ett problem längre. Staten hade åtagit sig det ekonomiska ansvaret för romernas samhällsanpassning. Bosättningen hade ökat under de senaste fyra åren, dvs. från 1960 till 1964. De flesta hade fått ekonomiskt stöd till ny bostad och via bosättningen hade barnens skolgång blivit effektivare. Bofastheten tillfredsställde romernas önskningar och arbete och vuxenundervisning hade kommit i gång i hela landet. Romernas självstudier hade klart ökat sedan bostadsfrågan funnit sin lösning.¹⁴⁴ Dock fanns det ett hinder: ”Vi måste också komma ihåg, att zigenarna först i våra dagar börjat lämna sin egen kultur. De har fortfarande kvar värderingsnormer, bedömningar, uppfattningar och vanor som i väsentliga avseenden skiljer sig från våra.” Och fortsätter med att myndigheterna bidrog med en del intressanta resultat: ”Vi måste ta allvarlig hänsyn till dessa olikheter, då

¹⁴² Tillhagen 1961, 48 och Tillhagen 1965, 133.

¹⁴³ Tillhagen 1965, 144 och 156.

¹⁴⁴ Tillhagen 1965, 7.

det gäller att lotsa zigenarna in i vår samhällsgemenskap. Går vi för brådstörtat fram, det må vara dikterat av aldrig så stor välvilja, så riskerar vi de anmärkningsvärt goda resultat vi redan nått med deras samhällsanpassning.” eller ”Praktiskt taget alla de bofasta zigenarnas barn går i skola. Föräldrarna visar en anmärkningsvärd förståelse för skolans arbete och gör vad de kan för att barnens skolgång skall bli ordnad.”¹⁴⁵ Han menade att statsmakternas ansträngning att förena romer i folkhemmet såg ut att ha lyckats och det var unikt i det avseendet. Förklaringen till den uteblivna framgången i den övriga världen var omänskliga assimileringförsök. Däremot stod den svenska zigenarpolitiken på frivilliga och humana grunder. Dock fick man förhindra all autonomi av den romska kulturen för att lyckats. ”Jag tror detta är orsaken till att vårt zigenarproblem nu raskt skrider mot sin slutliga lösning.”¹⁴⁶

3.2 Takmans insatser – En läkare utan gränser

John Takman upprördes över romernas situation och kom att engagera sig i deras sak på olika sätt. I zigenarfrågan bidrar han till romers rätt att vara människa och argumenterar för möjligheter att få utbildning och yrke. Den största insatsen blev i början av 1960-talet, då han på eget initiativ gjorde en kartläggning av romers hälsa. I undersökningen finns en vilja att avslöja missförhållandens om att romer har fått betydligt sämre hälsa jämfört med den sociala anpassningen efter zigenarutredningen och Tillhagens resa år 1955.¹⁴⁷

Med stöd från AMS och i samarbete med socialmedicinska institutionen i Uppsala genomförde Takman under åren 1962-65 en socialmedicinsk undersökning i hela landet.¹⁴⁸ Han var undersökningsgruppens ledare och har personligen gjort alla individuella medicinska undersökningar. ”I personally examined 661 (97.5 per cent) of the 679 known pure Gypsies in the country, and 212 of the known 245 half-Gypsies. We also examined 50 non-Gypsies married to pure Gypsies including persons formally married...”¹⁴⁹ Avsikten med undersökningen var att kartlägga individernas och familjernas sociala, medicinska och kulturella status. Han och

¹⁴⁵ Tillhagen 1965, 134 och 123.

¹⁴⁶ Tillhagen 1965, 8.

¹⁴⁷ Arnstberg 1998, 23.

¹⁴⁸ Román 1993, 22. Se även: John Takman, *The Gypsies in Sweden*, (Stockholm 1976), 13.

¹⁴⁹ Takman 1976, 13.

hans kollegor skulle fokusera på romernas önskemål i fråga om bostad och utbildning och deras förutsättningar för omskolning, näringshjälp och andra åtgärder.

När rapporten gavs ut, ”*Zigenarundersökningen 1962-1965*”, konstaterade Takman att resande romska familjer hade minskat och att allt fler var bofasta jämfört med år 1955. Men, hävdade Takman, den romska bosättningen, som förväntades lösa romers levnadssätt, hade inte fått den effekt man önskade och romers försörjningssituation hade försämrats under de tio åren, medan de som oavbrutet bott i tält hade haft olika anställningar och även lyckats få fasta anställningar. ”I många fall har undermåliga bostadsförhållanden varit avgörande arbetshinder. Men vi har i vårt material många som haft anställningar som skogsarbetare, sågverksarbetare, lastbilschaufförer, metallarbetare, restaurangpersonal osv. medan de ännu bott i tält året om. Några har oavbrutet bott i tält året om och samtidigt haft fasta anställningar upp till sex år i följd.”¹⁵⁰ Han hävdade också att högre allmän utbildning än grundskola hade varit ytterst sällsynt. Det fanns fortfarande de som aldrig gått i skola eller fått någon undervisning. Han lyckades åtminstone hitta fyra romer som hade gått i realskola, fem i folkhögskola och en på universitet, men ingen som gick i gymnasiet. Det gällde även de undermåliga bostadsförhållanden som var avgörande för arbetslösheten och deras dåliga hälsa. Här ställde han sig väldigt kritiskt mot myndigheternas sätt att hantera situationen, de var långsamma och ineffektiva i att komma tillrätta med sina beslut. Han funderade över vad som var mest imponerande: romers uthållighet eller de lokala myndigheternas oförmåga att lösa problemet de hade framför sig.

Uppsalahistorikern Henrik Román sammanställer och jämför romernas levnadssituation mellan år 1955 och 1962-65. Han spaltar upp Takmans siffror mot de som zigenarutredningen lade fram ett decennium tidigare. Indelningen sker i tre kategorier som yrkes- och försörjningsförhållanden, bostadsförhållanden och skolförhållanden mellan enbart svenska romer.

¹⁵⁰ Tidskriften, *Zigenaren*, 1966, nr 2, 5.

De svenska romers levnadsförhållande 1955 och 1962-1965:	1955	1962-65
<u>Yrkes- och försörjningsförhållande:</u>		
Romer över 14 år	440	501
Traditionella zigenaryrken	253 (74,4 %)	123 (24,4%)
Konventionellt arbete på heltid	88 (25,9%)	91 (18,2%)
Inget arbete	99 (29,1%)	262 (52,3%)
Socialbidrag	56 (16,5%)	279 (55,7%)
<u>Bostadsförhållanden:</u>		
Familjer (hushåll)	199	271
Ambulerande/Lägerboende (1962-65)	125 (62,8%)	59 (21,7%)
varav i vagn	80	41
i tält	45	18
Bofasta	74 (7,2%)	212 (78,3)
varav i lägenhet	57	116
i hus	17	96
<u>Skolförhållanden:</u>		
Romer över sex år	589	682
Ingen skolgång	398 (67,6%)	254 (37,2%)
Kortare tids skolgång (>6 år resp. > 2 år)	143 (24,3 %)	183 (26,8%)
Längre tids skolgång (<5 år resp. <1.5 år)	48 (8,1%)	234 (34,3%)

(Tabell 1, tagen ur *Folkhemmet och det hemlösa folket* av Henrik Román, 1993)

Tabellen visar, som Román hävdar, att romer var på väg från ett resande och vandrande folk till bidragsberoende. Av de 682 romer som var över sex år hade 254 aldrig gått i skolan och 183 hade inte varit där mer än tre terminer. Bostadsfrågan hade börjat få sin lösning, men romers bristande läs- och skrivkunnet och låga status på arbetsmarknad var fortfarande ett hinder.¹⁵¹ Med Takmans undersökning kunde man förklara en del av romers sociala nedgång och den dåliga hälsan och den ger en annorlunda verklighetsbeskrivning än den Tillhagen skildrade ovan.

En annan viktig aspekt var att Takman tog avstånd från att romer bedömdes som en grupp. Det var felaktigt och tillhörde den passerade tiden, enligt honom och menade att de borde behandlas som individer utifrån sin livssituation och inplaceras i samhället. I det här sammanhanget valde han att distansera sig från de gamla föreställningar om romer som en homogen grupp. De var en del av den svenska befolkningen och deras utanförskap grundade han på sociala faktorer. Istället bildade han en egen uppfattning och uppdelade romerna i

¹⁵¹ Román 1993, 21f.

”skötsamma” och ”besvärliga” grupper som borde skildas åt. ”’Skötsamma’ zigenare skulle få hjälp med bostadsanskaffning, hälsovård, utbildning etc. De ’besvärliga’ eller ’miljöskadade’ zigenarna skulle tas om hand utifrån deras individuella situation.”¹⁵² Han beskrev också sin historieuppfattning om att romer var nomader som levde i tält och husvagnar. När det inte blev möjligt av ekonomiska skäl slog de sig ner i läger, som senare ledde till bosättning och ett liv som övriga medborgare.¹⁵³ Takman rekommenderade också snabba åtgärder som var nödvändiga för att assimilera romerna. Han uppdelade dessa punkter som att: 1) Snabbheten i ett programs genomförande var viktigaste orsaken till framgången. 2) Hellre reformer som omedelbart gav tydliga resultat än reformer som gav utdelning på långt sikt. 3) Experter borde vara diskreta rådgivare hellre än att ha en militär attityd som tar åt sig äran av framsteg. 4) De zigenare som lyfts från slumtillvaron borde få göra sina röster hörda, att de har själva varit de drivande krafterna.¹⁵⁴

Románs tolkning av Takmans engagemang är att läkaren har haft olika betydelser för zigenarfrågan. Han var politiker och satt i stadskommunen i Stockholm och var delaktig i olika beslut som man fastställde. Vidare var han socialläkare och tjänsteman inom byråkratin och delaktig i olika praktiska genomförande av de beslut man tog. Slutligen var han opinionsbildare i zigenarfrågan och var medlem i zigenarsamfundet och delaktig i romernas första tidskrift.¹⁵⁵ Musikern Hans Caldaras berättar i sin självbiografi att Taikon och Takman hade en stark relation till varandra, så pass engagerad att det medförde att de sökte upp statsministern Tage Erlander på regeringskansliet för att ta itu med romers rätt till vuxenutbildning. ”Socialläkaren John Takman blev ett gott stöd för Katarina i hennes kamp. Hos honom hade hon en sann vän.”¹⁵⁶ Caldaras skildrar Takman i sin självbiografi i väldigt positiva toner för sitt engagemang i zigenarfrågan.¹⁵⁷ Men det gör också Taikon i sin debutbok genom att höja honom till skyarna. Hon ansåg att han var

... den man som i dag kanske bäst av alla är i stånd att skingra de dimmiga föreställningar om ”rasegenskaper” m.m. som fortfarande lever kvar. [...]

¹⁵² Montensino, 127.

¹⁵³ Arnstberg 1998, 24.

¹⁵⁴ Tidskriften, *Zigenaren*, 1966, nr 2, 11.

¹⁵⁵ Román, 8.

¹⁵⁶ Caldaras, 178.

¹⁵⁷ Caldaras, 179.

John Takman har också i praktiken arbetat för att upphäva denna olikhet. Det kan han inte gjort för att han vill likrikta. Tvärtom, han har en känslighet och förmåga att uppskatta originella och omväxlande företeelser som är oerhört väl utvecklad.¹⁵⁸

Från första gången de träffas, som Taikon förstod, var Takman redan en strikt realist och hon beskrev deras första möte på det här viset: ”Själv kan jag inte minnas att jag träffade doktor Takman förrän 1959. Då möttes vi på jordbruksdepartementet [...] Efter en mycket kort stund märkte jag att John Takman var en man som hade en verkligt sund och avromantiserad inställning till hela frågan, och att han verkligen satt sig in i det hela.”¹⁵⁹

Takman som också hade kontakt med Trankell, dvs. pedagogiska institutionen och de hade tillsammans utvecklat ett gemensamt projekt. De lade fram detta projekt som ett förslag för arbetsmarknadsstyrelsen som hade hand om zigenarfrågan. Förslaget gick ut på att man skulle hålla en sexveckors kurs för vuxna romer i Gamleby Folkhögskola under sommaren. Men efter samråd med sin egen zigenarexpert Tillhagen, ansåg arbetsmarknadsstyrelsen att de inte kunde stödja detta projekt.¹⁶⁰ Tillhagen var kritisk inställd till projektet och rådde arbetsmarknadsstyrelsen att inte stödja projektet. Han ansåg att det var meningslöst att anordna några skolkurser under sommaren när romer prioriterade att resa och få inkomst. Sen var det omöjligt att sammanföra romska familjer utan att det uppstod konflikter dem emellan. Man skulle ha i åtanke att romer var ovana vid skolan och att de aldrig skulle orka med en intensivkurs. Vidare borde man ta hänsyn till deras seder med tabuinslag som man måste komma tillrätta med och samtidigt ta hänsyn till Gamlebybornas reaktion mot romer.¹⁶¹

Gamlebyprojektet förverkligades dock följande år, sommaren år 1964, på Skrekarhyttans herrgård i Bergslagen. Kursen kom oväntat, eftersom ingen trodde att det skulle bli ekonomiskt möjligt. Enligt det uppgjorda studieprogrammet skulle de vuxna romerna kunna läsa en sexveckors kurs. Ett mål som i stort sett uppnåddes enligt Takman, då kursen gav

¹⁵⁸ Katarina Taikon, *Zigenerska*, (Stockholm 1963), 152.

¹⁵⁹ Taikon 1963, 154.

¹⁶⁰ Tidskriften, *Zigenaren*, 1965, nr 2, 5.

¹⁶¹ Tillhagen 1965, 130f.

utmärkta resultat. De romska eleverna krävde att få mer undervisning än på schemat och de satt kvar på kvällarna och arbetade på egen hand med studierna. ”Säkerligen var det just det hårda tempot, snabbheten i studiearbetet, den snabba inläringen, som var avgörande.”¹⁶² Då de sex veckorna var till ända begärde hela gruppen att kursen skulle förlängas, men det blev inte möjligt. Lärarna som var anställda för sex veckor lämnade skolan, medan eleverna stannade kvar i protest mot att undervisningen avbröts. Fyra av dessa elever, Taikon-systrarna och Takman uppvaktade statsminister Tage Erlander. Detta ledde till att undervisningen i Skrekarhyttan återupptogs. Slutligen blev det tio skolor för vuxna analfabeter som påbörjades.¹⁶³

3.3 Trankells och Gustafssons bidrag till zigenarfrågan

Till en början ansåg Arne Trankell, liksom Tillhagen, att romernas kulturella upplösning orsakades av moderniteten. Men med tiden insåg han att romer inte gått emot någon kulturupplösning i mötet med det svenska samhället.¹⁶⁴ I början av 1970-talet erkände han att ”... forskning av denna art inte har någon slut” och att de inte var så framgångsrika i att skapa förutsättningar för romer. Han erkänner också att avståndet mellan romer, experter och svenskar blivit ännu större.¹⁶⁵ Året innan diskuterade man i riksdagen, där chefen för inrikesdepartementet och statsrådet Eric Holmqvist uttalade sig, att en särskild expertgrupp skulle tillsättas. Detta för att närmare överväga formerna för utbildningen av romer och ta ställning till praktiska problem rörande anpassningen.¹⁶⁶ Men allt detta var innan psykologen Inga Gustafsson i sin licentiatavhandling redovisade att romerna medvetet hade försvarat sig mot assimilering.

I Trankells analys förekommer två olika uppfattningar om zigenarfrågan. Den första uppfattningen är att han betraktar romer som hjälplösa och handikappade människor som var

¹⁶² Tidskriften, *Zigenaren*, 1966, nr 2, 8.

¹⁶³ Tidskriften, *Zigenaren*, 1966, nr 2, 6f.

¹⁶⁴ Román, 25.

¹⁶⁵ Trankell 1970, Trankells förord i rapport 8. Forskningsrapporten är en sammanställd ur rapporterna 1-7 jämte inledning och kommentarer av Trankell.

¹⁶⁶ Riksdagens protokoll, andra kammaren, 1969 34:11 ang. för tillsättande av en expertgrupp för lösande av zigenarnas problem.

underutvecklade. I mitten av 1960-talet försöker Trankell framställa romer som ännu mer hjälplösa än vad de hade varit under 1950-talet. Enligt honom hade romer från att ha varit en idyllisk folkgrupp med ”... ett romantiskt levnadssätt, om vilket man i själva verket var ytterst okunniga, har zigenarpopulationen förvandlats till en socialt handikappad grupp...”¹⁶⁷

Den andra uppfattningen är att synen på romer hade humaniserats på grund av den allmänna humaniseringen och samhällsutvecklingen. Romernas levnadsförhållande hade förändrats och påverkats av moderniteten som var den stora förklaringen till omvandlingen i samhället.¹⁶⁸ Det är också en uppfattning som delades av andra opinionsbildare som ansåg att romernas problem i det svenska samhället handlade om bostadsförhållanden, yrkesutbildning och utbildning. När Trankell tillsattes i mitten av 1960-talet för att lösa de svåra förhållandena för romer, menar han att det var majoritetssamhällets fel att romer hade föraktade yrken. Det var en form av diskriminering och följderna ledde till fördomar och underliga rykten.¹⁶⁹

Den pedagogiska institutionen med Trankell i ledningen hade engagerat sig i zigenarfrågan och medverkat vid flera tillfällen i de insatser som hade utförts av myndigheterna. Det var hypotetiska teorier som förklarade hur man skulle gå tillväga för att påverka och ansvara för barnens skolgång. Men också behandlingar till syfte att påverka familjer som höll på att anpassa sig. Detta var vad han senare kallade för ”utredningsteknologisk variant av hypotes-sannolikhetstänkande”. Under namnet ingick ett antal observationer av den romska befolkningen för att redogöra för deras beteenden och deras föreställningar. Trankell rekommenderade också en ambulande skolklinik för barn. Tanken var att vänja romska barn vid skolrutiner och förbereda dem kunskapsmässigt för integrationen i vanliga skolklasser. ”Den hypotes, som ligger bakom denna skolkliniks upprättande är att det socialpolitiskt är mera effektivt att se till att den tid zigenarbarnens vistas i skolan ger dem sådana erfarenheter och kunskaper som de är i behov av...”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Trankell 1965, 1, ur rapport 1.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Arnstberg 1998, 48.

¹⁷⁰ Trankell 1967, 6, ur rapport 2.

Trankells historieuppfattning om romernas ankomst till Sverige liknade Tillhagens och var att romer utgjordes av de som hade vandrat in till Sverige under slutet av 1800-talet. Uppdelningen mellan tattare och romer, som Heymowski hade förklarat med att tattarna var en del av den svenska befolkningen, tog Trankell för given.¹⁷¹ Därför betraktade han romer på ungefär samma sätt som Takman. ”Den produktiva nomadiseringstiden” som första stadiet beskrev perioden från ett kringresande folk till slutet av 1930-talet. När det blev omöjligt att försörja sig, beskrev han perioden från 1930-talet till mitten av 1950-talet som ”nergångstiden”. Det var också en period då det ambulerande livet blev omöjligt för att kunna försörja sig så man övergick till fast bosättning. Startpunkten för fast bosättning började enligt honom år 1963 och definieras som starten för ”bosättningsperioden”. Bosättningen var en start för romer för att klara sin försörjning och de som inte kunde försörja sig på egen hand skulle få statligt hjälp.¹⁷²

Enligt Trankell, Tillhagen och Takman kunde man observera att det fanns en romsk kulturell upplösning. De lånade termer ifrån samhällsvetenskapliga och sociologiska ämnen för att bekräfta den romska kulturella integrationen eller psykologiska termer för att förklara varför romer inte kunde förändra sin situation. Det de hade glömt bort och för den delen myndigheterna också, var situationen för en fast bosatt rom som var självförsörjande. Mannen som var ansvarig försörjde sin familj, hade barn som gick i skolan och levde i folkhemmets ideala familjebild med en kvinna som hemmafru, men fortfarande befann sig utanför samhället. Myndigheterna och forskarna var överens om att man lyckats bryta isoleringen, men det var inte tillräckligt och projektet behövde fördjupas i romers inre värld.¹⁷³

En lösning hade socialpsykologen Inga Gustafsson, som publicerade sin licentiatavhandling år 1970, *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*, och förändrade zigenarpolitikens inriktning. Hon knöts till projektet i den pedagogiska institutionen i början av hösten år 1967. Hennes tes är att romer starkt försvarat sig mot att bli assimilerade och det var viktigt att ta hänsyn till den romska kulturen för att kunna nå fram

¹⁷¹ Innan Adam Heymowski skrev sin avhandling hade han skrivit om tattare som svenska ättlingar i sin licentiatavhandling kallad *Om 'tattare' och 'resande'*, som publicerades år 1955.

¹⁷² Arnstberg 1998, 24.

¹⁷³ Montesino, 159ff.

till dem. Enligt henne hade romer i sin kultur ett inbyggt motstånd mot förändring och kunde kompromissa genom att införa förändringar som inte hotade deras kultur. Gustafsson försökte analysera de egenskaper i den romska kulturen som gjorde att romer i så hög grad kunde bevara sin kulturella autonomi och sin etniska identitet. I sin licentiatavhandling gjorde hon ett försök att inta det romska perspektivet och försöka förklara funktionella mönster, som hon senare kom att bli expert på, frågor som rörde romsk barnuppfostran och skolsvårigheter. Hon argumenterar för att det fanns ”gränsbevarande mekanismer” som gjorde att de kulturella skillnaderna mellan romer och majoritetssamhället existerade. Hon lånade begreppet ”Gränsbevarande mekanismer” från den norske antropologen Fredrik Barth för att skildra romernas historia i majoritetssamhället.¹⁷⁴

Socialantropologen Fredrik Barth formulerade en teori om etniskt samspel mellan majoritetssamhället och romer. Barth valde att fokusera på etnicitetens organisation istället för kulturellt innehåll. Tidigare hade det förklarats att gemensam kultur skapade förutsättningar för den etniska gruppens sammanhållning och dess gränser gentemot andra folkgrupper. Det innebar att dessa etniska grupper som var självproducerande ledde till isolering från andra folkgrupper. Men vad han åstadkom var att vända på frågan om att gemensam kultur i en folkgrupp inte genererade gränser mot andra. Enligt honom var det tvärtom så att etniska gränser skapade förutsättningar för gruppens gemensamma kultur. Därför var etniska gränser inte tvungna att begränsa sig så som statsgränser kunde vara för utbyte. Etniska gränser kunde kompromissa med varandra om en gräns. Barths teorier om gränsbevarande mekanismer har likheter med Flores teori. När Barths menar att etniska gränser inte begränsade sig som statsgränser, kan det tolkas utifrån Flores teori att de två separata grupperna kan kommunicera med varandra genom utbyte. De bygger en brygga som gör det möjligt att kunna relatera till varandra. När en kulturell påverkan har ägt rum av kulturella utbyten blir det ursprungliga ontologiska systemet förändrat. Detta utbyte kräver inte nödvändigtvis personlig kontakt mellan grupperna eller kulturerna. Enligt Flores räcker det att kontakterna sker på objektens nivå. Han tror inte på att grupper kan påverka eller bli påverkade av en annan grupp om dessa grupper inte haft kontakter i någon ”fysisk”

¹⁷⁴ Gustafsson, 28.

bemärkelse. Det måste föreligga någon konkret eller fysiskt kontakt för att den kulturella påverkan ska äga rum.¹⁷⁵

Genom Barths begrepp kunde Gustafsson redogöra för romers tidigare isolering och nomadisering. Hennes teori var att det ingick i romers överlevnadsstrategi att existera som en grupp och försvara sig mot assimilering. Det ingick i deras strategi att vara hjälplösa i förhållande till folkhemmets projekt. Det handlade inte om majoritetssamhällets felsteg eller samhällets historiska skuld vilket kunde tolkas som en befrielse; majoritetssamhället var ”utan skuld”. Men med denna teori kunde man förklara varför barnens skolfrånvaro var högt.¹⁷⁶ ”Problemet med de zigeniska barnens skolgång synes främst vara ett uttryck för: Föräldrarnas strävan att behålla kontrollen över hela socialisationsprocessen.”¹⁷⁷

De tidigare opinionsbildarna och politiker utgick från att romer var hjälplösa och en eftersatt grupp i sina studier på grund av den förföljelse och diskriminering som de hade utsatts för från majoritetssamhället. Men Gustafsson ändrade på perspektivet och istället valde hon att studera romers relation till omgivningen. Hon nämnde ett exempel i sin licentiatavhandling med vuxenutbildning i skolan som var tänkt att vara utsikten mot omvärlden, där romer kunde bygga broar med majoritetssamhället. Istället hade de omvandlat skolan till en grund mot en anpassning i majoritetssamhället. Skolan hade andra funktioner än det som var tänkt från början. Den hade förändrats till någon slags värmestuga där man träffade släktingar, hade det mysigt och fick bekräftat att man var rom. Skolan blev ett ställe där konflikter mellan släktingar gjordes upp eller affärsverksamheten hanterades.¹⁷⁸ Gustafssons skildring av den romska vuxenutbildningen berättas på ett passivt och motvärns sätt jämför med Takmans framställning om den resultatrike kursen i Gamleby Folkhögskola.

Gustafssons lösning var att man skulle använda romska språket och kulturen för att uppnå integration. ”Vägen till detta måste vara att göra skolan mera innehållsmässigt relevant för zigenarna. Olika zigeniska kulturyttringar, zigenisk historia, det zigeniska språket bör få

¹⁷⁵ Flores 2001, 45f.

¹⁷⁶ Montesino, 151.

¹⁷⁷ Gustafsson, 100.

¹⁷⁸ Gustafsson, 71f.

framträdande plats på schemat. Svårigheterna inte minst när det gäller språket är betydande men bör inte vara omöjliga att övervinna.”¹⁷⁹ Romer hade svarat på majoritetssamhällets ansträngningar med ett defensivt försvar mot alla de satsningar som staten införde. Romer hade accepterat majoritetssamhällets strategier men inte dess mål. Det fanns goda skäl att anta, som Gustafsson menade, att romer i stora stycken var ackulturerade, men inte assimilerade i majoritetssamhället. En rimlig uppfattning verkar vara att romer accepterade dessa strategier för att bättre kunna skydda sina egna mål och värderingar. De accepterade läkarvård och medicin, men också materiella aspekter som telefon och bil. Med bilen kunde de ta sig snabbare till andra platser och sköta sina affärer.

3.4 Den moderna och den romska världsbilden

De övergripande värderingarna av romer som en slags eftersatt grupp i betydelsen att de saknade vissa förutsättningar i samhället kritiserades av socialantropologen Knut Ekström. Han var ingen opinionsbildare men ändå relevant för den här uppsatsen och bidrog med intressanta resultat i zigenarfrågan. Vad Ekström bidrog med i sin teori är att det var avgörande vilket synsätt man hade i samspelet mellan romer och majoritetssamhället. Här ifrågasatte han opinionsbildarna och för den delen även myndigheternas försök bota det primitiva hos dem. Om man fick för sig att romer var eftersatta eller en handikappad folkgrupp innebar det att de måste ”laga” eller göra gruppen ”frisk”. Däremot om synsättet var att betrakta romerna som en etnisk minoritet innebar det att de hade rätt att utöva sin egen kultur och att existera i samhället. Därför framställde Ekström en indelning som var baserad på två analytiska nivåer: den första på ideologisk och filosofisk nivå och den andra på sociostrukturell nivå.¹⁸⁰ Men det är enbart den först nämnda som är viktig här.

På ideologisk och filosofisk nivån förklarade Ekström en uppdelning mellan det traditionella och det moderna samhället som fungerar som idealtyper. Den traditionella världsbilden karaktäriserar han i tre delar: den första traditionella världsbilden är *odifferentierad* vilket

¹⁷⁹ Gustafsson, 127f.

¹⁸⁰ Knut Ekström, *Socialt arbete med zigenare. Socialantropologi och socialt arbete med zigenare*, (Stockholm 1976), 16f.

innebär att människan och naturen var eniga och en del av varandra. Den andra aspekten av den traditionella världsbilden som Ekström karakteriserar är *subjektiv och personlig* vilket innebär att människans begränsningar var okända och allt kunde tolkas via människan. Den tredje aspekten är *animistisk* som menar att människor, djur och fysiska föremål antas vara intelligenta och självständiga och som samspelar med sin omgivning eller omvärlden.¹⁸¹

Den moderna människans världsbild karakteriserade Ekström också i tre delar: den första karakteriserade han som *differentierad* vilket innebar att människan hade besekrat naturen och stod över naturen och kunde tolka den utifrån sig själv. Vidare var den *objektiv och opersonlig* där människan strävade att objektifiera sig själv, satte sina gränser mot naturen och begränsade sig själv. Den tredje aspekten var *rationalistisk* vilket innebär att människans kunskap om sig själv och omvärlden gjorde henne transcendent. Detta innebar att hon kunde befria sig från tidigare kunskap och bearbeta fram en ny kunskap.¹⁸²

För att förena den romska traditionella kulturen med det moderna folkhemmet hade den romska kulturen formats under andra förutsättningar. Enligt Ekström hade romer under historiens gång alltid ”byn”, dvs. sina tält och husvagnar, med sig. Därför tillhörde det deras världsbild att ”... framhärda ’bytillvarons’ överhöghet.”¹⁸³ Här menar han att i romers världsbild ingick att slå fast skillnaden mellan ”bytillvaron” och hemtillvaron. Detta kunde betyda att somliga typer av affärsverksamheter bedrevs med, som han definierade, ”kontoret på fickan”. Med andra ord kunde man säga att romernas världsbild existerade i själva gruppen som de nästan aldrig lämnade, medan majoritetssamhällets moderna världsbild bestod av en stor byråkrati som oftast stod isolerad i förhållande till den egna gemenskapen. När dessa två världsbilder ställdes mot varandra uppstod en hel del missuppfattningar som varken situationen eller språket kunde ena. När missförståndet och okunnigheten uppstod blev resultatet att myndighetspersoner tog på sig rollen som ”fixare”. Detta skilde sig markant från den romska gemenskapen och mentaliteten som var baserad på utbytesförhandlingar. På

¹⁸¹ Ekström, 17ff.

¹⁸² Ekström, 22ff.

¹⁸³ Ekström, 36.

det viset kunde man påstå att romernas normer att hjälpa varandra och finnas tillhands föredrogs av dem.¹⁸⁴

När byråkratier blandade sig i romernas liv, fick de negativ respons. Tjänstemännen inom socialvården och familjepedagogerna kände sig utnyttjade i rollen som ”fixaren”, eftersom de vägrade att ingå i romers utbytesförhandlingar då det innebar att de distanserades från sina byråkratiska plikter.¹⁸⁵ Det moderna byråkratiska samhället saknade andra alternativ och förkastade samförståndet på romers villkor, eftersom ”En individuell tjänsteman inte kan svara på sådana erbjudanden utan att bryta mot byråkratisk etik.”¹⁸⁶ Därför stod romen vid gränslinjen och fick bära det hårdaste trycket av den byråkratiska världsbilden.

Den som studerar folkhemmets homogeniseringspolitik kan känna sig förledd att tro på ensidig kulturell påverkan. Romer ska tydligen ha adopterat en hel del ifrån majoritetssamhällets kulturella drag och majoritetssamhället skulle inte gjort det i motsvarande omfattning. Denna form aktualiserade hur två olika kulturer kan inverka på varandra när en ojämn fördelning var inbyggd i den politiska makten. Tanken var, som Flores menar, att man inte kan pressa sig fram i en kulturell miljö utan att bli påverkad. Förr eller senare i någon mening blir man vad han kallar för ”smittad”. I denna utbytesrelation blev de engagerade svenskarna i zigenarfrågan romer och tvärtom. Det blev ett strategiskt försök att placera romer i den egna kulturens ontologiska struktur, samtidigt som myndighetspersoner placerade sig själv i romernas struktur. Det blev en kulturell påverkan som ägde rum i förändring utifrån politikernas normer och krav.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ekström, 36f.

¹⁸⁵ Ekström, 34 och 36.

¹⁸⁶ Ekström, 37.

¹⁸⁷ Flores 2001, 45.

4. Den moderna bryter in bland romer

Katarina Taikon kom att spela en avgörande roll som opinionsbildare under 1960-talet. I sin debutbok, *”Zigenerska”*, berättar hon att ”Även hos oss zigenare bryter i dag den moderna tiden in. Många av våra seder håller på att upplösas, och hela vårt traditionella sätt att leva finns snart inte längre kvar. Jag ser absolut inte detta som något ont – snaraste tvärtom.” Men hon understryker också de svårigheter den svenska moderniteten förde med sig för romer: ”Men här har jag framförallt velat visa de enorma svårigheter som vi utsätts för och mitt folk har mer och mer fått ett drag av parias över sig allt eftersom den moderna staten har utvecklats.”¹⁸⁸ Härmed bekräftade Taikon traditionalismen som ett faktum och tyckte att den måste strykas från dagsordningen. Hon betraktade sin egen kultur utifrån majoritets-samhällets värderingar och omfattade de utvecklingsnivåer som romer borde ha anslutit sig till. En av dessa utvecklingsnivåer var att allt fler av romerna hade blivit bofasta och husvagnar och tält blivit mer och mer sällsynta. Att husvagn och tält blivit sällsynta definierade den gräns som formades av myndigheterna som skilde romerna åt.¹⁸⁹

Även Hans Caldaras berättar om moderniteten som hade brutit in bland romer i sina egna upplevelser under 1960-talet. Caldaras tillhör den sista generationen som under sin uppväxt bodde i tält. Precis som Taikon hade även han arbetat för att sprida kunskap om den romska minoriteten i landet.¹⁹⁰ I sin självbiografi, *”I betraktarens ögon”*, berättar han om sina upplevelser och erfarenheter som romskt barn i Sverige, såsom skolgången på 1950–60-talet och hur det kändes att flytta ifrån lägret till en lyxig lägenhet.¹⁹¹ Men Caladars skildrar också hur han hamnade i en trängd situation mitt i allting. Under tiden han bodde i lägret började han i svensk skola och började känna sig främmande bland sina egna och upplevde hur de andra romerna började distansera sig från honom. ”Men på grund av deras okunskap och egna brister i det svenska språket reagerade de mot mig med en omedveten missunnsamhet

¹⁸⁸ Taikon 1963, 7f.

¹⁸⁹ Taikon 1963, 89.

¹⁹⁰ Olgac, 81.

¹⁹¹ Caldaras, 164f.

som resulterade i en sorts främlingskap. Jag uttryckte mig på fiendespråk och betedde mig som en av dem och i med det var jag inte längre en riktig rom.”¹⁹²

När Caldaras valde att avslöja sin identitet i skolan förändrades lärarnas och kamraternas inställning. Han fick stå till svars för föreställningen om romer och blev utfrysad.¹⁹³ Taikon blev bemött på ett annat sätt i Maria folkskola i Stockholm. På det här viset berättar hon i sin debutbok: ”Mina kjolar var flera nummer för stora, eftersom far ansåg det omoraliskt att visa benen. Detta väckte stor munterhet, och det gick så långt att några pojkar i en högre klass rev av mig kjolarna. Barnen var inte särskilt snälla mot mig.”¹⁹⁴ Dagen efter hade rektorn samlat ihop alla barnen och höll ett långt tal till dem. Under det långa talet berättade rektorn ”... att zigenare också var människor och att alla skulle vara snälla mot mig. Detta fick den verkan att jag nästa dag överöstes med vänligheter och små presenter av olika slag. Jag vet inte vilket jag tyckte mest illa om: de tidigare trakasserier, som så småningom återkom, eller den plötsliga och påträngande vänligheten.”¹⁹⁵ Taikon och Caldaras erfarenheter av skolans hårda sidor kom att påverka deras syn på samhället. De befann sig i en marginalposition, någonstans mitt emellan två grupper.

Caldaras och Taikon accepterade aldrig att deras bakgrund skulle innebära en underordning som de var tvungna att kompensera. Särskilt Taikon som bröt radikalt mot en rad gamla stereotyper och föreställningar, som hon senare använde som argumentation. Å ena sidan kämpade hon för sin och romers identitetspolitik och å andra sidan var det diskrimineringskulturen hon försökte motverka. I en beskrivning av henne vore det rättvist att påstå att hon efter sina skolstudier blev zigenarexperternas största kritiker. Hennes böcker, barnböcker och engagemang för romers rättigheter samspelade för att motarbeta majoritetssamhällets fördomar. Hon blev en ideologisk konstruktion med representativa ståndpunkter för att integrera romer i samhället.

¹⁹² Caldaras, 157f.

¹⁹³ Olgac, 95.

¹⁹⁴ Taikon 1963, 32.

¹⁹⁵ Taikon 1963, 32f.

Taikons intellektuella ambitioner var omfattande och hon deltog aktivt i den romska debatten. Med sin bakgrund hade hon skaffat sig en unik position i Stockholms kretsar. Hon ingick i kretsar med andra författare, konstnärer och träffade olika politiker. Hon hörde inte till de socialt privilegierade och ägde inte några av de konventionella företräden som kunde hjälpa romer i ett rasdiskriminerande samhälle. Hon var inte av adlig börd, hade inga rika föräldrar, ingen formell utbildning och fann vid "... många tillfällen besvärande att ha en så dålig skolutbildning som jag hade."¹⁹⁶ Däremot var hon en dynamisk och viljestark kvinna från en kultur med stränga seder och blev som sådan en viktig person i debatten för zigenarfrågan. Även Arnstberg medger att Taikon var en lysande "brobyggare" som kunde presentera båda sidor med sin bakgrund: "Det var ju till och med så, att gajé (icke-romer) utbildade Katarina Taikon [...] Dessutom, det var till gajé hon riktade sig med sina böcker och det var gajé som köpte dem."¹⁹⁷ Och fortsätter att

Katarina Taikon blir mer zigenisk än kanske någon annan, trots att hon antagligen tänker mer svenskt än zigeniskt och trots att hon formellt sett endast är "halvzigenerska" genom att ha en svensk mor. Sitt vuxna liv lever hon heller inte som zigenerska. Hennes tre barn har alla svenska fäder och hon gifter sig med den svenske fotografen Björn Langhammer.¹⁹⁸

Hon var Sveriges första romska författarinna under den här tiden och hade en symbolisk betydelse i den svenska zigenarpolitiken. Genom sin debutbok började hon framträda som romernas språkrör och hävdade upprepade gånger hur romer var på väg att assimileras i det moderna samhället. När frågan uppstod om det var sant att alla zigenare ville bli som svenskar svarade hon:

Först vill jag svara att alla zigenare i Sverige ä r [sic] svenskar, frånräknat en handfull invandrare. [...] Uppfattningen att vi skulle vilja bli som ni

¹⁹⁶ Taikon 1963, 46.

¹⁹⁷ Arnstberg 1998, 88. Ordet "gajé" avses det vara "The commonest word in our language for all non-Romani people is gadze, singular gadzo, though there several others. It is not a proper noun, nor is it an offensive word; it simply means 'non-Roman people'." Se exempel: Hancock 1988, 22.

¹⁹⁸ Arnstberg 1998, 83.

övriga ”svenskar” är en av våra vanligaste missuppfattningar. Vi vill inte bli som ”er”. Vi vill bara äntligen slippa era fördomar och restriktioner, som hindrar oss från att utvecklas fritt. Att bli som ”er” förefaller mig mycket osunt. Svensk kultur och civilisation har inte nått fram till några som helst slutgiltiga mål, mycket av det nu accepterade livs- och tankemönstret står fortfarande på en förfärande låg nivå och är absolut ingenting att efterapa – och varför skulle vi nöja med oss att efterapa? Att bli som ”er” är en kategorisk nedvärdering av ”oss”.¹⁹⁹

På frågan varför romer inte lämnade Sverige svarade hon att Sverige också var det land som kommit längst i levnadsstandard och därför skulle romer inte lämna landet. Hennes position som både svensk och romsk kvinna ledde till att hon representerade även romer från andra länder och argumenterade för att man skulle finnas tillhands för de utsatta romerna. Längre fram började man ifrågasätta hennes roll och om hon ens var representativ för romer.²⁰⁰

4.1 Romers förhållning till homogenisering och modernitet

Under den undersökta perioden förekom sällan romska åsikter om assimilering eller modernitet, men utifrån intervjuer som Tillhagen och Gustafsson gjorde kan man ändå finna vissa, om än varierande svar. I Tillhagens intervjumaterial från 1954-års zigenarutredning, som kanske inte är heltäckande, men ändå ger en intressant bild av saken, utgick myndigheterna från att de flesta romer önskade samma förmåner i det svenska samhället som den övriga befolkningen. I dessa 80 enkäthandlingar, som undersöktes av Uppsalahistorikern Henrik Román, ingick 61 ”familjer”. Intervjun skedde med familjefadern och om det fanns vuxna söner deltog de också i intervjun. Fruarna var delaktiga om mannen var svensk och det fanns också ensamstående mödrar i intervjun. ”Intervjuerna skedde i form av otvungna

¹⁹⁹ Vissa frågor hade varit återkommande och hon tyckte att det var viktigt att återge dem i tryck. Hon erkände att hennes svar var färgade av sina egna upplevelser och egen åskådning. Hon trodde inte på absoluta sanningar, men medgav att hennes uppfattning knappast delas av alla andra romer och att frågarens uppfattning heller inte kunde delas av alla icke-romer. Se exempel: Tidskriften, *Zigenaren*, 1967, nr 1-2, 4.

²⁰⁰ Arnstberg 1998, 83.

samtal. Närvarande var lägerföreståndaren och hans hustru samt i övrigt de äldsta i lägret.”²⁰¹ Enligt Román bestod intervjun av standardfrågor och svaren varierar beroende på de inblandades livssituation. Av de 61 familjerna levde 42 ett liv i husvagn eller tält. De övriga 19 familjer placerar han i två grupper: tio av dem levde en traditionell och en ”normal” svensk tillvaro, medan de övriga nio familjerna levde ett ”svenskt” liv. Dessa ”hel- och halvassimilerade” angav att de hade brutit kontakten med andra romer. Majoriteten av de 19 övriga familjer, särskilt romska familjer som levde en traditionell och en ”normal” svensk tillvaro, berättade att de hade levt under komplicerade omständigheter. Det var framför allt ensamstående mödrar, som hade haft dåliga lägenheter och lågavlönade arbete.²⁰²

Man kan fråga sig vad den romska identiteten betyder om man bodde i tält eller husvagn? Arnstberg svarar att det betyder lika mycket som för alla andra. Det som betydde allra mest för romen var att han fick behålla sin upplevelse som rom och fick behålla sin gemenskap med andra romer. Han svarar även det var felaktigt att tolka dessa förändringar som assimilation, eftersom detta att ge upp värden som betydde lite brukar benämnas ackulturation.²⁰³ Flores har en annan uppfattning än Arnstberg och menar att assimilering eller ackulturerings är en del av homogeniseringen. Det innebär att en kultur öppnas för utbyte med en annan kultur.²⁰⁴ Dessa romer som hävdade att de brutit kontakten med andra romer på grund av sin öppenhet kunde tolkas som någon form av homogeniseringsanda. Det visade också att romer inte var en homogen grupp i Sverige.

Återgår man till intervjumaterialen var en stor del av de 61 romska familjerna positivt inställda till att få en fast bostad. En fast bostad framstod som något bättre med tanke på att lägerplatsen var svår att hålla ren och att hålla rent var nödvändigt för att undvika sjukdomar enligt de romska principerna. Därefter framstod skolan som mest omtyckt i intervjun och vissa av dem uttryckte till och med entusiasm.²⁰⁵ Det fanns emellertid någon som tidigare hade engagerat sig för romska barn och deras möjligheter till skolgång. Det var Katarina Taikons far, Johan Dimitri Taikon, som föreslog ”... i skilda skivelser till Konungen åren

²⁰¹ SOU 1956:43, 89.

²⁰² Román, 32f.

²⁰³ Arnstberg & Goldman 1974, 58f.

²⁰⁴ Flores 2004, 244.

²⁰⁵ Román, 34.

1933, 1935 och 1939 att skolfrågan skulle ordnas för zigenarnas barn, varjämte han själv borde sättas att övervaka att zigenarna fullgjorde sin skolplikt.”²⁰⁶ Hans förslag under 1930-talet underkändes för att kunna anordna skolor för de utstötta romska barnen.

De viktigaste meningsskiljaktigheterna mellan traditionella och försvenskade romer var inställningen till arbete. På intervjun uttryckte många traditionella romer sin osäkerhet inför fast arbete och framförde preferenser för lättare och mer säsongbetonad sysselsättning. De som var försvenskade dvs. halv- och helassimilerade hade en positivare inställning till arbete. De som var halvassimilerade föredrog regelbundet arbete och fristående yrken, medan de som var helassimilerade föredrog enklare och lättare fast arbete.²⁰⁷

Några år senare fanns det romer som var skeptiska till det svenska samhället och anpassningen. Inga Gustafsson startade sin frivilliga verksamhet med tre samtalsgrupper år 1967. I verksamheten ingick 18 romska föräldrar, dvs. 18 män och 16 kvinnor och totalt var det 34 individer, som anmälde sitt intresse och höll på fram till slutet av april år 1969.²⁰⁸

Några av romerna i föräldragrupperna uttryckte rätt klart på hur de såg på skolorna. ”Den ordnar dom bara för att dom vill att vi skall bli som svenskarna.” Detta tydde på att romer uppfattade skolan som en del av de politiska strategierna för att assimilera dem. Vuxenskolan ansågs i högsta grad av romer vara ett hot för den romska kulturen. När de avsiktligt provocerade med yttrande som ”Vi går i skolan för pengar.”, tolkade Gustafsson det som att ”vi har inte gett upp.” När det gällde tankar om framtiden kunde de yttra sig på det här viset: ”Ska vi ta några jobb, då skall det vara fina jobb.” eller ”Vad vinner vi på att gå i skolan. Vi kommer i alla fall inte att bli bankdirektörer eller advokater.” Deras uppfattning var inte lik den som majoritetssamhället hade om att gå i skolan som ett sätt att förverkliga sig själv eller få en yrkesdröm att gå uppfyllelse. En annan intressant jämförelse Gustafsson hänvisar till var att romerna som tillhörde den första gruppen, som sökt till undersökningen, var

²⁰⁶ SOU 1956:43, 40. Johan Dimitri Taikon härstammade ifrån Ryssland och lyckades bosätta sig i Sverige år 1906. I Sverige drev han ett tivoli till en stor verksamhet. Se exempel: Arnstberg 1998, 21.

²⁰⁷ Román, 35.

²⁰⁸ Gustafsson, 17f.

ungefär hälften av eleverna av utländsk härkomst. Enligt henne syntes de vara mer studiemotiverade än de svenska romerna i gruppen.²⁰⁹

Gustafsson uppfattade romer som ett slags aristokratisk folk. Denna ”aristokratiska föreställning” baserade hon på yttranden från romer som ansåg att de var överlägsna andra folkgrupper. De kunde t.ex. säga ”Vi känner oss som någon sorts kungar eller kungligheter” eller ”Zigenare är förmer än andra folk, dom står över svenskarna...”²¹⁰ Men om man reflektera över dessa yttrande kunde det också uppfattas som att det var viktigt för romer att slå vakt om den romska kulturen. Detta innebar att det var viktigt för dem att kunna bevara sin egenart, även om de i modern tid tvingades genomgå stora förändringar och rensa ut de mest iögonfallande dragen ur sitt levnadssätt. Den moderna subjektuppfattningen av romen har inte lämnat någon opåverkad eller oförändrad i det svenska samhället. Vi kan delvis se detta som resultat av fasta bosättningar, utbildning och moderna yrke. Avslutningsvis, när de skulle berätta vad de tyckte om Sverige och svenskar kunde de yttra sådant som ”Sverige är ett skitland, det är bara fint på ytan. Svenskarna bryr sig inte om varandra.” eller ”Sverige är ett ruttet land, bara sex och snusk.” och ”Den svenska livsformen är sannerligen inget att ta efter.”²¹¹ Dessa yttringar kan man tolka på olika sätt. En uppfattning bakom deras yttrande kan vara den stränga verkligheten de påträffade som romer. Dessa romer som tog emot majoritetssamhällets förmåner trodde inte att man skulle ställa krav och villkor att anpassa sig. Samtidigt är det ett försök att koncentrera sig till sin egen subjektuppfattning att man inte är i behov av den svenska livsstilen och erkänna sig som främlingar.

4.2 Var den romska kulturen en spärr för assimileringen och moderniteten?

Romer som minoritetsgrupp i Sverige uppvisade en stor heterogenitet. Till de svenska romerna hör Kelderashtalande, men också Lovari- och Tjuraritalande romer som kom till Sverige i slutet på 1800-talet från Ryssland.²¹² Kaléromska, som talades mest i Sverige

²⁰⁹ Gustafsson, 70 och 61ff.

²¹⁰ Gustafsson, 72.

²¹¹ Gustafsson, 73.

²¹² De finska romerna, Kalale, kom till Sverige på 1500-talet, men deporterades till dåvarande sidan av riket, Finland. Gruppen flyttade tillbaks till Sverige på 1960-talet. Därefter hade man utomnordiska romer Lovari-

tillhörde samma befolkningsgrupp och anlände till Sverige under 1500-talet. De hade olika kulturer, traditioner och seder och hade på sätt och vis skyddat sig mot diskriminering. Språket romani som var modersmålet för många romer tillhör ett indoeuropeiskt språk och man beräknade att det fanns över 60 dialekter.²¹³ Språket är besläktat med språken hindi och punjabi och första gången man fick reda på romanis sanna ursprung i Europa var av en tillfällighet.

It happened in 1760, in Holland. There, a theology student from western Hungary named Vályi Stefán was sitting one day in the common room at the University of Leiden with three exchange students from Malabar in India, who were discussing the ancient Indian language, Sanskrit. Vályi's family owned a large state estate in the town of Győr, where many Romanies were employed as laborers. When he heard the Indian students using Sanskrit words, he recognized some similarities with Romani.²¹⁴

Alla dessa nämnda grupper uppvisade olika kulturella drag man hade en gemensam diskrimineringshistoria. Majoritetssamhället hade frånskilt grupperna från det övriga samhället och utsatt dem för social orättvisa. Samtidigt hade man uppfattat dem som en homogen grupp. En rimligare utgångspunkt vore att vända sig till professorn Hans Ingvar Roth, som använde sig av filosofen Ludvig Wittgensteins begrepp ”familjelikhet”. Med begreppet kunde han beskriva romernas karakteristiska kultur. De romska kulturerna var på sätt och vis subkulturer som påvisade en familjelikhet. En likhet som han kunde jämföra med likheten mellan medlemmarna i en familj.²¹⁵ Roths beskrivning av de olika romska kulturer som en familjelikhet är en intressant tolkning med tanke på att den romska identiteten förknippas starkt med familjens välgång och familjens intresse. Med familj menas inte enbart kärnfamiljen, utan man höll ihop med sin släkt och dess nätverk. Släktingar fungerade som ett skyddsnetz och det var naturligt när någon släkting befann sig i en krissituation att man hjälpte

talande romer som kom till Sverige från Polen, Ungern och Tjeckoslovakien under 1960–70-talen. Dit inräknas grupper som Kelderash, Romungri och Tjurara. De nyanlända romer, framför allt asylsökande och flyktingar som kommit till Sverige från forna Jugoslavien och Kosovo och tillhör Arli- och Gurbetgruppen. Se exempel: SOU 2010:55, 113ff.

²¹³ Kari Fraurud och Kenneth Hyltenstam, *Språkkontakt och språkbevarande: Romani i Sverige*, (Lund 1999), 244f.

²¹⁴ Hancock 2002, 2.

²¹⁵ Hans Ingvar Roth, *Romerna: mer utstötta än andra minoriteter*, i tvärsnitt, 2004.

personen på plats. Dessa kunde också hjälpa föräldrar med uppfostran och ta ansvar när det behövdes.²¹⁶

En romsk familjs sammanhållning påminner om ett hierarkiskt stamsamhälle där män och kvinnor har olika roller, men det är mannen som är familjeöverhuvud. Den allmänna föreställning om mannen som familjeöverhuvud är en föreställning om att mannen är "... någon som man ska se upp till och respektera. Allt som den äkta mannen eller familjefadern gör är riktigt och man får inte säga emot honom eller tvivla på hans duglighet."²¹⁷ Dessa romska traditioner var inte någon samling av nedskrivna regler, utan de överfördes inom släkten från generation till generation och kunde försvinna med moderniteten.

Även om det fanns romska grupper som levde på olika sätt så fanns det några seder som var gemensamma. Det kunde vara gemensamma koder och regler för "rituell renhet". Innan begreppet "rituell renhet" förklaras är det viktigt att beskriva att även i moderna västerländska samhällen har folk olika föreställningar om vad som var rent eller orent. Arnstberg nämner exempelvis att menstruationsblodet uppfattas som mer orent än näsblod eller svett som mer orent än tårar.²¹⁸ Rituell renhet är ett system av renhetsföreställningar som var en del av samvaron olika människor emellan eller vad som var tillåtet respektive förbjudet.²¹⁹ Regler om renhet som grundar sig på etiskt tänkande visas i konkreta vardagshandlingar. Det rörde sig om hantering av porslin, matvaror, tvätt och klädsel och umgänget mellan olika generationer.²²⁰ Det som ansågs vara rent och smutsigt, passande och opassande, anständigt och oanständigt blandas inte tillsammans. Alltså var renhet både konkret och symbolisk i deras vardagshandlingar. För Caldaras hade renhetsuppfattningen en annan funktion som innebar att hålla den romska kulturen friktionsfri och skydda gruppen från moralisk

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Taikon 1963, 70.

²¹⁸ Arnstberg 1998, 57f.

²¹⁹ Det rituella renhetssystemet finns även bland muslimer, kristna och hinduer, som inleder med att respektera vissa tabu och förhållningsregler. Till exempel muslimer som ska utföra sina böner på vardagen ska tvätta sina händer och fötter och sitt ansikte innan man börjar själva bönen.

²²⁰ Arnstberg nämner ett exempel om en romsk kvinna som ville använda sitt finaste porslin till en invigningsfest i hennes nya lägenhet. Dilemmat hon stötte på var att de icke-romer (gaje) hon skulle bjuda över vet hur de bete sig och ställde ifrån sig var som helst. Det kunde vara på golvet eller stolen för att nämna några som ansågs vara orent plats. På golvet gick man med fötter och på stolen satt man med rumpan. Ingen av romer skulle "straffa" henne om hon gjorde undantag, men för henne var det äckligt och måste slängas. Se exempel: Arnstberg 1989, 66.

upplösning. Det kan också innebära ett sätt att uttrycka sig och ett sätt umgås inom den egna gruppen. Romernas överlevnadsstrategi berodde på renlighetsreglerna som i alla tider ansågs vara grunden för en social distansering till icke romer. Det kan tolkas som en förklaring till varför romer hade en defensiv attityd mot icke romer som ansågs orena.²²¹ Förutom moralkoder innehöll renhetsprincipen också koder om uppförande för att upprätthålla ett anständigt intimitetsskydd. Dessa koder var vardagliga regler om ansvar, ta vara på varandra och förstärka sammanhållningen.

När det gäller giftermål var det oftast endogami, dvs. att giftermålet sker inom den etniska gruppen. Romer som ville bevara sin etniska och kulturella särprägel lade stor vikt vid endogamin. När man gifte sig var klädedräkten, *diklo*, som alla gifta kvinnor måste bära. Det var en regel och en kod i den romska kulturen och ett tecken att man var gift och undvika att dra skam över sig. En annan aspekt kan vara att de romska kvinnorna valde att bära den traditionella klädseln av konkreta skäl, då huvudduken eller kjolen symboliserar en gräns mellan renhet och orenhet eller ”romsk” och ”icke-romsk” identitet. Klädesplaggen var en fyrkantig schalet och hade liknande symboliska betydelse som vigselringen för icke-romer. Taikon berättar att enligt den romska seden var varje kvinna tvungen att bära duk. ”Om hon skulle underlåta detta vore det en fruktansvärd skymf mot de andra, och hon kunde lika gärna gå med blottat underliv.”²²² Men med moderniteten hade man lättat en aning på denna sed, dock ansågs det fortfarande att det var olämpligt att gå barhuvad. Taikons bror hade en annan syn på bröllopet, han hade själv blivit bortgift när han var sjutton år och tyckte att det var rena barbariet att man själv inte fick välja sin tillkommande. Det var givetvis ingen som lyssnade på honom, eftersom ”... han har blivit alldeles för modern i sina åsikter.”²²³ Däremot hade vissa romska seder förändrats i takt med assimileringen i samhället, särskilt när det gällde klädstilen. Den yngre generationen ville klä sig som alla andra och ha ”... korta kjolar, men naturligtvis är det svårt för de äldre kvinnorna, som burit den zigeniska dräkten hela sitt liv att tänka sig att bära något annat.”²²⁴ Citaten ger intryck av hur de traditionella värdena och kulturella sederna höll på att lösas upp inför trycket av en homogeniserande kultur. Deras seder har definitivt mist en del av sin egenart genom att romerna höll på att assimileras och moderniseras så som majoritetssamhället krävt. Den romska kulturen var

²²¹ Caldaras, 21.

²²² Taikon 1967, 40.

²²³ Taikon 1967, 41.

²²⁴ Katarina Taikon, *Zigenare*, (Visby 1970), 34.

uteslutande från folkhemmets framtida välfärdssamhälle, vilket Arnstberg, Svanberg och Tydén är överens om. Men utifrån Flores blir det att den romska gruppen skapar en ny kulturell värdering med sina egna ståndpunkter som är en del av den kulturella sfären. Genom en utbytesprocess av värderingar med den svenska kulturen bestämmer romer att om bilda de kulturella ståndpunkterna på egen hand. Den romska identiteten och kulturen har genomgått förändringar, men den romska självuppfattningen och upplevelsen är fortfarande rom.

En annan sed som skilde romerna från majoritetssamhället var de romska begravningar då allt arbete avstannade och ingen fick tvätta eller raka sig förrän den avlidne hade blivit jordfäst. De närmaste sörjande fick inte spela musikinstrument på ett år och för kvinnorna gällde det att inte dansa på lika lång tid. Romers begravningar äger rum enligt en religiös ritual.²²⁵ Tidigare hade det varit så att familjerna låtit den avlidne få färdkost med sig, vilket grundat sig på föreställningen att den avlidne har en lång väg att vandra innan han nått sitt mål. Romerna sörjer den avlidne högljutt. Då är det lätt för icke romer att tro att det pågår någon form av konflikt eller bråk.²²⁶

Romer erkänner att de saknar hövding eller ledare för att undvika konflikt.²²⁷ Dock utsåg man i varje läger en av de äldre från varje familj till den romska domstolen. Romerna löste sina egna rättsproblem för att åtminstone kunna uppleva en rättssäkerhet inom den romska gemenskapen. Domstolen, som kallas *kris*, behandlade brott som baktaleri, otrohet eller illojal konkurrens och även stöld och grövre brott om det förekom. Bland de äldre i domstolen utsågs en domare, någon som alla kunde känna tillit och respekt för. I vanliga fall fungerade kris som en vanlig domstol med en försvarare och åklagare. När man fastställde en dom gick man genom anklagelserna i tre eller fyra dygn innan domen fastställdes. För det mesta blev domen böter och hade någon gjort sig skyldig till något allvarligt brott var det värsta domen att stöta bort personen från lägret och gemenskapen. Bötessumman som man fastställde användes till att ordna en stor fest där alla skulle försöka vara vänner.²²⁸

²²⁵ När det gäller religion så hindras inte romer att ha en tendens att anpassa sig till majoritetssamhällets religion. Se exempel: Karl-Olov Arnstberg, *"Kulturanalys i praktiken"*, (Stockholm 1984), 30.

²²⁶ Taikon 1967, 23f.

²²⁷ Taikon 1976, 19.

²²⁸ Taikon 1970, 35f.

5. Romsk Opinionsbildare – Proportionellt kulturellt utbyte

Under folkhemsepoken framträdde någonting ovanligt i zigenardebatten till skillnad från tidigare århundraden. I debatten blev det allt synligare att romer var förnuftiga varelser, problemet var att de ännu inte lärt sig att använda sig av sitt förnuft. Den metafor som gällde var inte längre ”människa-djur” i en modern upplysningstid. Istället blev det en mer pedagogisk förmyndarskapsmetafor ”vuxen-barn”, som beskrev hur man skulle utbilda romerna in i samhället. Eftersom subjektet, svensken, hade kommit längst i utvecklingen så tog denne på sig uppgiften och ansvaret att fostra och lära upp romerna. Detta kom under en period då svensken utgjorde måttstocken i romernas utvecklingsprocess och de inte hade någonting att lära sig ifrån romer. I det här avsnittet skildras en romsk opinionsbildares uppfattning om romsk historikutveckling och hennes engagemang i det moderna samhället. Det blir också ett försök att framställa majoritetssamhällets uppfattning utifrån opinionsbildarens upplevelse.

Den ensamma romska opinionsbildaren, Katarina Taikon, som spelade ”barnet” i metaforen blev snabbt ”vuxen” och lärde sig alla de kriterier som krävdes för att ifrågasätta denna måttstock. Hon var övertygad om att det längst in i varje svensk fanns en zigenare och att i varje zigenare fanns en svensk. Hennes uppgift var att påvisa det. ”Svenska folket ansåg i regel, att det inte passade att bo i tält eller i vagn. Det är först efter det att många zigenare flyttat in i hus och blivit bofasta, som de svenska semesterfirande på allvar börjat leva zigenarliv.”²²⁹ Och fortsätter: ”Av de zigenare som fått bostäder är det många som i likhet med resten av svenska folket tar ut husvagnen och tältet på sommaren. Men i motsats till resten av camparna gör zigenarna det för att genom arbete under sommar månaderna försöka bättra på sin ekonomi till vintern, då många av familjeförsörjarna går i skolan för att lära sig ABC.”²³⁰ Det som ansågs vara en tvivelaktig sed för löst folk blev med moderniteten en populär hobbykultur. Även om moderniteten försvagade romernas ställning blev en del av romernas seder med moderniteten attraktiva. Här kan man belysa hur moderniteten bidrog med slumpmässiga utbyten som skedde utan kontroll, där två kulturer blev smittade av varandra. De svenska semesterfirarna började leva zigenarliv med tält och husvagnar, medan

²²⁹ Taikon 1963, 25.

²³⁰ Tidskriften, *Zigenaren*, 1967, nr 1-2, 7.

den yngre romska generationen, som nämndes ovan, började ta till sig svenska kulturella värden. Dessa två kulturer levde sida vid sida utan någon beröring men de blev ändå smittade på slumpmässiga grunder. En förklaring till detta kan vara att den svenska homogeniseringen hade en svagare form liksom den svaga assimileringen för romer som tog till sig somliga delar av den svenska kulturen. Med andra ord kan man påstå att dessa separata kulturer som adopterade vissa kulturella värden från varandra skapade otydligare gränsvdragning som medförde en mer enad kultur. Tidigare berättas hur myndighetspersoner som försökte assimilera romerna med olika förmåner knappast lyckades, medan Flores teori om slumpmässiga relationer eller slumpen som metod tycks vara ett bättre alternativ.

Återgår man till Taikon, presenterade hon, begrepp som ”utveckling”, ”förändring”, ”framsteg” och ”modernitet” i den romska kulturen. Taikons historiesyn var av teleologisk karaktär så tillvida att hon tappat tron på de traditionella romska värderingarna och uttryckte moderniteten som en högre mening. Hon riktade sig mot en framstegsorienterad teleologisk historiefilosofi där civilisationen och den enskilde gick mot fulländning. Taikon fick den romska kulturen att fokusera på framtiden, hon blev en positiv utmaning till andra romer som ”öppnade ögonen” för att inse hur komplicerad deras samtid hade blivit. Särskilt när industrialiseringen slog igenom i Sverige, vilken hade medfört att romer tappat greppet om framtiden.

I sina böcker framförde Katarina Taikon skarp kritik mot majoritetssamhället, mot experterna och mot den romantiserade bilden av zigenare. Hon kombinerade ofta sin kritik med en klart uttalad politisk hållning. I hennes böcker fanns det en strävan att ta ett steg längre än assimilationsförespråkarna och att inte bara anpassa sig, utan också få jämställda rättigheter. Förutom samma möjligheter som andra medborgare föreslog hon lagstiftning för att förhindra rasdiskriminering och fördomar. Detta var ett vanligt tema i hennes böcker, särskilt i serien om zigenarflickan Katitzi. Det var en självbiografisk skildring i 1940-talets miljö, som ett fick positivt mottagande av publiken och kritikerna.²³¹

²³¹ Christer Öhman, *Berättarstrukturen i Katarina Taikons Katitziböckerna*, (Uppsala 1975), 4f.

Siffrorna för utlåning av Taikons böcker ökade kraftigt från 1969 till 1973. Det först nämnda året hade hon 3 485 antal lån, medan år 1973 ökade intresset för hennes böcker till 50 873 antal lån.²³² Böckerna i serien presenterade en dualism som handlade t.ex. om dumhet-kloket, våld-reaktion, fientlighet-vänlighet eller auktoritetstro-kritiskt tänkande. Den vanligaste inslagen i handlingen var en händelse av ond eller god natur som riktas mot hjältefiguren. Katitziseriens syfte var att förändra läsarens attityder i majoritetssamhället gentemot de ”upplysta” romerna.²³³

Taikon hävdade sina åsikter med en självklarhet och skrädde inte orden mot de författare, som hon ansåg hade degraderat romer. De gamla kunskaperna om romer rev hon sönder och började ivrigt sysselsätta sig med att införskaffa nya. Med hennes inträde ifrågasatte man den kunskapssyn som tillämpades om romer. Dessa ifrågasättanden kan indelas i två brytningar: den första riktas mot definitioner av romer med negativ grundton och rena historieförfälskningar. De som skrev i denna tradition var Allan Etzler och finländaren Arthur Thesleff som företrädde rasistiska uppfattningar.²³⁴ När Etzler publicerade sin avhandling, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*, år 1944 skrev han att romer visade en parasitkaraktär och framställde dem i stereotyp begrepp, som stöld, tiggeri, spådom- och trolldom, bedrägeri, etc. Här kunde man finna de negativa historieskrivningar som starkt liknar det som författaren Edward Said tillskrev begreppet ”orientalismen”, dvs. fördomsfulla och främlingsfientliga föreställningar om romen som ”den andre”. Etzler och hans åsikter, om att romer var ännu ett tattareproblem, kritiserades av Taikon som menade att de fördröjde anpassningen till det svenska samhället.²³⁵

²³² Jämförelse med andra författare, som Astrid Lindgren hade imponerande siffror över en miljon antal lån eller Elsa Beskow över en halv miljon antal lån, bland de mest populära barnboksförfattare. Men för att inte vara missvisande i jämförelse borde man påpeka att de nämnda författarna hade en långt större samlad produktion, såsom att Lindgren på 71 titlar och Beskow på 50 titlar. Taikon, däremot, hade man visat ett lika stort intresse för hennes böcker och att hon nådde ett mottagande hos läsarna. Se exempel: Öhman, 6f.

²³³ Öhman, 19 och 33.

²³⁴ Även Tillhagen var kritisk inställd till Etzler och tog till romers försvar att de inte var lömska eller knivskärare och ännu mindre en fara för samhället. Istället uttryckte han deras önska om att bli bofasta. Se exempel: Tillhagen 1961, 45.

²³⁵ Allan Etzler, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*, (Uppsala 1944), 34 och Taikon 1967, 66.

Under 1950-talet var Tillhagen knappast kritiserad och Katarina Taikon blev den första att ifrågasätta honom i sin debutbok. Exempelvis visade hon att Tillhagen hade blandat gamla ryska folksagor och menat att det var äkta zigeniska sagor.

... som jag tidigare nämnt brukade jag under mitt år i Maria folkskola stanna kvar en stund i skolbiblioteket efter lektionernas slut för att ro att läsa läxor, och då passade jag på att läsa ur de sagoböcker som stod på hyllorna. Särskilt förtjust blev jag i en bok med gamla ryska folksagor. [...] När sedan nordiska museets utsände tecknade ner allt vad han berättade, drog han en del ur minnet, en del egen fatabur (och den var inte dålig) och den största delen ur de sagor som jag återberättat, men han gjorde anspråk på att allt var äkta zigeniskasagor.²³⁶

Taikon uppmärksammade också uppslagsverkens roll i synen på romer. Bonniers konversationslexikon, Svensk uppslagsbok eller Nordisk Familjebok kritiserades för sitt innehåll och öppnade ridån på hur rasdramat utspelade sig i olika skildringar kring romer i lexikon.²³⁷ Även journalisten Evert Kumm, som var ordförande för zigenaresamfundet, kritiserade tidigare forskare som ibland skrev rena historieförfalskningar om romer. Enligt honom har en forskningsavhandling lättare att försvinna från allmänhetens medvetande, men om samma författare fick i uppgift att skriva om romer i uppslagsverket ”... är olyckan skedd. Då får de felaktiga slutsatserna en farlig verkan på en mycket stor läskrets. Då finns fördomarna serverade i svart på vitt.”²³⁸

Den andra av Taikons brytning är författare som skrev romantiserande föreställningar och bidrog till fördomar och stereotyper. Romernas ursprungshistoria var föremål för många alternativa historieskrivningar. Flera av dessa historieskrivningar dyker upp bl.a. i romaniserande och mytologiska sammanhang, som t.ex. att romerna hade sitt ursprung i den

²³⁶ Taikon 1963, 44f. Se även: Katarina Taikon och Thomas Hammarberg, *Förlåt att vi stör – om zigeniska flyktingar*, (Stockholm 1970), 12.

²³⁷ Taikon 1963, 134ff. Se även: Taikon 1970, 7f.

²³⁸ Kumm, 24.

förlorade staden Atlantis.²³⁹ De författare Taikon kritiserade var bl.a. C. A. Wetterbergh som skrev om zigenarkungen Ossman. Zigenarkungen Ossman var en beryktad tjuv och en mördare med en dotter vid namn Selina, som adopterades av en adlig svensk familj och upplevde olika slags äventyr. Med tiden i handlingen blev Selina en berömd operasångerska i Italien. Därefter kritiserade Taikon författaren C. J. L. Almquists som skrev om en grupp tjuvar och rövare. Denna grupp var under ledning av zigenarfursten Pilcomajo och härjade runt i Smålandsskogarna. Även August Stringberg kritiserades på grund av sin medverkande att sprida romernas dåliga rykte i sin bok, *Tschandala*, där han bl.a. beskrev dem såsom fega, svenskhatare och allmänt snuskiga. I slutet av sin bok skrev han att arierna hade segrat tack vare sitt vetande och sin andliga överlägsenhet över den lägre rasen.²⁴⁰

Kritiken mot romantiserade författare fortsätter med Ivar Lo-Johansson, som Taikon betraktade som en representant för zigenarromantiken. Hon hade läst flera böcker av författaren innan hon år 1954 vid ett tillfälle träffade honom själv. Lo-Johansson kom till henne för att få hjälp med detaljer för sin bok, *Zigenarvägen*.²⁴¹ Hon presenterade honom också för några romska familjer och hjälpte honom att tolka från romani till svenska och tvärtom. Enligt henne fanns det någonting att beundra hos Lo-Johansson och det var att en svensk man så grundligt ville lära sig om romska förhållanden.²⁴² Tills hon fick reda på att Lo-Johansson var emot integrationsplanerna. Hans uttalande, om att romer borde vara i ”fred” och att de skulle förstöras genom att integreras i samhället och genom att lära sig läsa, bemöttes med kritik. Taikon berättar:

Ivar Lo-Johansson har vid flera tillfällen beklagat att zigenarna håller på att inpassas i samhället. Han tycker att det ur samhällets synpunkt är beklagligt att zigenarna inte får leva som de tidigare gjort. Han vill att de skall fortsätta att vara ett kringresande följe som förnöjer sina medmänniskor med allehanda gyckel och taskspeleri. Förmodligen menar Ivar Lo att svenskarna

²³⁹ Under senare tid hade romantiserade inställningar kommit till uttryck i olika filmer och serie, såsom Walt Disneys *Esmeralda*, *Van Helsing* eller *Bram Stoker's Dracula*. Se exempel: Caldaras, 24.

²⁴⁰ Taikon 1967, 91.

²⁴¹ Även Tillhagen gav Taikon rätt om hennes kritik och menade att Lo-Johansson producerade romantiska bilder var verklighets främmande synpunkter. Det var även ett hinder för effektiv hjälp åt romerna. Tillhagen kritiserade hans bok, *Zigenaren*, och ansåg full av okunnighet, överdriven och generaliserande. Lo-Johansson var en av förklaringar att försena och försvåra anpassningen. Se exempel: Tillhagen 1965, 158f.

²⁴² Taikon 1963, 125.

i allmänhet är så fantasilösa och ofria att det behövs några som kan pigga upp de tråkiga förhållanden som de lever under. Zigenarna ska alltså vara ett slags pajas, som ser till att livet blir lättare och nöjeslystnaden tillfredställd för det stora flertalet av samhällsmedborgare.²⁴³

Kritiken från Taikon togs personligen av författaren Lo-Johansson som började uttala sig om detta i radio. ”Katarina talar som en självutnämnd zigenarprinsessa om sitt folk.” Och fortsatte med att Taikon inte var ens en riktig zigenerska. Hennes mor var svensk och själv var hon gift med en svensk.²⁴⁴

Det var möjligt att Lo-Johanssons kände sig som en zigenare. Om zigenarna blev en del av det svenska samhället betydde det att den zigeniska kulturen skulle försvinna. Detta innebar för Lo-Johansson att en del av honom skulle försvinna också. Men till sin förvåning trädde Katarina Taikons kusin, Erland Kaldaras, till hans försvar. Kaldaras ansåg att Lo-Johansson var zigenarnas vän och hade inga fördomar gentemot zigenarna. Kaldaras berättade på det här viset för tidningen Expressen: ”Katarina Taikon har rätt i att varje svensk zigenare vill komma in i samhället: bostäder, skolor och arbete. Det vet även Ivar Lo. Han har deltagit i de utredningar som gjorts under nuvarande landshövding Gösta Netzéns ledning. Men Katarina Taikon går för långt...” Och fortsätter: ”Hon tycks mena att zigenarnas hela egenart skall försvinna. Det vill inte Ivar Lo Johansson och det vill inte vi heller. Färgen och själen vill vi behålla. Vårt språk, vår musik, våra seder och lagar.” Kaldaras önskade istället att Katarina Taikon skulle använda sina kunskaper till att ”... angripa de fastighetschefer och andra höga tjänstemän som hindrar zigenarna att få bostäder och arbete. Där finns fördomarna. Inte hos Ivar Lo...”²⁴⁵ Men i hennes nästa bok, *Zigenare är vi*, stod Katarina Taikon kvar för sin kritik och kontrade med att han var orealistisk när han intog en romantisk syn på romer. ”Han har sett på zigenarna genom färgade glasögon – dock är han diktare, ej vetenskapsman.”²⁴⁶

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Arnstberg 1998, 85.

²⁴⁵ Arnstberg 1998, 86.

²⁴⁶ Taikon 1967, 92.

5.1 Ett icke äkta zigeniskt folk

Ivar Lo-Johansson och Katarina Taikon var dock överens om att de såg slutet på den romska traditionella kulturen, men Lo-Johansson beklagade sig över denna utveckling. I sin bok, *Zigenare*, gör han ett försök att presentera en renodlad version av den romantiska synen på romer. Bilderna i boken var svartvita och tagna av Anna Riwkin-Brick och associerar till vissa fenotypiska drag (hud och hårfärg), sociokulturella egenskaper, religion och klädval. Lo-Johanssons och Riwkin-Bricks skildring av romer var det de ”såg” som representanter av majoritetssamhället.

I den kompletterande upplagan av boken, *Zigenare*, framför Lo-Johansson sin kritik i zigenarfrågan till myndigheterna och det blev ett viktigt inlägg i debatten. De anti-assimileringsargument som han grundade sin kritik på består av två ståndpunkter. Den första kritiska ståndpunkten är riktad mot myndigheternas syfte som främtog romernas möjligheter att agera utifrån sina erfarenheter och livsstrategier. Folkhemmet med sin sociala ingenjörskonst accepterade inte någon avvikelse från det normala. Vad Lo-Johansson menar var att, om myndigheterna fick sin vilja igenom, lär romer försvinna i mängden och romer har sin rätt att få leva som en skild folkgrupp. Assimilering med andra folkgrupper skulle medföra att de förlorade ”... sin egenart och som en främmande blodsdroppe fallit in i en större nations ständigt bubblande gryta.”²⁴⁷ Han ogillade tankarna att romer skulle vara en del av homogeniseringen och ägna sig åt vardagliga sysselsättningar med tanke på att 80 procent av romer i Sverige var analfabeter. Om de kom överens med det svenska samhället skulle de vara tvungna att överge sina egna kulturella värden. Här var det viktigt för myndigheterna att förändra sin attityd och inställning till romerna.²⁴⁸

Den andra kritiska ståndpunkten är brytningen med romer och deras levnadssätt som de så strängt höll fast vid. Lo-Johansson finner det ironiskt att svenska myndigheter vill att romer ska ta till sig svensk kultur och bryta sin rasmoral som hade ”... överlevt i sina tusen år.”²⁴⁹

²⁴⁷ Lo-Johansson, 167.

²⁴⁸ Lo-Johansson, 173.

²⁴⁹ Lo-Johansson, 168.

Utifrån ett historiskt perspektiv var romer de enda kvarlevande internationella vandringsfolket och de stod på tur att försvinna, menar han. Därefter anser han att det var komiskt att svenska resebyråer gjorde reklam för utomlandsresor, där svenskarna började resa mer än någonsin. Medan historiens enda internationella vandringsfolk förhindrades att resa och syftade på förbudet i utlänningslagen som infördes från 1914 till 1954 för romer att resa ut och in.²⁵⁰ Här kan man göra ett antagande ur Flores teori om den proportionella utbytesprincipen att man började resa mer än någonsin som kan anses vara en del av den zigenska livsvanan.

Lo-Johansson fortsätter att det statliga programmet för assimilering, som baserades på humana grunder, generaliserar han till en utrotning och likställde med de nazityska gasningarna. Där han menar att det fanns myndighetspersoner som såg sin chans att utplåna det romska folket. Som författare identifierade han sig med det romska utanförskapet och tyckte att romerna själva skulle få avgöra sin framtid och levnadssätt.²⁵¹

Caldaras refererar till den muskförändringen i början av 1970-talet som Lo-Johansson hade sina förningar om. De romer som sysslade med romsk musik på en professionell nivå var antingen för gamla eller bortgångna. ”Vår gamla musikskatt var utdöende i Sverige, vilket var en av anledningarna till att jag tog upp den.”²⁵² Caldaras insåg att romska sånger måste bevaras för kommande generation och att det vore en stor förlust om den gick förlorad. Den där äktheten av romska sånger som Caldaras ville bevara har utvecklats av den nya romska generationen ”... till någon slags discomusik...”²⁵³ Ett annat hinder Caldaras mötte vid samma tillfälle, som kunde förknippas med Lo-Johanssons förningar, var att det nästan blev omöjligt att få tag i musiker med romsk härkomst. Det var med tiden väldigt få som ville satsa på musiken som yrke för den var inte tillräcklig som försörjningskälla.²⁵⁴

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Román, 18.

²⁵² Caldaras, 226.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid.

Caldaras hade också träffat Lo-Johansson och kom till samma slutsatser som Taikon. Han berättar om sitt möte med honom sommaren år 1954 och under den undersökta perioden var det få romer som kände till Lo-Johanssons författarskap. Kritiken från Caldaras mot författaren var att han var motsägelsefull och generaliserande om romer, samtidigt som det fanns en verklighetsflykt som grundade sig i hans okunnighet. Caldaras menar att Lo-Johanssons hade en ovilja att inse och förstå verkligheten, eftersom han betraktade romer som ett naturfolk och ansåg att de skulle få leva som de alltid hade gjort. I många avseende kunde Lo-Johansson bekräfta majoritetssamhällets negativa attityd och deras föreställningar om romer och den romska kulturen.²⁵⁵

Lo-Johanssons inställning att romerna borde få vara ifred och behålla sitt ursprung för att inte utplånas genom assimilering, visade brist på trovärdighet där en del av rasresonemanget levde kvar i hans tankesätt:

Ett av zigenarnas typiska rasdrag är käkpartiet, munnen, det som brukar kallas ”zigenarkäften”. Likaså har zigenarna en raslukt. Den tycks utströmma inifrån kroppen. [...] För en zigenare har svensken också en raslukt, som gör det möjligt för honom att, utan att behöva se, kunna avgöra om det är en svensk eller en zigenare.²⁵⁶

Avslutningsvis kunde Lo-Johansson påminna om forskaren George Borrow som var en viktig person i 1800-talets forskning om romer. I sin första bok gjorde Borrow ett försök att behandla romernas kultur och levnadsätt, samtidigt som han försökte behandla myndigheternas relation till dem. Senare publicerade han självbiografiska böcker och ansåg sig vara en mystisk vandringsman. Dessa böcker bidrog till spridning av föreställningar som kom att associeras med romer. Precis som Lo-Johansson var Borrow även skeptisk till romer som en grupp i framtiden och menade att de inte skulle överleva eller existera. En förklaring kunde vara brytningen av deras isolering som innebar att flera romer hade blivit beroende av de samhällen som de närmaste befann sig till. Borrow betraktade det som ett icke ”äkta

²⁵⁵ Caldaras, 114ff.

²⁵⁶ Lo-Johansson, 18.

zigeniskt” levnadssätt om man levde som majoritetssamhället.²⁵⁷ Men i slutändan var Lo-Johansson, som professor Gunnar Broberg beskriver; en person som ”drev runt” och var omtumlad av den nya poesin för att söka efter ”den nya människan”. Men han fann aldrig vad sökte och det blev svårt även för honom att passa in i den nya världen.²⁵⁸

6. Sammanfattning

I uppsatsen har jag försökt att göra min undersökning utifrån tre sammanfattade frågor:

- Vilka strategier användes i den svenska homogeniseringspolitiken?
- Hur förhöll sig opinionsbildarna till zigenarfrågan och homogeniseringspolitiken?
- Hur förhöll romerna sig till den svenska moderniteten och homogeniseringspolitiken?

I undersökningen kom jag fram till att romernas kultur har varit stark under homogeniseringsperioden (1950-1975) och som etnisk minoritet gick de inte under, men de fick betala ett högt pris för att bevara sin kultur och upplevelse. Under den här perioden förväntades eventuella skillnader mellan romer och majoritetssamhället suddas ut och de kulturella skillnaderna smältas samman. I vanligt fall brukar romers strategi vara att fly utan att göra motstånd. Men i det här fallet skedde allting på ”humana” grunder och med hjälp av förnuftet ville man befria romer från sin egen kultur för att få dem att röra sig mot framtiden. Här fick romerna tänka om eftersom det moderna var intimt förbundet med rationalism, vetenskap och demokrati under homogeniseringsperioden. Hur skulle den romska kulturen rustas upp enligt majoritetssamhällets normer utan att på samma gång överge sin egen identitet? En sak blev uppenbar, det gamla livet var över och en ny era hade just börjat.

I första hand handlar det om hur svenska forskare, debattörer, och myndighetspersoner efter andra världskriget engagerade sig för att integrera ”en primitiv kultur” i ett modernt samhälle. I Flores termer skulle man nog påstå att det handlade om att man inte ger utan att ta och

²⁵⁷ Montesino, 64ffff.

²⁵⁸ Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning*, (Lund 1995), 50.

tvärtom. De försökte påverka och förändra romernas levnadsätt med hjälp av olika förmåner. I själva verket handlade det också om en modern kultur som kände sig hotad av den romska kulturens arkaiska drag. Målet var att romerna skulle smälta in som ett folk bland alla andra folk. Zigenarutredningens och myndigheternas uppgift var att radera ett folks atavistiska drag och istället bygga en ny modern version av det. Etablissemang, representerade av bland andra myndighetspersonerna, försökte samarbeta med romerna för att få dem att vara delaktiga i processen. En ny metod tillämpades som på sätt och vis var mer radikal än de tidigare århundradena. Resultatet ledde till att myndighetspersoner hade makten och moderniteten på sin sida för att kunna påverka romers tillvaro så att romers beteende integrerades med modernitet och förnuft. Detta medförde att staten diskuterade romers överlevnadsstrategier.

I början av 1950-talet redogjorde en zigenarutredning för vilka insatser man borde vidta för att komma till rätta med romers anpassning till homogenisering. Utredningens mål var att kartlägga romernas situation för att få en konkret bild av romernas levnadsförhållanden och ta del av deras önskemål. Under 1950-talet ansågs romerna inte längre kunna försörja sig utan myndigheternas hjälp. En assimilationspolitik utformades av 1954 års zigenarutredning som ansåg att romerna skulle få hjälp att bli ”fullvärdiga medborgare”. Romer skulle överge sina gamla försörjningsmöjligheter och bli ”svenskar”. Zigenarutredarna kom fram till att det krävdes ett antal samhällseliga insatser; allt från nya försörjningsalternativ, bostadsmöjligheter till utbildningslösningar. De slog också fast att staten borde påta sig hela det ekonomiska ansvaret för romernas bosättning. Det var trots allt under en tid i Sverige som man upplevde mycket stark ekonomisk tillväxt. De icke-bofasta romerna fick lämpliga bostäder och skolfrågan fick sin lösning, åtminstone blev möjligheten för romer att gå i skolan realistisk. Särskilt de äldre barnen fick speciell undervisning. Till en början gick det trögt att få de kommunala myndigheterna att samarbeta, eftersom de inte ansåg sig ha någon anledning att offra pengar för romernas skull.

I början av 1960-talet anordnades undervisning för vuxna romer på olika platser i landet. Genom undervisning fick de lära sig läsa och skriva och fick ökade kunskaper om det svenska samhället. Därefter bildades zigenarsamfundet som också grundade tidningen *Zigenaren* som var den första romska tidskriften i Sverige. Syftet med tidningen var att

bevaka zigenarfrågor och informera om andra viktiga världshändelser och familjhändelser inom det romska samhället. Att främja romernas delaktighet i det svenska samhället var en kontroversiell metod. Myndigheternas intresse var inriktat mot assimilering och bidrog med olika teorier om hur romer skulle bli mer anpassningsbara. När man erbjöd olika förmåner kom barnen i centrum för att uppnå den ideala homogeniteten. I början var romer också medvetna om sitt rykte i samhället och tog gärna på sig rollen som en eftersatt grupp och offer.

Opinionsbildare, som Tillhagen och Trankell, trodde att romer som minoritetsgrupp höll på att försvinna och var några av de som engagerade sig i homogeniseringspolitiken. Den romska ställningen i samhället formulerades och omformulerades och det förekom olika åtgärder för att få den romska minoritetsgruppen ur deras sociala och ekonomiska situation. Det föreslogs olika modeller och teorier av Tillhagen, Trankell, Takman och Gustafsson för hur man skulle få romer att bli en del av det svenska samhället. Deras teorier anslöt sig till samhällets allmänna opinion. Tillhagen och Trankell lät sig bli lurade och trodde att romer höll på att bli assimilerade bara för att de hellre valde att bo i lägenhet eller i hus än i tält. Det var som att båda trodde att tält- och husvagnsboende var något identitetsbärande romskt kulturdrag. Därefter finns Gustafsson som hänvisar till den romska kulturen om romers anpassningssvårigheter. Hon menar att det var deras kultur som styrde och att de på så vis hade skyddat sin kulturella identitet. Hon bedömde deras kultur ur ett kontrastperspektiv. Takman tog avstånd ifrån detta med kultur eller homogengrupp och konstaterade att utbildningen var det viktigaste om romer skulle inordnas i det moderna samhället. Det var Takmans förtjänst och engagemang för folkgruppens berättigande i det svenska samhället som gjorde att romers rättigheter uppmärksammades. Det var han som tog avstånd ifrån majoritetssamhällets fördomar och började kämpa för romers rättigheter genom att uppmärksamma deras situation i realistiska termer och han hade flera roller i zigenarfrågan.

Katarina Taikon, som samarbetade med Takman, var en av de romer som kämpade för romers rättigheter och försökte bryta sig loss ur osynliga bojor. Taikon var inte en filosofisk person, men hon definierade experternas problem för att sedan gå vidare med en annan problematik i nästa arbete. Hon var personen som införde den radikala brytningen mot den traditionella bilden eller mot majoritetssamhällets traditionella självförståelse angående

romer. Även om många var rationella, demokrater och vetenskapsanhängare var de fastlåsta i sina fördomar och myter. Hon var den första att indirekt hävda att det rationella samhället inte var den bästa av världar och att utopin kunde vilseleda. Taikon, som var rösten från ett tält, engagerade sig för romernas rättigheter och skrev flera böcker om romer både för vuxna och barn. När hennes första bok utkom, *Zigenerska*, år 1963 var målsättningen att sprida kunskap om de svåra levnadsförhållanden som de flesta romer levde under. Hennes debutbok var också den första i Sverige som beskrev verkligheten inifrån och den ledde till en större debatt om bostads- och utbildningssituationen. Det viktigaste var att Taikon var mer inriktad på tankar om ”vad vi är” och hur romers situation framställs i majoritetssamhällets ögon. Den manikeistiska föreställningen om hur ”vi de goda” kämpade de rättfärdigas kamp vände hon till romernas fördel. Utifrån den romska tillvaron försökte hon påminna majoritetssamhället att romer redan var fast rotade och man kunde inte ignorera dem som om de var dolda bakom järnridån.

Det var egentligen romernas förhållande till sina seder och bruk som hade tvingat myndighetspersoner och politiker att ändra sina teorier om hur romer förhöll sig till moderniteten och homogeniseringen. Och det var med hjälp av romers iakttagelser som myndigheternas engagemang lät sig fångas in. Romer definierade sin egen identitet till fördel för det som de ville uppnå. När zigenaredebatten kom till en punkt då ”de andre” hade lärt sig allt det som behövdes för att bli en del av samhället, ville myndigheterna och forskare komma in ”i romers inre värld”. Det nämndes aldrig när en rom var en del av homogeniseringen eller hade blivit en riktig svensk bland svenskar. I vissa stunder kan man fråga sig: när romer anses vara färdigutvecklade? Ett sätt att skildra anpassningen blev att vända sig till Zenons klassiska paradox, Akilles och sköldpaddan. Akilles kunde här vara metaforen för romer och svårigheten att ta sig förbi sköldpaddan, som i sin tur motsvarar ”anpassningen”. Ju närmare Akilles kom förflyttade sköldpaddan sig en aning. Med andra ord var loppet redan förlorat i förväg eftersom regelsystemet var konstruerat på så sätt att hålla romen utanför. Romerna var medvetna om detta och därför var de alltid på sin vakt och bidrog till definitionen av folkhemmet genom att vara dess motbild. Alternativet kunde vara att glömma sitt eget ursprung och sin kultur för att kunna assimileras av samhället och på så sätt osynliggöra sig själva. Därför borde man tolka myndigheternas arbete mot utanförskapet som ett antidiskrimineringsarbete utan jämlikhetsambitioner. För myndighetspersoner räckte det att romer hade ett jobb, bostad och gick i skolan. Något som författaren Ivar Lo-Johansson

motsatte sig och istället ansåg att folkhemmet borde ha råd att ha romer kvar som zigenare och påpekade att det fanns myndighetspersoner som ville att romer skulle försvinna som folkgrupp. Här bidrog Lo-Johansson till debatten med att homogeniseringen enbart var en illusion och att mångfald saknades i folkhemmet.

Om man frågar varför man inte lyckades integrera romer tidigare kunde en förklaring vara att moderniteten under den undersökta perioden var starkare än tidigare. Först och främst var det moderniteten som gjorde att romer fick tänka om för att minska de ökade försörjnings-svårigheterna. Moderniteten försvagade romernas auktoritet i utanförskapet. Detta gav sig uttryck i kopparslagets upphörande, förtenningens tillbakagång, zigenarmusikens svårigheter att överleva och spådomsinkomsternas minskande betydelse. Det krävdes helt enkelt reformer inom den romska kulturen och det var i den moderna ordningen romer fann sitt innehåll och erkännande samtidigt som romernas tvivelaktiga seder i och med moderniteten blev en populär hobby. Med andra ord kunde den romska friheten och rättigheter enbart bli en verklighet i den rationalitet som bars upp av den moderna ordningen. Vad som egentligen skedde var att romer rustades upp med frihet och rättigheter när man accepterade myndigheternas förmåner som bostad, utbildning eller yrke. Men dessa erbjudanden kunde man bara acceptera till en viss grad om romer skulle bevara sina egna kulturella värden. Vidare är det viktigt att påpeka att moderniteten gjorde det möjligt med slumpmässiga utbyten, att två kulturer kunde påverka varandra. Även om de inte var medvetna om dessa kulturella influenser tycks slumpen som metod fungera i den mening Flores anser. De semesterfirande svenskarna tog till sig vissa drag med tält och husvagnar eller engagerande politiker och myndighetspersoner som försökte förstå romernas situation genom att sätta sig in i deras position, var händelser utan tvång. Det gällde också för den delen för den yngre romska generationen som tog till sig svenska kulturella livsstilar. Man kunde identifiera sig med en rad nya kulturella värderingar som har sina motsvarigheter i den egna traditionella kulturella situationen. Detta fenomen skedde genom slumpmässiga utbyten utan någon form av kontroll eller tvång. Även om det inte fanns en medvetenhet av kulturell utbytesbalans dem emellan var den proportionella utbytesprincipen en faktor i hur ett folks självidentitet förändrats.

Konflikten som undersökningen stödjer sig på står mellan att gynna den fria människans utveckling och samtidigt ett starkt autonomt, etniskt bevarande av en folkgrupp. Den forskning som finns om romernas situation i nutid handlar ofta om marginalisering. En av orsakerna kan vara arbetslösheten bland romer, diskriminering från majoritetssamhället och romernas misstro mot samhället. Dessa tre mekanismer förstärker varandra och är intimt kopplade till varandra. Mycket av den romska befintliga forskningen är passé och ofta problemfokuserad som bekräftar den negativa bilden av den romska minoriteten. Behovet av en ny forskning är mycket stort. I den nyaste forskningen om romer i Sverige finns en rad brister, även om avsikterna har förbättrats. I synnerhet har majoritetssamhällets förhållande till minoriteten analyserats, exempel på detta är Montesino, Olgac och Arnstberg. Det ska erkännas att det finns en poäng i Arnstbergs slutsatser att det som skedde under 1960–70-talet var en restaurering av den romska gemenskapen. Detta berodde på romers defensiva attityd mot icke romer och myndigheter och att den moderna ordningen gjorde det möjligt för romer att rusta upp sin egen gemenskap. Därefter har Montesino fokuserat mer på hur myndighetspersoner hanterat romer, inte tvärtom som varför romer gjorde motstånd mot myndighetspersoner. Men detta kan bero på att hennes avhandling fokuserade på myndigheterna som ett problem, liksom romerna beskylls för att vara ett samhällsproblem.

Det bör också nämnas att det finns mycket skrivet om romerna i Sverige, men det är enbart rapporter och utredningar som genomförts på uppdrag av statliga eller kommunala myndigheter. Ett sätt att gynna framtida forskning kunde vara, som det har nämnts i början av uppsatsen, att inkludera det romska perspektivet och initiera projekt där romer själva var delaktiga. Ett intressant område vore att skildra hur olika perioder var, såsom förbudet mot utlänningslagen som infördes från 1914 till 1954. Under den här perioden kan man undersöka hur romer upplevde att leva i Sverige och hur lagen påverkade deras fria rörelse i landet och utomlands. Vidare kan man undersöka antiziganism och hur man definierar begreppet. Den moderna tiden genomsyras av antiziganistiska tankemönster och man kan undersöka vilka mekanismer som styr antiziganismen. Vidare kan man studera hur den romska kulturproduktionen ser ut i Sverige eller vilka roller kvinnor respektive män har i det romska moderna kulturlivet. I uppsatsen nämndes lite kort om de romska grupperna och det vore ännu viktigare att jämföra och undersöka de kulturella skillnaderna mellan de romska grupperna för att komma åt verklighetens komplexitet.

Avslutningsvis är det lika viktigt att kritisera majoritetssamhällets fördomar mot romer som att kritisera romer. Likaså av dem som menar att romernas försvarskultur försvårade romernas liv och de som engagerar sig för romernas sak. Med det menas att alla parter ska vara öppna för kritik om utvecklingen i själva samspelet ska gynnas eller få konkreta följder i verkligheten.

7. Litteratur- och källhänvisning

Arnstberg, Karl-Olov & Goldman, Tommy, *Zigenarnas väg – Essä om en minoritet*, LTs förlag, Stockholm, 1974.

Arnstberg, Karl-Olov, *Kulturanalys i praktiken – Svar på 20 frågor som brukar ställas om zigenare*, Norrköping, Statens invandrarverk, 1987.

Arnstberg, Karl-Olov, *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 1998.

Arnstberg, Karl-Olov, *Svenskhet – Den förnekande kulturen*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 1989.

Azar, Michael, ”Den äkta svenskheten och begärets dunkla objekt”, ur Sernhede Ove & Johanson, Thomas (red), *Identitetens omvandlingar*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg, 2001.

Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of Culture Difference*, Bergen, London, 1969.

Bauman, Zygmunt, *Auschwitz och det moderna samhället*, Daidalos, Göteborg, 1989.

Bauman, Zygmunt, *Vi vantrivs i det postmoderna*, Daidalos, Göteborg, 1998.

Broberg, Gunnar, *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*, Ugglan, Lund, 1995.

- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet rashygien och sterilisering i Sverige*, Gidlunds bokförlag, Stockholm, 1991.
- Brodén, Daniel, *Folkhemmets skuggbilder – En kulturanalytisk genrestudie av svensk kriminalfiktion i film och tv*, Ekholm & Tegebjer Förlags AB, Göteborg, 2008.
- Bråkenhielm, Carl-Reinhold (red) & Grenholm, Carl-Henric (red), *Aktuella livsåskådningar, del 2*, Bokförlaget Nya Doxa, Nora, 1988.
- Calinescu, Matei, *Modernitetens fem ansikten*, Dualis Förlag AB, Ludvika, 2000 (1987).
- Daun, Åke, *En stuga på sjätte våningen. Svensk mentalitet i en mångkulturell värld*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm, 2005.
- Derrida, Jacques, *Marx spöken – Skuldstaten, sorgarbetet och Den nya internationalen*, Daidalos, Göteborg, 2003.
- Foucault, Michel, *Övervakning och Straff*, Arkiv förlag, Lund, 1987 (1975). Fjärde översedda upplagan 2003.
- Fanons, Frantz, *Jordens fördömda*, Leopard förlag, Stockholm, 2007 (1961).
- Fanons, Frantz, *Svart hud, vita maskar*, Bokförlaget Daidalos, Göteborg, 1995 (1957).
- Flores, Fernando, *Från Rudbeck till Mandelbrot – Identifikation, imitation och komparation i nutidsvetenskap*, Ugglan, Lund, 2004.
- Flores, Fernando, *Mellan åsikt och vittnesbörd – Amerika och Västerlandets arkaiska rötter*, Ugglan, Lund, 2001.
- Fraurud, Kari & Hyltenstam, Kenneth (red), *Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige – i Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsperspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999.
- Gustafsson, Inga, *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*, Forskningsrapport IX, Pedagogiska Institutionen, Stockholm Universitet, 1970.
- Hammar, Thomas, *Sverige åt svenskarna – Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt*, Carlson Press boktryckeri AB, Stockholm, 1964.

Hancock, Ian, *The pariah syndrome: account of Gypsy slavery and persecution*, Karoma Publishers, Ann Arbor, Michigan, 1987.

Hancock, Ian, *We are the romani people*, Centre De Recherches Tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2002.

Heymowski, Adam, *Swedish "travellers" and their ancestry: a social isolate or an ethnic minority*, Almqvist & Wiksells Boktryckeri, Uppsala, 1969.

Heymowski, Adam, "Resande eller 'tattare. En gammal minoritet på väg att försvinna. I samhällets utkanter. Om 'tattare' i Sverige". Ingvar Svanberg (red), Centre for multiethnic research, Uppsala, 1987.

Johansen, Jahn Otto, *Zigenarnas holocaust*, Symposion, Stockholm, 1990.

Jonsson, Gustav, *Att bryta det sociala arvet*, Tiden/Folksam, Stockholm, 1973.

Kaminsky, I. M., *The State of Ambiguity*, University of Göteborg, Anthropological Research, 1980.

Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, Norstedts, Stockholm, 1997.

Mathiesen, Thomas, *Den dolda disciplineringen*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1978.

Mohtadi, Lawen, *Den dag jag blir fri: en bok om Katarina Taikon*, Natur och kultur, Stockholm, 2012.

Montesino, Norma, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, Socialhögskolan, Lunds Universitet, 2002.

Montesino, Norma, *Romer i svensk myndighetspolitik – ett historiskt perspektiv*, underlagsrapport till Delegationen för romska frågor, 2009.

Myrdal, Gunnar & Myrdal, Alva, *Kris i befolkningsfrågan*, Bokförlaget Nya Doxa, 1997. Denna utgåva är ett omtryck av andra upplagan, Albert Bonniers förlag, Stockholm, 1934.

Nilsson, Roddy, *Foucault – En Introduktion*, Égalié, Malmö, 2008.

Nordström, G & Myrman, B., *Vi kallar dem zigenare*, Alfabeta, Stockholm, 1991.

Olgac, Christina Rodell, *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola*, HLS Förlag, Studies in Educational Sciences 85, Stockholm, 2006.

Ofstad, Harald, ”*Demokrati – Myt och verklighet*”, ur inledning av Thomas Mathiesens bok, *Den dolda disciplineringen*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1978.

Popoola, Margareta, *Det sociala spelet om Romano Platso*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet 1998.

Popoola, Margareta, *Integration, en samtidsspeglning – En översikt*, Ajour – En serie kunskapsöversikter från svenska kommunförbundet, Stockholm, 2002.

Pålsson, Yvonne, *Zigenare och tattare i Sverige 1950-1975, bidrag till en bibliografi*, Borås: Immigrant-institutet, 1976.

Román, Henrik, *Folkhemmet och det hemlösa folket. Om svensk zigenarpolitik 1954-1969*, C-uppsats i historia, centrum för Multietnisk forskning, Uppsala Universitet, 1993.

Roth, Hans Ingvar, ”*Romerna: mer utstötta än andra minoriteter*”, i *Tvärsnitt* 26:(2), 2004.

Rushdie, Salman, *Satansverserna*, Bonniers, 1989.

Said, Edward W., *Orientalism*, Stockholm, Ordfrontsförlag, 1993 (1978).

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Tusen år av invandring – En svensk kulturhistoria*, Gidlunds bokförlag, Stockholm, 1992.

Thörn, Chatarina, ”’*De hemlösa*’. En kultursociologisk analys av myndighetsdiskurser”, i Sernhede Ove & Johanson, Thomas (red), *Identitetens omvandlingar*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg, 2001.

Thörn, Håkan, *Blågul identitet* (om nationell identitet och nationalism) i *Arena*, Nr 2, 2002.

Wallentin, Hans, *Lösdriveri och Industrialism: om lösdriverifrågan i Sverige 1885-1940*, Östersund: FoU-enheten, Högskolan i Östersund, 1989.

Wiklund, Martin, *I det modernas landskap – Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Brutus Östlings bokförlag Symposition, Stockholm, 2006.

Willems, Wim, *In search of the true Gypsy: From Enlightenment to final solution*, Frank Cass, London, 1997.

Öhman, Christer, *Berättarstrukturer i Katarina Taikons Katitzi böcker*, C-uppsats i litteratursociologi vid litteraturvetenskap institutionen i Uppsala, 1975.

Österberg, Eva, *Tro, tillit och profit. Människan och historikern*, Atlantis, Stockholm, 1995.

Källor och material:

Caldaras, Hans, *I betraktarens ögon*, Bokförlaget Prisma, Stockholm, 2002.

Ek, Margareta & Teveborg, Lennart, *Undervisningen av vuxna zigenare*, Sociala Meddelanden nr 3-4, s. 128-135, 1966.

Ekström, Knut, *Socialt arbete med zigenare – Socialantropologi och socialt arbete med zigenare*, Rapport nr 10:3, Metodbyrå 1, Stockholms Socialförvaltning, 1977.

Etzler, Allan, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*, Almqvist & Wiksells Boktryckeri, Uppsala, 1944.

Hammarberg, T. & Taikon, Katarina, *Förlåt att vi stör – om zigeniska flyktingar*, Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm, 1970.

Kumm, Evert, *Zigenare och vanliga svenskar*, Quintus Tryckeri AB, Örebro, 1965.

Lo-Johansson, Ivar, *Zigenare. En sommar på det hemlösa folkets vandringsstigar med ett tillägg tjugofem år efteråt*”, Folket i Bilds Förlag, Stockholm, 1955 (1929).

Lo-Johansson, Ivar & Riwkin-Brick, Anna, *Zigenarvägen*, Rabén & Sjögren/IV, Stockholm, 1955.

Taikon, Katarina, *Zigenerska*, Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1963.

Taikon, Katarina, *Kampen mot analfabetism*, Sociala Meddelanden, nr 3-4, s. 121-127 1966a.

Taikon, Katarina, *Även vi äger det här landet*, Sociala Meddelanden, nr 3-4, s. 76-99, 1966b.

- Taikon, Katarina, *Zigenare är vi*, Tidens förlag, Stockholm, 1967.
- Taikon, Katarina, *Raja – Zigenerskan*, Bonniers Grafiska Industrier AB, Stockholm, 1979.
- Taikon, Katarina, *Zigenare*, Hanseproduktion AB, Visby, 1970.
- Taikon, Katarina, *Katitzi rymmer*, Gidlunds, Stockholm, 1971.
- Taikon, Katarina, *Katitzi i skolan*, Förlag Tai-Lang, Stockholm, 1975.
- Taikon, Katarina, *Katitzi – Uppbrott*, Förlag Tai-Lang, Stockholm, 1980.
- Takman, John, *Som läkare för zigenarna*, Sociala Meddelanden, nr 6, s. 461-465, 1962.
- Takman, John, *Zigenare offer för segregationspolitiken*, Medicinska Förenings Tidskrift, 1963:9, s. 268-274.
- Takman, John, *Zigenarundersökningen 1962-1965*, Stencil, Socialmedicinska institutionen och Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Takman, John, *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study*, Liberförlag, Stockholm, 1976.
- Tillhagen, Carl-Herman, *Thet Folket, som fara omkring*, Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm, 1961.
- Tillhagen, Carl-Herman, *Zigenarna i Sverige*, Natur och kultur, Stockholm, 1965.
- Trankell, Arne, *Ett forskningsprogram om invandrarnas och de etiska och religiösa minoriteternas problem*, Forskningsrapport från Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet, 1969.
- Trankell, Arne, *Tillbakablick och översikt över projektets utveckling 1965-1969*, Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering, rapport 8 (rapport 8 innehåller rapport 1-7 också), 1970.
- Wall, Nils, *Samhället och zigenarfrågan*, Sociala Meddelanden nr 3-4, s. 107-120, 1966.

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar (SOU)

SOU 1956:43 Zigenarfrågan. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning.

SOU 1962:22 Samhällsfarlig asocialitet. Betänkande av särskilt tillkallad utredningsman.

SOU 1967:18 Invandringen, problematik och handläggning.

SOU 2000:22 Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975.

SOU 2010:55 Romers rätt – en strategi för romer i Sverige.

Interpellationer

Första kammaren

1960 nr 37 Herr Svensson ang. åtgärder med anledning av vissa rekommendationer i zigenarfrågan.

Andra kammaren

1952 nr 17, Herr Wiklund ang. de sociala missförhållandena bland zigenarna.

1969 nr 93 Herr Ahlmark ang. principerna för avvisning av zigenare.

Svar på interpellation

1952 statsrådets Gunnar Sträng nr 17 ang. de sociala missförhållandena bland zigenarna.

Motioner

Första kammaren

1953 nr 196 Herr Lindblom och Sundelin angående åtgärder för zigenarnas inpassande i samhällslivet.

1964 nr 34 Fru Segerstedt Wiberg ang. åtgärder mot diskriminering av ras- eller minoritetsgrupper i Sverige.

1966 nr 36 fru Segerstedt Wiberg om statligt stöd åt zigenarna vid skol- och yrkesutbildning.

Andra kammaren

1953 nr 82 Fru Gerda Nilsson ang. åtgärder för att bereda zigenarna en med andra svenska medborgare jämbördig ställning.

Propositioner

1958 bihang 1 nr 7:81 Arbetarmarknadsstyrelsens arbetsvårdsverksamhet ang. riktlinjer för åtgärder i zigenarfrågan.

1966 nr 1 bil. 7c 5 Ersättningar till kommunerna enligt socialhjälp- och barnvårdslagarna m.m. angående vissa bestämmelser för att underlätta zigenarnas bosättning m.m.

Riksdagens protokoll

Första kammaren

1953 Allmänna beredningsutskotts utlåtande, samling 12:11 över motion angående åtgärder för zigenarnas inpassande i samhällslivet.

1953 15:156 d debatt om zigenarnas inpassande i samhällslivet.

1962 nr 12:84 avslår motion ang. utredningen rörande zigenarfrågan.

1966 12:102 ang. ersättning av statsmedel för socialhjälp till zigenarfrågan.

1966 12:102 ang. ersättning av statsmedel för socialhjälp till zigenare.

Andra kammaren

1952 8:12 §12 Angående de sociala missförhållandena bland zigenarna.

1952 17:21d §7 Herr Sträng Svar på interpellationen.

1953 Allmänna beredningsutskotts utlåtande, nr 13:11 över motion om utredning i syfte att bereda zigenarna en med andra svenska medborgare jämbördig ställning och motion ang. åtgärder för zigenarnas inpassande i samhällslivet.

1960 1:24 interpellation ang. åtgärder med anledning av vissa rekommendationer i zigenarfrågan.

1962 nr 113 avslår motion ang. utredning av zigenarfrågan.

1965 28:18 d § 8 svar på frågan ang. åtgärder för att förbättra närvarofrekvensen i skolor för zigenarbarn.

1966 24:25 d. ang. kommuns rätt att erhålla ersättning av statsmedel för obligatorisk eller frivillig socialhjälp till zigenare.

1968 20:10d § 6 svar på frågor angående zigenares uppehållsrätt.

1969 31: 7 § 8 interpellation ang. principerna för avvisning av zigenare.

1969 34:11 ang. tidpunkt för tillsättande av en expertgrupp för lösande av zigenarnas problem.

Riksdagens skrivelser

1953 nr 374 angående beslut för utredning av zigenarfrågan.

Tidskrifter och internet

Tidskriften Zigenaren 1965-1972

<http://www.immi.se/alfa/bibliografi-romer.pdf>

Bilden på framsidan är hämtad från internet.

<http://thinkworth.wordpress.com/2013/10/11/european-counterparts-of-sri-lankas-gypsy-community/>